

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Η ΑΙΣΘΗΣΗ ΤΗΣ ΛΙΜΑΣ»

«Το ζήτημα της εργασίας χωρίζεται σε δυό μέρη: την ειδική οργάνωση του εργαστηρίου και την οργάνωση της γενικής ανταλλαγής των προϊόντων».

Μανιφέστο των Αντιπροσώπων των Συντεχνιών
Ιούνιος 1848

1

Δέκα χρόνια αφότου το είχε παρατήσει, ένας άντρας ξαναπαίρνει το δρόμο του εργαστηρίου* — το γιαπί και η γη με τους ρυθμούς της τον είχαν κρατήσει μακριά για πολύν καιρό. Ανασκουμπώνεται καθώς ετοιμάζεται ν' αντιμετωπίσει και πάλι το γραφείο προσλήψεων. Ανήσυχος, αναρωτιέται τί να του απομένει άραγε, δέκα χρόνια μετά, από την «τέχνη», από την υπομονετική εκείνη αναρρίχηση, σκαλοπάτι σκαλοπάτι, που άρχισε τη μέρα, που για καλή του τύχη τον είχαν προσλάβει σαν «βιοηθό εφαρμοστή» σ' ένα εργαστήρι της Λυών.

Οι σκέψεις του ήταν γεμάτες αυτοπεποίθηση: «Είχα εμπιστοσύνη στα χέρια μου... μια φανταστική λίμα βάραινε ανάμεσα στα δάχτυλά μου..., θα μ' έβαζαν να κάνω μια δοκιμή... Είχα εμπιστοσύνη». Παρά την έλλειψη πιστοποιητικών, με λίγη πονηριά, κατάφερε να προσληφθεί. Νάτος μιπαίνει, γύρω στα 1920, στη Σιτροέν του Σαιντ Ουέν:

« Όλος ο χώρος, από το πάτωμα ίσαμε το ταβάνι του υπόστεγου, κομματιαζόταν, οργωνόταν από την κίνηση των μηχανών. Γερανο-γέφυρες έτρεχαν πάνω από τους πάγκους. Στο έδαφος ηλεκτροκίνητα καρότσια συνωστίζονταν μέσα σε στενούς διαδρόμους. Δεν περίσσευε χώρος για την καπνιά... Στο βάθος του υπόστεγου, κάτι πελώριες πρέσσες έκοβαν δοκάρια, καπό και φτερά αιντοκινήτων, αφήνοντας ήχους σαν εκρήξεις. Στο μεταξύ το γάζωμα των αιντόματων σφυριών του λεβητοποιείου σκέπαζε τον εκκωφαντικό θόρυβο των μηχανών».

Η ανακάλυψη είναι απροσδόκητη. Το εργοστάσιο διαμορφωμένο

* Με τη λέξη εργαστήριο εννούμε εδώ το τμήμα του εργοστάσιου ενώ για τις μικρές μονάδες θα χρησιμοποιούμε τον όρο βιοτεχνία (σ.τ.μ.).

και κατευθυνόμενο με «αμερικάνικο» τρόπο, ανέτρεψε την παλιά τάξη πραγμάτων και αναστάτωσε τους ανθρώπους. Η υπομονετική απόκτηση της «τέχνης», το ζύγιασμα της χούφτας, η κίνηση των δαχτύλων, αυτή η «αίσθηση της λίμας», που μέχρι τις αρχές ακόμα του αιώνα έκαναν έναν εργάτη ν' αναγνωρίζει τους όμοιους του, είναι πια απαρχαιωμένα. Ο χρόνος δεν αποτέλειται πια από τις φάσεις κατασκευής του έργου. Τώρα πρέπει να κερδίζεται ασταμάτητα. «Δουλεύαμε σαν εκείνα τα τρελά φιλμ, με τις εικόνες που διαδέχονται σε μία καταπληκτική ταχύτητα η μια την άλλη. Κερδίζαμε χρόνο. Τον ξαναχάναμε περιμένοντας τον τροχό, τη φρέζα, τη γερανο-γέφυρα¹». Το δευτερόλεπτο, το κλάσμα του δευτερολέπτου, ρυθμίζει τώρα τις διαδοχικές κινήσεις. *Το χρονόμετρο έχει εισχωρήσει μέσα στο εργαστήριο.* Βρισκόμαστε χωρίς αμφιβολία μπροστά στη μεγαλύτερη επανάσταση στην ανθρώπινη ιστορία της παραγωγής.

Το θέμα αυτού του βιβλίου είναι πρώτα και κύρια τούτη η ιστορία. Ιστορία που διαπερνιέται από την ίδια γενιά ανδρών και γυναικών, γενιά που δημιούργησε με τα χέρια της το σημερινό μας κόσμο.

2

Το καινούριο, το διαφορετικό, δεν βρίσκεται μόνο στον κατακερματισμό της δουλειάς του εργάτη. Με την είσοδο του χρονόμετρου μέσα στο εργαστήριο² αρχίζει μια επανάσταση με πολλαπλές διαστάσεις. Πράγματι, εμφανίζεται μια τριπλή αλληλουχία με δικούς της ρυθμούς αλληλοδιαδοχής των διαφόρων φάσεων.

Εμφανίζεται, πρώτ' απ' όλα, μια ολότελα καινούρια αλληλουχία στο συσχετισμό των ταξικών δυνάμεων.

Το χρονόμετρο αποτελεί, κατά πρώτο λόγο, πολιτικό όργανο εξουσίας πάνω στην εργασία, γιατί εξαφανίζει την εργατική κυριαρχία πάνω στους τρόπους χειρισμού και υποκαθιστά τα «μυστικά» της τέ-

1. Όλα τα αποσπάσματα αυτής της παραγράφου προέρχονται από το βιβλίο του Navel, *Travaux*, εκδ. Albin-Michel, 1964, που αποτελεί μια εκπληκτική μαρτυρία πάνω στην ορθολογικοποίηση της εργασίας του εργάτη.

2. Σ' αυτό το σημείο απαιτείται κάποια διευκρίνιση. Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι εδώ λέμε «εργαστήριο», αλλά το ίδιο θα μπορούσαμε να πούμε «εργοτάξιο», «τοποθεσία» ή «γραφείο», δηλαδή κάθε χώρος όπου εξασκείται η εργασιακή δραστηριότητα. Κατά τον ίδιο τρόπο λέμε «χρονόμετρο» αλλά εννοούμε όλες τις τεχνολογικές μεθόδους μέτρησης του χρόνου και των κινήσεων που αναπτύχθηκαν μετά τον τεῖλορισμό.

χνης με ενα σύνολο από επαναλαμβανόμενες επιμέρους κινήσεις — εξασφαλίζει, δηλαδή, την απαλλοτρίωση της εργατικής γνώσης και την ιδιοποίησή της από τα επιτελεία των επιχειρήσεων. Τεχνολογία} και τακτική λεπτομερειακού ελέγχου των σωμάτων που δουλεύουν, ο τεϊλορισμός και η Επιστημονική Οργάνωση της Εργασίας θα εξελιχθούν σε πραγματική «χειρονομική», επιστήμη των ανθρώπινων κινήσεων της παραγωγής, σε τυπικό κώδικα άσκησης της βιομηχανικής εργασίας. Και το χρονόμετρο, όντας ουσιαστικό όργανο αυτής της διαδικασίας υποβάθμισης της εργατικής κατασκευαστικής γνώσης σε μια σειρά από στοιχειώδεις κινήσεις, είναι ταυτόχρονα και κάτι πολύ περισσότερο απ' αυτό.

Τοποθετημένο στην κοινωνική του διάσταση —σαν έκφραση, δηλαδή, του συσχετισμού των ταξικών δυνάμεων στο εργαστήριο και στην κοινωνία συγολικά— το χρονόμετρο και οι μέθοδοι μέτρησης των χρόνων και των κινήσεων που καθιερώνει, εμφανίζονται σαν η προωθημένη αιχμή μιας επίθεσης όχι κατά της «εργασίας» γενικά, αλλά κατά της αγωνιστικής και οργανωμένης μορφής της εργατικής τάξης, μ' άλλα λόγια, κατά του ειδικευμένου «τεχνίτη» εργάτη και του συνδικάτου του. Γιατί το χρονόμετρο, πλήττοντας την αδελφότητα των «μαστόρων», γύρευε να συντρίψει την ανώτερη και πιο προχωρημένη μορφή της εργατικής αντίστασης, που ήταν μεν προϋπόθεση της πρώτης βιομηχανοποίησης αλλά συνάμα και κύριο εμπόδιο στη συσσώρευση του κεφάλαιου σε μεγάλη κλίμακα. Και αυτό γιατί ο τεχνίτης εργάτης, στηριζόμενος στην αποτελεσματικότητα του συνδικάτου του, κατάφερε «παζαρεύοντας» να παίρνει υψηλή αμοιβή και να επιβάλλει, μέσω του ελέγχου πάνω στις μεθόδους εργασίας, τον δικό του ρυθμό στην παραγωγή των εμπορευμάτων.

Το κεφάλαιο, αντικαθιστώντας τον τεχνίτη-εργάτη με τον εργάτη-μάζα, νεοφερμένο μετανάστη, ανειδίκευτο και κύρια ανοργάνωτο, μεταβάλλει προς όφελός του και για μεγάλο χρονικό διάστημα το συνολικό ταξικό συσχετισμό.

Ανοίγεται έτσι μια ολότελα καινούρια οικονομική αλληλουχία, ένας νέος τρόπος συσσώρευσης και ένα νέο καθεστώς: πρόκειται για την εξάπλωση της Μαζικής Παραγωγής.

Το κεφάλαιο, αφού κατάφερε να στηρίξει τη διαδικασία εργασίας πάνω σε νέα, «επιστημονική», βάση, βρίσκεται τώρα σε θέση να επιβάλλει τους δικούς του ρυθμούς και τις δικές του νόρμες στην παραγωγή των εμπορευμάτων και να παραμερίσει έτσι όλα τα προσκόμματα που έβαζε στην επέκτασή του η παλιά κατάσταση της παραγωγής.

Ένας καινούριος δε τρόπος παραγωγικής κατανάλωσης της εργατικής δύναμης γίνεται εφικτός όταν, με τον Φορντ, η γραμμή συναρμολόγησης έρχεται να συμπληρώσει τις τεϋλοριανές τεχνικές μέτρησης των χρόνων και των κινήσεων, και να υποτάξει την εργασία σε έναν προκαθορισμένο ρυθμό.

Δεν υπάρχει πια καμιά σχέση, έστω και μακρινή, με τις δυνατότητες που έδιναν οι παλιές μέθοδοι οργάνωσης της εργασίας. Οι γενικές συνθήκες απόσπασης της υπεραξίας καθώς και η κλίμακα της παραγωγής ανατρέπονται. Ο αναφορέας και η γραμμή συναρμολόγησης κάνουν πια κανόνα την παραγωγή εμπορευμάτων τυποποιημένων και σε μεγάλες σειρές, προκαλώντας έτσι την εμφάνιση νέων όρων παραγωγής στους διαφορετικούς κλάδους. Η καινούρια οικονομία του χρόνου που γεννήθηκε στο εργαστήριο των νέων τεχνικών μεθόδων ελέγχου και μέτρησης της εργασίας, κατακτά ολόκληρο τον μηχανισμό της κοινωνικής παραγωγής. Εξασφαλίζεται έτσι το πέρασμα σ' ένα νέο τρόπο συσσώρευσης του κεφαλαίου, στο λεγόμενο σύστημα της μαζικής παραγωγής.

Μαζική παραγωγή: Αυτή ήταν η κεντρική πραγματικότητα που μας απασχόλησε πρώτα και κύρια, και προσπαθήσαμε να ανιχνεύσουμε τις ποικίλες διαστάσεις της για να της δώσουμε ένα σαφές οικονομικό περιεχόμενο. Και αυτό γιατί, ενώ έχουν γίνει μελέτες από τη μεριά των ιστορικών και των κοινωνιολόγων της εργασίας με θέμα την ορθολογικοποίηση της δουλειάς του εργάτη, πουθενά ακόμα δεν έχει γίνει αντικείμενο μελέτης η σχέση ανάμεσα στην εργασιακή διαδικασία και τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Όσο για την πολιτική οικονομία, το γεγονός ότι προσανατολίστηκε από νωρίς προς μια θεωρία της αξίας όπου η σπανιότητα καθορίζει τις τιμές, έκανε πρακτικά αδύνατο ένα τέτοιο αντικείμενο σπουδής. Καθώς τονίζει ο H. Bartoli:

«Στις δυτικές κοινωνίες το κεφάλαιο είναι η κυρίαρχη κατηγορία, και όλη η προσοχή συγκεντρώνεται σ' αυτό³».

Έτσι, οι περιγραφές του εργάτη στη θέση εργασίας ή η ανάλυση των τεχνικών οργάνωσης της εργασίας από τη μια, και οι θεωρίες και τα οικονομικά υποδείγματα ανάπτυξης από την άλλη, παρέμειναν άσχετα μεταξύ τους⁴. Έπρεπε λοιπόν κάποτε να τελειώνουμε μ' αυτό τον

3. Βλ. «Ανάλυση και σημασία των μετακινήσεων του εργατικού δυναμικού», *Cahiers de l' ISEA*, τεύχος 117, Σεπτ. 1966, σελ. 136.

4. Στον Μαρξ τον ίδιο, μολονότι οι βασικοί νόμοι που διέπουν τη συσσώρευση του κεφαλαίου ρυθμίζονται από τους όρους εξαγωγής της υπεραξίας, το πέρασμα από τις αλλαγές που θίγουν την εργασιακή διαδικασία σ' εκείνες που αφορούν τη συσσώρευση του κεφαλαίου παραμένει σε μορφή τυπικών σχημάτων. Με βάση το

αμοιβαιο αποκλεισμό. Και άν υπάρχει μια κάποια ιδιαίτερη συμβολή αυτής της εργασίας, είναι ότι επιχειρεί να περιγράψει την ειδική αλληλουχία που οδηγεί από τις αλλαγές που εισήγαγαν ο τεῖλορισμός και ο φορντισμός στην εργασιακή διαδικασία σε εκείνες που θίγουν τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Γιατί μόνο μ' αυτή την προϋπόθεση μπορεί να οριστεί με ακρίβεια η ίδια η έννοια της μαζικής παραγωγής.

Τέλος με τη μαζική παραγωγή και σαν προϋπόθεσή της, ανοίγεται μια νέα αλληλουχία στις μεθόδους και τις κρατικές πρακτικές της κοινωνικής ρύθμισης και ελέγχου.

Το κύριο εδώ είναι οι νέες πολιτικές μέθοδοι ελέγχου της εργατικής δύναμης ώστε να γίνει δυνατή η ανάπτυξη της μαζικής παραγωγής.

Για να γίνει κάτι τέτοιο, έπρεπε κατ' αρχήν αυτές οι τεράστιες μάζες ανθρώπων —**«αλητών»**, ξεκληρισμένων αγροτών της υπαίθρου, μεταναστών, που η πείνα και η αθλιότητα κρατούσαν σε μόνιμη κατάσταση ανταρσίας, να σταθεροποιηθούν γύρω από τις καινούριες βιομηχανικές και αστικές συγκεντρώσεις. Στη συνέχεια έπρεπε όλοι αυτοί να γίνουν εργάτες εργοστασίων, εργάτες της αλυσίδας, να επιτευχθεί η υποταγή τους στη νέα πειθαρχία των εργοστάσιου, στο νόμο του χρονόμετρου. Έπρεπε, τέλος, στο βαθμό που η βιομηχανική επανάσταση τους απομάκρυνε από τις αγροτικές και οικιακές βάσεις τους, απ' όπου αντλούσαν μέχρι τότε άνετα τα μέσα επιβίωσής τους, να εξασφαλιστεί η αναπαραγωγή τους με εμπορευματικά και χρηματικά μέσα, με την κατανάλωση των εμπορευμάτων που παράγει η μεγάλη καπιταλιστική βιομηχανία.

Μέτρηση, εξασφάλιση, έλεγχος: αυτή η τριπλή ανάγκη θα εκφραστεί —και μάλιστα με τι θόρυβο— στη μεγάλη αναταραχή της δεκαετίας του 1930. Ένα περίπλοκο οικοδόμημα, το *New Deal* και μια καινούρια σκέψη, ο κεϋνσιανισμός, θα προσπαθήσουν να δώσουν τη σωστή απάντηση.

Κεφάλαιο χρειάστηκε να νοηθούν οι «ενδιάμεσες κατηγορίες» ώστε να γίνει δυνατό να αποδοθούν οι ιδιομορφίες του σχήματος συσσώρευσης που αντιστοιχεί στη σύγχρονη μαζική παραγωγή έτσι όπως αυτή έχει ιστορικά διαμορφωθεί, με αφετηρία τον τεῖλορισμό και τον φορντισμό.

Πρέπει να σημειωθεί πως τα υλικά που συνθέτουν αυτό το βιβλίο τα είχα πρώτα εκθέσει σε διάφορες σημειώσεις έρευνας και έπειτα υποβάλλει σαν κρατική διδακτορική διατριβή Οικονομικών Επιστημών, με τον τίτλο: «Ο τεῖλορισμός, ο φορντισμός, η Μαζική Παραγωγή και οι νέοι Τρόποι Οργάνωσης της βιομηχανικής εργασίας», Université Paris X — Nanterre, Νοέμβρης 1976. Μολονότι μερικές απ' αυτές τις σημειώσεις έχουν χρησιμοποιηθεί από ορισμένους συγγραφείς, δε θεώρησα αναγκαίο ν' αποκαταστήσω κάθε φορά τις διαφορές.

Απ' αυτό θα προκύψει ένα κράτος νέου τύπου —το Κράτος-Σχέδιο όπως θα το ονομάσει με μια λέξη⁵ ο Νέγκρι— που σιγά σιγά θα γίνει πρωταγωνιστής και γενικός χειριστής της αναπαραγωγής της μισθωτής εργασίας εδραιώνοντας την ισχύ και τη νομιμότητά του πάνω στα αδιέξοδα και τα ερείπια του ιδιωτικού κεφαλαίου. Η μεγάλη βιομηχανία, εκτειλορισμένη και εκφορντισμένη, βρίσκει τότε το έρεισμα που της έλειπε ώστε να ενισχύσει τους αναγκαίους μηχανισμούς για την κινητοποίηση και την αναπαραγωγή των εργατικών δυνάμεων που τώρα υποτάσσονται μαζικά πια στη μισθωτή εργασία. Στην πρώτη γραμμή των νέων θεσμών θα πάρουν θέση οι «κοινωνικές ασφαλίσεις» που παγιώνονται μεταπολεμικά με τη μορφή των Εθνικών Συστημάτων Κοινωνικών Ασφαλίσεων.

Οι «οικονομικές» και οι «πολιτικές» ανάγκες συγχωνεύονται έτσι μέσα σε υλικούς μηχανισμούς και νομοθετικές διατάξεις μέσα από τις οποίες το Κράτος —που εμφανίζεται τώρα λίγο σαν «θεία πρόνοια» και λίγο σαν «αστυνομία»— χαράζει τον δικό του δρόμο. Ανάμεσα σε κεφάλαιο και ιδιωτική κοινωνία.

Στριμωγμένη ανάμεσα στο εργαστήριο παραγωγής και το κράτος, το σύνολο τώρα πια της μισθωτής εργασίας, και όχι μόνο η εργασία του εργάτη, θα τροφοδοτήσει αυτή την τεράστια συσσώρευση εμπορευμάτων που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη εποχή μας.

3

Την ώρα που οι δυτικές αστικές τάξεις ανακαλύπτουν ή μάλλον ξαναανακαλύπτουν την ύπαρξη ενός «προβλήματος» της βιομηχανικής εργασίας, αφού πρώτα οι ίδιες την κατάστρεψαν συστηματικά —«επιστημονικά», όπως έλεγαν λίγο καιρό πρίν— και αποφασίζουν πως βρίσκεται σε κατάσταση κρίσης, τούτη η έρευνα κάθε άλλο παρά αρχαιολογική άσκηση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί.

Τόσο μάλλον που η επανεξέταση των στρατηγικών κυριαρχίας, μέσα και έξω από το εργοστάσιο, που εξασφάλισαν την εξάπλωση της μαζικής παραγωγής, έγινε δυνατή μόνο κάτω από το φως που έριξε στην ορθολογικοποιημένη Δύση —στα εργαστήριά της παραγωγής και ελέγχου— ο κύκλος των εργατικών αγώνων της δεκαετίας του 1960. Τώρα, καθώς αυτές οι στρατηγικές αποσυντίθενται κάτω απ' τα μάτια

5. A. Negri, *H εργατική τάξη ενάντια στο κράτος*. εκδ. Galilée, 1978.

μας, για να αντικατασταθούν από καινούριες πολιτικές, με σκοπό την αναζήτηση μιας πιο κατάλληλης οικονομίας του ελέγχου και του χρόνου, μπορούμε να προχωρήσουμε στην εκτίμηση αυτών των στρατηγικών και στην ανάλυση των μηχανισμών τους.

Προκύπτει κάτι σαν περιοδολόγηση της ιστορίας των σχέσεων κεφαλαίου / εργασίας. Γιατί η νέα αποτελεσματικότητα της εργατικής αντίστασης και η κρίση που προκάλεσε στην «Επιστημονική» Οργάνωση της Εργασίας, κρίση που αποτελεί την έκδηλη κοινωνική έκφραση αυτής της αποτελεσματικότητας, μας φέρνει μπροστά στην ανάγκη να κάνουμε μια αναδρομή και να ξαναδούμε τις μεγάλες στιγμές της ανάπτυξης του κεφαλαίου σε συνάρτηση με τις παραδοσιακές ή καινούριες μορφές της εργατικής αντίστασης. Για να περιγράψουμε αυτή την κίνηση του κεφαλαίου χρειάστηκε να την τοποθετήσουμε μέσα στα πλαίσια και τη συγκυρία της κάθε εποχής. Όχι όμως με βάση τη χρονολογία των ιστορικών, αλλά σύμφωνα με μια μέθοδο, θα λέγαμε «τοπολογική», που προχωράει από τη μια στιγμή εμπλοκής των κύριων μορφών κυριαρχίας και αντίστασης, στην άλλη.

Κι αυτό μέχρι να φτάσουμε στη σημερινή κατάσταση. Που τώρα πια την ξαναβρίσκουμε, όχι μόνο στην αμεσότητά της αλλά και σαν συνέπεια μιας σύνθετης ιστορίας, που διακυβεύεται ασταμάτητα γιατί άν, όπως υποστηρίζεται, ο εργάτης μάζα, υπήρξε πραγματικά ένα από τα κύρια στηρίγματα της σύγχρονης «ανάπτυξης», ωστόσο η βίαια είσοδός του στην κοινωνική σκηνή κινδυνεύει ν' ανατρέψει πολλές καταστάσεις που θεωρούνταν δεδομένες. Και μας παρέχεται η δυνατότητα να προσεγγίσουμε και να διευκρινίσουμε τη σημασία τους σε μια σειρά από ερωτήματα που τέθηκαν στα εργοστάσια εδώ και δέκα τουλάχιστον χρόνια και που σήμερα διαπερνούν το σύνολο της κοινωνίας. Για παράδειγμα, ποιο είναι το περιεχόμενο της λεγόμενης «κρίσης της βιομηχανικής εργασίας» και τι σχέση έχει με τις σημερινές δυσκολίες συσσώρευσης του κεφαλαίου; Πού οφείλεται η ανανεωμένη εργατική αντίσταση, η νέα αποτελεσματικότητά της, και σε ποιο βαθμό οι σημερινοί αγώνες μας προσφέρουν μια άποψη της εργατικής τάξης σχετικά με το αυριανό εργοστάσιο; Τέλος, σε τι αποσκοπούν οι διεξαγόμενες απόπειρες ανασύνθεσης της γραμμής συναρμολόγησης ή η διατυπωνιζόμενη «αναβάθμιση της χειρωνακτικής εργασίας;...

Θέλοντας ν' αποτελέσει ένα σύνολο εργαλείων έρευνας, αυτό το βιβλίο, ένα είδος απολογισμού με τον τρόπο του, γυρεύει πριν απ' όλα να γίνει ένα όργανο που θα επιτρέψει τη μελέτη αυτών των ζητημάτων.

I

Η ΜΑΝΙΦΑΚΤΟΥΡΑ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΗ

«Όλοι τους φαίνονταν πρόσχαροι και ευδιάδετοι καθώς έβαζαν, χωρίς προσπάθεια, σε κίνηση τους μυώνες τους, απολαμβάνοντας πλέοντα τη φυσική ζωτικότητα της ηλικίας τους... Ήταν καταπληκτικό να βλέπεις με τι ευκινησία μάζευσαν τα κομμένα νήματα σε κάθε πισωδρόμισμα του αργαλειού και να τους δωρείς να διασκεδάζονταν παίρνοντας, μετά από λίγες στιγμές δραστηριότητας των λεπτών δαχτύλων τους, τις πιο απίδανες στάσεις όσο να τελειώσουν το τράβηγμα και το τύλιγμα. Η δουλειά αυτών των ανάλαφρων αερικών έμοιαζε με παιχνίδι καθώς η μακρόχρονη εκγύμνασή τους τους χάριζε μια χαριτωμένη επιδεξιότητα...»

A. URE,
Philosophy of Manufacturers (1845)

Όλα θα παιχτούν στην αρχή του αιώνα, με τον Τέιλορ, όταν το «χασομέρι» του εργάτη γίνεται ο στόχος της επίθεσης και κατορθώνεται ο περιορισμός του. Όμως, για να εκτιμήσουμε τις διαστάσεις της επανάστασης που έγινε, πρέπει πρώτα να δούμε τι γκρεμίστηκε. Να διατρέξουμε δηλαδή, το πεδίο των ταξικών σχέσεων αυτό τον 19ο αιώνα που αντηχεί ατέλειωτα από τις κραυγές των εργοστασιαρχών σε αναζήτηση «επιδέξιων» και «πειθαρχικών» εργατών. Τότε διαφαίνεται η αλήθεια καθαρά: ο τεχνίτης εργάτης, κληρονόμος των συντεχνιακών «μυστικών», παραμένει ο ανυπέρβατος όρος, η απαραίτητη φιγούρα της μανιφακτούρας. Και αυτό σε τέτοιο σημείο που, καθώς μας ομολογεί ο Ure¹, επί εβδομήντα χρόνια «οι μανιφακτούρες ήταν αδύνατες και ασταθείς», επειδή αναγκάζονταν να μετατοπίζονται ακατάπαυστα και να πηγαίνουν εκεί όπου βρισκόταν ο επιδέξιος εργάτης. Εικόνα στ' αλήθεια σαγηνευτική σήμερα —στην εποχή του διηπειρωτικού εμπορίου εργατικών χεριών— ν' αναλογίζεται κανείς τ' αφεντικά των εργοστασίων να υποβάλλονται στις περιπλανήσεις του εργάτη αναγκασμένοι να τον ακολουθούν στις μετακινήσεις του και να στήνουν το εργοστάσιο εκεί όπου αποφασίζει να καταλύσει.

Η Αγγλία του Ure διέθετε ωστόσο, σημαντικό απόθεμα επιδέξιων εργατών. Η κατάσταση είναι, όμως, πολύ χειρότερη στην αμερικανική γη. Εκεί το παρόπονο εκφράζεται με πιότερη ειλικρίνεια:

«Το κεφάλαιό μας —γράφει ο Wakefield— ήταν έτοιμο για ένα σωρό επιχειρήσεις που απαιτούσαν για την πραγμάτωσή τους μεγάλη περίοδο χρόνου, πώς όμως να τις βάλουμε μπρος με εργά-

1. Ure, *Η φιλοσοφία της μανιφακτούρας*, (The philosophy of Manufactures), Franck Class and Company Limited, 1η έκδοση 1845, ανατύπωση 1969.

τες που, το ξέραμε, θα μας γυρνούσαν τις πλάτες...²»

για να πάνε να εγκατασταθούν, σαν αγρότες —εξαθλιωμένοι βέβαια αλλά νοικοκύρηδες στο σπίτι τους— στις ελεύθερες εκτάσεις της Δύσης.

Επιδέξιοι εργάτες σε επαρκή αριθμό, αυτό είναι το ρεφραίν. Και τούτο όχι μόνο στις ανθηρές περιόδους, όταν τα δέματα του βαμβακιού στοιβάζονται στα εργοστάσια και οι σαΐτες των αργαλειών δουλεύουν ολοταχώς. Άν, για καλή τύχη, συμβεί σε κάποιο συνοικισμό να βρίσκεται κάποια σχετικά πολυάριθμη κοινότητα εργατών, γίνεται προσάθεια —ακόμα και όταν οι μανιφακτούρες δεν έχουν δουλειά να τους δώσουν— να παραμείνουν οι τεχνίτες επιτόπου. Στις στιγμές της πιο έντονης κρίσης, όταν μαίνεται η εξέγερση και η πείνα, εκείνο που ενδιαφέρει τους εργοστασιάρχες είναι το πώς θα κρατήσουν τον εργάτη και την τέχνη του.

Η κρίση του βαμβακιού στο Λανκασάιρ —κατά τα μέσα του 19ου αιώνα— παρουσιάζει για μας ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί έβαλε στο κέντρο της συζήτησης το ζήτημα του ρόλου των «επιδέξιων» εργατών και, σπρώχνοντας τα πράματα στα άκρα, αποκάλυψε αυτόν τον απαραίτητο κυνισμό — σάρκα και οστά του κεφαλαίου στη γένεσή του.

1. Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΗ ΣΑΝ ΠΡΟ·Υ·ΠΟΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Βρισκόμαστε στα 1863, στην καρδιά της βιομηχανικής επανάστασης: τις εργατικές συνοικίες του Λανκασάιρ. Το βαμβάκι των Νότιων Πολιτειών των ΗΠΑ δε φτάνει πια μέχρι εδώ, εξαιτίας του εμφύλιου πολέμου. Οι αγγλικές βιομηχανίες που τρέφονταν απ' αυτό, τώρα σωπαίνουν, κλείνουν, πετούν χιλιάδες εργάτες στον δρόμο και τους καταδικάζουν στην πείνα μαζί με τις οικογένειές τους. Αυτοί, «εργάτες μηχανής»³, πέφτοντας για μια ακόμη φορά μέσα στην αθλιότητα, ζητούν επιτέλους το δικαίωμα να μεταναστεύσουν. Στη Βουλή των Κοινοτήτων όπου υποβάλλεται το αίτημα αυτό, όλα συνοψίζονται σ' ένα επιφώνημα:

2. Wakefield, *Διαλέξεις σχετικά με τις αποικίες και την αποικιοποίηση*, τόμος β', σελ. 52.

3. «Εργάτες μηχανής»: η διευκρίνιση είναι σημαντική γιατί δείχνει πως δεν πρόκειται πια για καθαρούς τεχνίτες αλλά για εργάτες των οποίων η γνώση έχει ήδη, τουλάχιστον εν μέρει, απαλλοτριωθεί από τις μηχανές.

«Θέλετε να ενθαρρύνετε και να επιτρέψετε τη μετανάστευση, και τι θ' απογίνει τότε ο κεφαλαιοκράτης⁴».

Ο Μ.Πότιέ, παλαιός πρόεδρος του Εμπορικού Επιμελητήριου του Μάντσεστερ, δημοσιεύοντας στους Τάιμς αυτό που θα γίνει για πολύ καιρό το *Μανιφέστο των βιομηχάνων*, κάνει έκκληση σ' αυτούς να συνειδητοποιήσουν το ουσιαστικό:

«Αυτοί (οι εργάτες) είναι η εκπαιδευμένη και πειθαρχημένη διανοητική δύναμη που δεν μπορεί ν' αντικατασταθεί μέσα σε μια γενιά⁵».

Διευκρινίζει συνάμα εκείνο που έχει μικρότερη σημασία:

«Αντίθετα οι μηχανές, που οι (εργάτες) βάζουν σε κίνηση, θα μπορούσαν ν' αντικατασταθούν εν μέρει με κέρδος και να τελειοποιηθούν στο διάστημα ενός χρόνου⁶».

Στη συνέχεια προβάλλει εμβριθή συνηγορία και, πράμα αξιοσημείωτο, βασισμένη όλη πάνω σε ένα και το αυτό επιχείρημα:

«Υπάρχει άραγε τίποτε χειρότερο για τους ιδιοκτήτες γης και τα αφεντικά των εργοστασίων από το ν' αφήσουν να φύγουν οι καλύτεροι εργάτες τους αποθαρρύνοντας και καταπτώντας όσους απομείνουν, από μια ευρεία μετανάστευση που θα ερημώσει μια ολόκληρη επαρχία και θα την απογυμνώσει από κάθε αξία και κάθε κεφάλαιο (...) και πείτε μου αν υπάρχει σχέδιο πο φονικό για όλες τις τάξεις της χώρας από κείνο που επιφέρει την αποδυνάμωση του έθνους με την εξαγωγή των καλυτέρων εργατών και την υποτίμηση μέρους του παραγωγικότερου κεφαλαίου του και του πλούτου του;⁷».

Η υπόθεση, εννοείται, κερδήθηκε, η απαγόρευση της μετανάστευσης δεν ανακλήθηκε και οι εργάτες του Λανκασάιρ παρέμειναν με το

4. Το όλο επεισόδιο εξιστορείται από τον Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, τόμος γ', Ed. Sociales.

5. Το ίδιο, Μαρξ, σελ. 18.

6. Το ίδιο.

7. Το ίδιο.

ζόρι γιατί αυτό απαιτούσε η «αξία» τους. Η αγγλική αστική τάξη εγκαίνιαζε μια νέα μορφή εγλωβισμού: το «ηθικό» Workhouse.*

Την εποχή λοιπόν της γέννησης της βιομηχανίας, το χέρι του εργάτη, η «τέχνη» του, είναι προϋπόθεσή της και αποτελεί περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, το απόθεμα από το οποίο το κεφάλαιο τρέφεται και αντλεί την ουσία της ύπαρξής του.

Το παράδειγμα της βαμβακουργίας αυτό δείχνει και το ίδιο συμπέρασμα βγαίνει και από τη μεταλλουργία. Όταν με τη χρήση του άνθρακα παραγκωνίστηκε το αρχαίο «καταλανικό» ξυλοκάμινο, άρχισαν να φέρνουν μαστόρους ελασματουργούς από την Αγγλία που τους ακριβοπλήρωναν και τους παρείχαν μια σειρά προνόμια, ανάμεσα στα οποία και το δικαίωμα να ταξιδεύουν κάθε τόσο στο Παρίσι. Λέγεται πως ο ίδιος ο Σνάιντερ ** μπήκε απλός εργάτης σε αγγλική σιδηρουργία ψάχνοντας ν' ανακαλύψει τα «μυστικά» που θα έκαναν δυνατή την ανάπτυξη της βιομηχανίας του.

Πολλές επιπλοκές της πρώιμης «βιομηχανοποίησης» της Δυτικής Ευρώπης έχουν τη ρίζα τους σ' αυτή την εξάρτηση από τον εργάτη: 'Ετσι π.χ. η Μαθητεία και η Συντεχνία, «φάμπρικα» επιδέξιων εργατών, κατόχων και φορέων της τέχνης. Κι αυτό ο εργάτης το ξέρει. Πολύ καιρό μετά τη διάλυση των συντεχνιών, σ' όλο τον 18ο αιώνα και μέχρι τα μέσα του 19ου, η τέχνη φυλάγεται στο εσωτερικό της οικογένειας σαν κληρονομιά και μεταδίδεται μόνο στους απογόνους.

«...οι περισσότεροι εσωτερικοί εργάτες επιδίδονται στην αυτοστρατολόγηση μέσω του οικογενειακού θεσμού. Κατά κανόνα οι ευγενείς θέσεις, χύτες και μεταλλοκαθαριστές, καταλαμβάνονται από τα παιδιά των μαστόρων⁸.

Αυτή η «ενδοτεχνία», συνεχίζει ο συγγραφέας, λειτουργεί σαν φραγμός που υψώνεται απέναντι σ' αφεντικά της σιδηρουργίας και σαν μορφή εργατικής αντίστασης κατά της ισχύος του.

«...ακόμα και αν ξένοι ήταν διατεθειμένοι να γίνουν εργάτες,

* Workhouse: Χώροι καταναγκαστικής εργασίας στις αρχές της βιομηχανικής επανάστασης όπου κλείνονταν οι «αλήτες», όσοι δηλαδή —διωγμένοι από τα χωράφια τους— έμεναν χωρίς δουλειά, τα παιδιά από τα ορφανοτροφεία, κατ' επέκταση τα ορφανοτροφεία και τα γηροκομεία σήμερα. (σ.τ.μ.).

** Σνάιντερ: Γάλλος μεγαλοβιομήχανος του περασμένου αιώνα (σ.τ.μ.).

8. D. Woronoff, «Οι εργάτες της παλιάς σιδηρουργίας στη Γαλλία», στο *Le Mouvement Social*, Οκτ. — Δεκ. 1976, τεύχος 77 (σελ. 114).

γράφουν οι βιομήχανοι της σιδηρουργίας του Άνω Μάρνη στον Αυτοκράτορα, οι οικογένειες που είναι σε θέση να τους εκπαιδεύσουν θα αρνούνταν να τους δεχτούν σαν μαθητευόμενους (...). Πιστεύουν πως όσο λιγότεροι είναι τόσο πιο πολύ επιβάλλονται στα αφεντικά και τα υποχρεώνουν να πληρώσουν ακριβά, και αρνούνται να εκπαιδεύσουν τους ξένους που θα το ήθελαν καταλαβαίνοντας πως είναι απαραίτητοι γι' αυτό»⁹.

Για τριάντα σχεδόν χρόνια (1792-1820) «οι εργάτες σιδηρουργοί του Ντουλεβάν (Άνω Μάρνης) ανήκουν σε τέσσερις οικογένειες¹⁰».

Πρόκειται αναμφισβήτητα για παράδειγμα ιδιαίτερα χτυπητό. Θα ήταν όμως σφάλμα να μη δούμε σ' αυτές τις πραχτικές την ένδειξη μιας κάποιας γενικότητας της εργατικής αντίστασης στηριγμένης πάνω στην τέχνη. Γενικότητα αλλά ταυτόχρονα και αποτελεσματικότητα της εργατικής οργάνωσης. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, γη καινούρια και δίχως σχεδόν κληρονομιά, η έλλειψη ειδικευμένων εργατικών χεριών και η αποτελεσματικότητα του επαγγελματικού συνδικαλισμού συνδυάζονται με τέτοιο τρόπο ώστε η «τέχνη» να γίνεται αντιληπτή στα ακραία όριά της: όχι πια προϋπόθεση για τη βιομηχανία αλλά φραγμός στη συσσώρευση του κεφαλαίου.

2. Η «ΤΕΧΝΗ» ΣΑΝ ΕΜΠΟΔΙΟ ΣΤΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Οι ΗΠΑ πλήρωσαν, πιότερο από κάθε άλλη χώρα, την ανεπάρκεια τεχνιτών και μάλιστα την παντελή τους έλλειψη μέχρι το 1860. Σ' αυτό έγκειται η ενδημική δυσχέρεια ανάπτυξης του αμερικανικού κεφαλαίου. Τα παράπονα των εργοστασιαρχών που αδιάκοπα επαναλαμβάνονται ως τα μέσα του 19ου αιώνα γύρω απ' αυτό περιστρέφονται. «Σπανιότητα» και «απειθαρχία» των εργατικών δυνάμεων, αυτό είναι —ήδη από το 1820— σύμφωνα με τον Wakefield το βασικό εμπόδιο:

«Αν μπορούσαμε να είμαστε βέβαιοι πως είναι δυνατό να ακινητοποιήσουμε τους μετανάστες, ευχαρίστως θα τους μισθώναμε αμέσως με υψηλές τιμές. Και παρά τη βεβαιότητα πως θα τους χάναμε, πάλι θα τους προσλαμβάναμε αν γινόταν να εξασφαλίσου-

9. Νομαρχιακά Αρχεία του Άνω Μάρνη 6J143 (D. Woronoff, βλέπε πιο πάνω).

10. Το ίδιο.

με αντικαταστάτες σύμφωνα με τις ανάγκες μας¹¹».

Στη δεκαετία του 1840, ο Marivale επανέρχεται ακόμα πιο έντονα σ' αυτό το θέμα:

«Στις αποικίες, η άνοδος του μισθού οδήγησε μέχρι το πάθος, την επιθυμία για φθηνότερη και πιο υπάκουη εργασία από μια τάξη που να μπορεί ο κεφαλαιοκράτης να της υπαγορεύει τους όρους του, αντί να του επιβάλλει τους δικούς της...»

Εξού και αυτή η παρατήρηση που αφήνει να φανούν οι μελλοντικές βιαιότητες:

«Στις χώρες με παλιό πολιτισμό», ο εργαζόμενος, αν και ελεύθερος, εξαρτάται από τον κεφαλαιοκράτη δυνάμει φυσικού νόμου¹². στις αποικίες αυτή η εξάρτηση πρέπει (υπογραμμίζει ο συγγραφέας) να δημιουργηθεί με τεχνητά μέσα (αναφέρεται από τον Μάρξ, σελ.211).

Είναι φανερό ότι σ' αυτά τα αμερικάνικα κείμενα ο τόνος είναι διαφορετικός από εκείνον των εργοστασιαρχών του Λανκασάιρ: ο εργάτης και η τέχνη του δεν είναι εδώ πια το «πράγμα» του κεφαλαιοκράτη, η ίδια η «αξία» του, αλλά το βασικό εμπόδιο στην ανάπτυξή του.

Και αυτό όχι μόνο ένεκα της σπανιότητάς τους —που είναι άλλωστε σχετική— αλλ' επίσης, και κυρίως, γι' αυτό που επιτρέπει και κάνει δυνατή η κατοχή μιας τέχνης και μιας γνώσης στην κατασκευή. Γιατί αν παραμένει εξαίρεση η διατήρηση των «μυστικών» από γενιά σε γενιά μαστόρων, ωστόσο σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η «τέχνη» θ' αποτελέσει, με τρόπο συστηματικό και γενικό, τον ακρογωνιαίο λίθο γύρω από τον οποίο θα χτιστεί η εργατική οργάνωση, η ικανότητα αντίστασής της, η δύναμή της. Στις Ηνωμένες Πολιτείες τα πράγματα θα πάρουν και σ' αυτό το σημείο τη σαφέστερη μορφή τους, περισσότερο απ' οπουδήποτε άλλου. Η κατ' εξοχήν εργατική οργάνωση είναι εδώ, σ'

11. Wakefield, Διαλέξεις σχετικά με τις αποικίες και την αποικιοποίηση, τ. β', σελ. 52, αναφέρεται από τον Μάρξ, σελ. 21 (οι υπογραμμίσεις είναι δικές μας).

12) Αυτό το «φυσικό» νόμο που εξασφαλίζει την «εξάρτηση» του εργάτη, δε χρειάζεται καν να τον διευκρινήσουμε, είναι το αποτέλεσμα της ιστορικής διαδικασίας συστηματικών βιαιοτήτων που διαπράχθηκαν προκειμένου να διασφαλισθεί με «οικονομικά» και «νομοθετικά» μέσα η «απελευθέρωση» της αγροτικής εργατικής δύναμης.

αυτή την περίοδο, η AFL (American Federation of Labor), σύνολο επαγγελματικών «unions», λιγότερο ή περισσότερο δομημένο και ομογενοποιημένο. Αυστηρά επαγγελματικά κριτήρια απαιτούνται από τα μέλη της και η πραχτική αυτή φτάνει στις ακραίες της συνέπειες: οι unskilled (ανειδίκευτοι εργάτες) κατά κανόνα αποκλείονται από το σύνδεσμο.

Αυτή η αυστηρή επιλογή (έχει και την αντίθετη όψη της, καθώς θα δούμε) είναι αυτό που θεμελιώνει την αποτελεσματικότητα του Συνδέσμου —στη δική του τάξη πραγμάτων. Στην πράξη η AFL λειτουργεί σαν υπεργολάβος εξασφαλίζοντας κατά κάποιον τρόπο τη «διαχείριση» της αγοράς εργασίας για λογαριασμό των εργοστασιαρχών. Αυτή φροντίζει για τον εφοδιασμό σε εργατικό δυναμικό, και διαχειρίζεται τις ροές, σε ποιότητα και ποσότητα. Σε αντάλλαγμα απαιτεί από τον εργοστασιαρχη το σεβασμό του συνδικαλιστικού μισθολόγιου, της «ταρίφας».

Η «ταρίφα» αποτελεί μια περίπλοκη ρύθμιση, που δεν αρκείται στον καθορισμό του ημερομισθίου αλλά ορίζει επίσης τον απαιτούμενο «χρόνο» για το κάθε κομμάτι (όταν πρόκειται για «ωριαίο» μισθό) καθώς και τις ποιοτικές προδιαγραφές, δηλαδή αυτό που θα λέγαμε σήμερα τις «νόρμες».

Σ' αυτή την ιδιαίτερη μορφή που παίρνουν οι ταξικές σχέσεις, η διαπραγμάτευση γίνεται με κέντρο το «label» (σήμα κατατεθέν): αυτό παραχωρείται όταν ο εργοδότης σέβεται την «ταρίφα» —και οι εργάτες προσλαμβάνονται μέσω των «unions»— ενώ στην αντίθετη περίπτωση το συνδικάτο αρνείται να του το δώσει. Η εργατική πάλη —σ' ό,τι αφορά τους ειδικευμένους εργάτες— οργανώνεται με κέντρο πλατιές εκστρατείες «μποϊκοτάζ»¹³.

13. Ενδιαφέρον έχει να θυμίσουμε την καταγωγή της πολιτικής του «μποϊκοταρίσματος», που οφείλει το όνομά του στην ιδιαίτερη μορφή αγώνα το 1879 εναντίον κάποιου κυρίου Μποϊκότ, επιστάτη αγροκτημάτων στην κομητεία του Mayo. Στο πλούσιο σε στοιχεία άρθρο του D. Sieurin, «To label ή το συνδικαλιστικό σήμα κατατεθέν», στο περιοδικό *Le mouvement Socialiste*, τεύχος 154, 1η Μαΐου 1905, Παρίσι, το γεγονός περιγράφεται ως εξής: «Ο λοχαγός Μποϊκότ (...) έγινε τόσο αντιπαθητικός με τα αυστηρά μέτρα που πήρε κατά των εργατών γης που αυτοί τον κήρυξαν σε απαγόρευση: όταν ήρθε η ώρα του θερισμού, το 1879, αυτός δεν μπόρεσε να βρει ούτε έναν εργάτη για να συλλέξει και να αποθηκεύσει τη συγκομιδή (...). Στάλθηκε ο στρατός για ν' αντικαταστήσει τους ημερομίσθιους εργάτες που απεργούσαν· ήταν όμως πια πολύ αργά, η σοδειά είχε σαπίσει αθέριστη». (σελ. 40). Η αποτελεσματικότητα αυτής της ιδιαίτερης πρακτικής φαίνεται ότι είναι δεμένη με μια συγκεκριμένη σχέση ανάμεσα στο «χρόνο» και το εμπόρευμα. Το μποϊκοτάζ και το label βρίσκουν πρόσφορο έδαφος εφαρμογής κάθε φορά που η παραγωγή και η κατανάλωση του εμπορεύματος πρέπει να γίνει σε σύντομο χρονικό διάστημα —ο

Η ιστορία της αμερικάνικης εργατικής τάξης είναι διάσπαρτη από εκπληκτικές εκστρατείες «boycott» που συχνά φτάνουν μέχρι του σημείου να πετύχουν θεαματικές χρεωκοπίες επιχειρήσεων¹⁴. Όμως, καθώς είπαμε, αυτές οι πραχτικές έχουν και την αντίθετη όψη τους. Η υπεράσπιση της τέχνης, κατ' εξοχήν πραχτική εργατικής αριστοκρατίας, διεξάγεται με τον πιο αμείλιχτο σεχταρισμό και εγωϊσμό κοινωνικής κατηγορίας. Έτσι το κυνηγητό ενάντια στους «κίτρινους» συγχέεται με τον ανοιχτό πόλεμο κατά των ανειδίκευτων εργατών που αποκλείονται από το συνδικάτο¹⁵ και εξαναγκάζονται έτσι να πουλήσουν τη δύναμή τους «εκτός ταρίφας». Ρατσισμός και ξενοφοβία αποτελούν συστατικά στοιχεία της ιδεολογίας της AFL. Ανάμεσα σε χίλια άλλα παραδείγματα, αναφέρουμε αποσπάσματα μιας εγκυκλίου που μοίρασαν πλατιά οι unions των εργατών πούρων:

«Γιατί να εκτίθεσθε; Τα πούρα δίχως το γαλάζιο σήμα κατατεθέν είναι ασυζητητί επικίνδυνα...Η εφημερίδα *Sun* της Νέας Υόρκης δημοσίευσε με τον τίτλο: «Τα Πούρα του Θανάτου», τις παρακάτω γραμμές: «οι επιθεωρητές των tenement houses¹⁶ κατά τις επισκέψεις τους δεν βρήκαν τίποτα το πιο επικίνδυνο για τη

συγγραφέας λέει όταν πρόκειται για φθαρτό αγαθό— γιατί αν καταστραφεί η αξία χρήσης του, καταστρέφεται και η ανταλλακτική του αξία. Αυτό εξηγεί και γιατί το βιβλίο και, ακόμα περισσότερο, η *Εφημερίδα* αποτελούν προνομιακό πεδίο εξάπλωσής του. Χαρακτηριστικό της ειδησης, του «νέου», είναι ότι δεν μπορεί να διατηρηθεί αν «αποθηκευτεί», χάνει κάθε αξία.

14. Πάνω στο σημείο αυτό βλέπε Philip S. Foner, *History of the American Labor Movement*, International Publishers, New York, 1964· ειδικά τον τόμο Γ', σελ. 339-341. Ας σημειώσουμε πως σε πολλές περιπτώσεις το «boycott» δε στηρίζεται στη γρήγορη φθαρτότητα των προϊόντων. Παραμένει όμως πάντα σε μια κάποια σχέση με τη «τέχνη» —πράγμα που προϋποθέτει ένα χαρακτήρα τουλάχιστον μισο-βιοτεχνικό της παραγωγής αφού η αποτελεσματικότητα των εκστρατειών εξαρτάται από το πόσο πείθεται η κοινή γνώμη ότι το προϊόν που δεν κατασκευάστηκε από τεχνίτες (*first-class men*), λέει η AFL), είναι, γι' αυτό το λόγο, μειωμένης ποιότητας και πιστότητας.

15. Σε αντίθεση με τις πρακτικές επιλογής των μελών που ακολουθούσε η AFL, και γενικότερα ο συνδικαλισμός, έγιναν προσπάθειες οργάνωσης των «unskilled», ορισμένες μάλιστα πολύ σημαντικές. Αναφέρουμε μόνο τους «Knights of Labor» —Ιππότες της Εργασίας!— και τους «Industrial Workers of the World», τεράστια οργάνωση εργατών, με έντονες και σαιφείς επαναστατικές κατευθύνσεις, που καταστράφηκε γύρω στα 1920-1930. Εκτός από τους κλασικούς Ph. S. Foner και Perlmann και Taft που αναφέραμε πιο πάνω, μπορεί να συμβουλευθεί κανείς το πολύ χρήσιμο βιβλιαράκι του D. Guérin, *le Syndicalisme aux USA*, εκδ. Maspero.

16. «Tenement houses»: ιδιαίτερη μορφή εργασίας στο σπίτι.

δημόσια υγεία από τα *tenement houses* όπου κατασκευάζονται πούρα... Ο δόκτωρ Τάιλερ, μέλος του Συμβουλίου Υγιεινής της πόλης της Νέας Υόρκης, συμβουλεύει να μην καπνίζονται αυτά τα πούρα γιατί αν μεν είναι αδύνατο να διαβεβαιώσουμε πως διαδίδουν μεταδοτικές ασθένειες, δεν είναι όμως δυνατό και να το αποκλείσουμε...Ο κ. Ένρο, επίτροπος της στατιστικής υπηρεσίας της Καλιφόρνια, επισκέφθηκε τις μολυσμένες από το όπιο κολάσεις της κινέζικης πόλης του Σαν Φραντσίσκο και είδε τους Κινέζους να δαγκώνουν την άκρη του πούρου που έστριβαν και να το σαλιώνουν για να κολήσουν πιο εύκολα τα φύλα του καπνού...¹⁷».

Μια διευκρίνηση: αυτή η εγκύκλιος είχε τίτλο «η υγεία του καπνιστού» όσο για το «γαλάζιο σήμα κατατεθέν» της Ένωσης, έφερε την ακόλουθη επιγραφή:

«Η παρούσα επιβεβαιώνει πως τα πούρα που περιέχονται σ' αυτό το κουτί κατασκευάσθηκαν από εργάτη πρώτης κατηγορίας, μέλος της Διεθνούς Ένωσης Εργατών Πούρων της Αμερικής, δηλαδή μιας οργάνωσης που μάχεται την υποβαθμισμένη εργασία που εκτελείται στα κατώγια όπου δουλεύουν *ποντίκια*¹⁸ ή κούληδες ή ακόμα στις φυλακές και στα *tenement houses*».

Πράγματι η επιτυχία αυτής της πολιτικής, με βάση το «Label» υπήρξε, για ένα χρονικό διάστημα, αναμφισβήτητη. Και αυτό γιατί σε πολλές περιπτώσεις αποδείχτηκε πολύ κατάλληλο μέσο ταξικής συνεργασίας. Κάθε επιτήδειος εργοστασιάρχης μπορούσε να αποκομίσει διάφορα οφέλη από την πρακτική του label, πέρα απ' αυτά που ήδη αναφέραμε σχετικά με την λειτουργία του συνδικάτου σαν υπεργολάβου εργατικών χεριών¹⁹.

17. D. Sieurin, «Le label ou marque syndicale» στο *Le mouvement Socialiste*, o.p.

18. Η AFL μεταχειρίζεται δίχως διάκριση τις εκφράσεις «ποντίκια», «σαρακηνοί», «φιλισταίοι», «κίτρινοι», για να χαρακτηρίσει τους εργάτες που εξαναγκάζονται να δουλέψουν με απολαβές χαμηλότερες από τις συνδικαλιστικές ταρίφες.

19. Να ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα: «Υπήρχε στο Σικάγο ένα συνδικάτο αμαξάδων κάρβουνου και, απέναντί του, ένας σύνδεσμος εμπόρων κάρβουνου. Οι δύο αυτές οργανώσεις βρίσκονταν σε σύγκρουση: έτσι το κοινό πλήρωνε το κάρβουνο σε φτηνή τιμή. 'Υστερ' από μερικούς αγώνες που τους στοίχισαν ακριβά, οι αρχηγοί του συνδικάτου και του συνδέσμου (...) υπόγραψαν μια μυστική σύμβαση που

Αν όμως εξετάσουμε τις ευρύτερες διαστάσεις αυτής της πραγματικότητας θα διαπιστώσουμε ότι, ακόμα και αν χρησιμοποιούνταν για διάφορες κομπίνες —τροφή για τους τυχοδιώκτες— το label²⁰ και γενικότερα η κατάσταση εξάρτησης, στην οποία βρισκόταν το κεφάλαιο προκειμένου να προμηθευτεί εργατικό δυναμικό, παίρνουν την μορφή, πριν απ' όλα, ενός αφόρητου περιορισμού. Γι' αυτό, πολύ νωρίς η σκέψη των εργοδοτών στρέφεται κατά της τέχνης και βάζει τα δυνατά της να την τσακίσει ή να την παρακάμψει, ώστε να δημιουργηθούν έτσι οι όροι συσσώρευσης του κεφάλαιου σε μεγάλη κλίμακα.

3. Η ΜΗΧΑΝΗ, ΤΟ ΠΑΙΔΙ, Ο ΦΑΤΟΥΡΑΤΖΗΣ: ΠΡΟ-ΤΕ·ΓΛΟΡΙΑΝΕΣ ΠΡΑΞΤΙΚΕΣ ΠΑΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

I. Αρχικά το κεφάλαιο γύρεψε να βρεί μια διέξοδο με τη μηχανή. Ήδη από την εμφάνισή της θεωρείται μέσο παράκαμψης των τειχών αντίστασης που ύψωσε η τέχνη.

Και σ' αυτό το σημείο θα πρέπει ν' ακούσουμε τι λέει ο Έρε, γιατί παρουσιάζει κιόλας, σχεδόν ολοκληρωμένη, τη «σύγχρονη» σκέψη:

«Η μεγάλη αρχή της σύγχρονης βιομηχανίας είναι, μέσα από

όριζε πώς ο σύνδεσμος υποχρεωνόταν να χρησιμοποιεί αμαξάδες μέλη του συνδικάτου με αποτέλεσμα να σταματήσουν τον ανταγωνισμό και να πετύχουν το επιθυμητό μονοπώλιο. Οι ανεξάρτητοι καρβουνέμποροι δεν έβρισκαν πια ανεξάρτητους αμαξάδες και αν κανένας τέτοιος εμφανιζόταν στους δρόμους του Σικάγου, οι συνδικαλισμένοι αμαξάδες, από αγάπη για την τάξη και σεβασμό στην πειθαρχία, του έσπαζαν στα γρήγορα χέρια και πόδια (...). Έτσι εξηγείται και η απάντηση που έδωσε ο γραμματέας του συνδικάτου σ' ένα δημοσιογράφο όταν αυτός τον ρώτησε αν υπάρχουν ακόμα στο Σικάγο μη συνδικαλισμένοι αμαξάδες: «Δεν έχω υπ' όψη μου κανένα, εκτός κι αν βρίσκεται στο νοσοκομείο».

Αλλ' η ιστορία δεν τελειώνει εδώ: «όταν οι συνεταιρισμένοι καρβουνέμποροι έπαψαν να φοβούνται ότι ανταγωνιστές μπορούσαν να τους συναγωνιστούν (...), αύξησαν τις τιμές του κάρβουνου κατά 40% ενώ ταυτόχρονα οι αμαξάδες έπαιρναν γενναίες αμοιβές». Αυτά τα αναφέρει ο Ντ. Σιερέν στο άρθρο που αναφέραμε προηγουμένως.

20. Έξω από ορισμένους ειδικούς τομείς —όπως το βιβλίο, οι φορτοεκφορτώσεις...— το «Label» αρχίζει να παρακμάζει γρήγορα στις αρχές του 20ου αιώνα. Συχνά, πρώτοι το εγκαταλείπουν οι εργάτες, γιατί η άνοδος της τιμής των προϊόντων που προκαλεί —σαν συνέπεια της εδραίωσης μικρομονοπωλίων— στρέφεται τελικά ενάντια στους ίδιους τους ειδικευμένους εργάτες, για να μην αναφέρουμε τις δυσμενείς επιπτώσεις πάνω στη μάζα των ανειδίκευτων εργατών.

την ένωση κεφαλαίου και επιστήμης, να μειωθεί η εργασία των εργατών και να γίνει απλή άσκηση επαγρύπνησης και επιδεξιότητας: ιδιότητες —διευκρινίζει ο Ure— που μπορούν να φτάσουν μέχρι ένα είδος τελειότητας στα παιδιά²¹.

«Ένωση του κεφαλαίου και της επιστήμης» —ούτε λίγο ούτε πολύ— που ο Ure περιγράφει λεπτομερώς αναλύοντας το σύνολο των αρετών της, έστω και αν ακόμα είναι μόνο δυνητικές:

— *Μείωση του κόστους κατασκευής*: «Η εργασία, λίγο ή πολύ ειδικευμένη, είναι συνήθως το ακριβότερο στοιχείο της παραγωγής (...) όμως στο αυτόματο εργοστάσιο (...) η ειδικευμένη εργασία μπορεί προοδευτικά να καταργηθεί ή ν' αντικασταθεί από απλούς επιτηρητές μηχανών²²».

— *Αύξηση του ρυθμού εργασίας*: «...πόσο παραγωγική θα είναι η βιομηχανία όταν δε θα εξαρτάται πια από τις μυϊκές προσπάθειες, ασταθείς και ακανόνιστες από τη φύση τους, αλλά θα λειτουργεί μόνο με οδηγούς εργασίας, με μηχανικά δάχτυλα και βραχίονες που θα κινούνται από μια ακούραστη φυσική δύναμη με κανονικότητα και μεγάλη ταχύτητα» (σελ. 15).

— *Πάλη κατά της εργατικής οργάνωσης*. «Και μόνο η λέξη «συνδικάτο» βάζει το κεφάλαιο σε επιφυλακή και διεγείρει την εφευρετικότητά του για να τσακίσει τους σκοπούς του» (σελ. 41).

Τέλος, και αυτή είναι η μεγάλη υπόθεση της περιόδου, πάλη κατά της εργατικής «ανυπακοής και απειθαρχίας». Κατά τη γνώμη του Ure, η κύρια διυσκολία έγκειται στο να υποχρεωθούν οι άνθρωποι να εγκαταλείψουν τις ακατάστατες συνήθειες εργασίας και να ταυτιστούν με τη σταθερή κανονικότητα της αυτόματης συσκευής. Ο Ure μιλά εδώ για την επιχείρηση *Hercule* που πραγματοποίησε ο Άρκραϊτ, και που η μηχανή του επέτρεψε τη σταδιακή καθιέρωση ενός «κλόδικα της εργοστασιακής πειθαρχίας» (a code of factory discipline).

Κοντολογής, η μηχανή όχι μόνο έχει την «οικονομική» αρετή να κάνει την εργασία παραγωγικότερη αλλά ακόμα περισσότερο —και η δύναμη του Ure βρίσκεται στο ότι το λέει ρητά— μπορεί να γίνει όργανο «ρύθμισης» και υποδούλωσης των εργαζομένων. Και, σε μια περίοδο που η νέα βιομηχανική και εμπορευματική τάξη πραγμάτων προχωράει ανατρέποντας ισορροπίες πολλών δεκαετιών, το μεγάλο πρόβλημα παραμένει η εργατική ανυπακοή και απειθαρχία. Εξόύ και η

21. A. Ure, o.p., σελ. 21.

22. Στο ίδιο, σελ. 20.

τεράστια έκταση και έμφαση που παίρνει η υποτιθέμενη εργατική «αλητεία». Από τη στιγμή της γέννησής του, η άρνηση του εργάτη να υποδουλωθεί στην καπιταλιστική φάμπρικα, «κάτεργο μετριασμένης μορφής» —λέει ο Μαρξ— εκφράζεται με την κινητικότητά του. Σε όποιον δεν έλαχε καμιά τέχνη σαν προάσπιση, μένουν τουλάχιστον οι αγροί και ο κύκλος των αγροτικών εργασιών ή η φυγή σ' εκείνα τα βιομηχανικά κέντρα στα οποία δεν έχει κυριαρχήσει ο ατσάλινος νόμος του κεφάλαιου. Η μηχανή βέβαια μπορεί να του επιβάλλει καταναγκασμούς αλλά ο ενήλικας εργάτης διατηρεί ακόμα ερείσματα που τον βοηθούν στην αντίστασή του.

2. Έτσι εξηγείται και η προτίμηση των εργοστασιαρχών για τα παιδιά· γιατί καθώς ομολογεί ο Ure:

«ακόμα και στη σημερινή εποχή, ενώ έχει πια εδραιωθεί το σύστημα της βιομηχανίας, είναι σχεδόν αδύνατο, όταν περάσει η εφηβική ηλικία, να μετατραπούν οι εργαζόμενοι σε χρήσιμα εργατικά χέρια, είτε είναι τεχνίτες, είτε έρχονται από την ύπαιθρο²³».

Η είσοδος των παιδιών με το «ζωηρό βλέμμα» και τα «επιδέξια χέρια» (σελ. 23) μπορεί να γίνει ένα δεύτερο μέτωπο επίθεσης. Ένα μέτωπο που συμπληρώνει το πρώτο, αφού η μηχανή δίνει την ευκαιρία να γίνει «χρήση» της παραγωγικής κατανάλωσης των παιδιών σε μεγάλη κλίμακα, παραβιάζοντας έτσι μια αδύνατη γραμμή της εργατικής αντίστασης.

Έστω και με κίνδυνο να δυσαρεστήσουμε, χρειάζεται να επεκταθούμε σ' αυτό το σημείο, να μπούμε στις λεπτομέρειες, γιατί πίσω από τη φιγούρα της μηχανής διαγράφεται —για δεκαετίες— το πρόσωπο του παιδιού και πραγματοποιείται η είσοδός του στη δημόσια σκηνή. Πιότερο ακόμα, στη Δύση, οι νόμοι σχετικά με την εργασία των παιδιών αποτελούν αναμφίβολα μια από τις πρώτες συστηματικές πολιτικές της αστικής τάξης σχετικά με τη διαχείριση της εργατικής δύναμης²⁴. Αυτή είναι εξάλλου μια από τις πρώτες εισβολές του κράτους και του νομοθέ-

23. Ure, o.p., σελ. 23.

24. Σχετικά μ' αυτό βλέπε την ανάλυση των S. Douailler και P. Vermeren για το νόμο του 1841 που ρυθμίζει την εργασία των παιδιών, στο πολύ ενδιαφέρον άρθρο τους «Από το άσυλο στη μανιφακτούρα — η εργασία των παιδιών στο 19ο αιώνα», (De l' hospice à la manufacture-le travail des enfants au XIX siècle), στο περιοδικό *Les révoltes logiques*, τεύχος 3, φθινόπωρο 1976, σελ. 7-29.

Εισβολή κράτους στη Γάγκλα
τη μέσα σε μια ζούγκλα ιδιωτικών συμφερόντων σαν διαιτητές, σαν ιδιωτικούς εκφραστές ενός νέου ορθολογισμού²⁵.

Η λογική των εργοστασιαρχών επικαλείται την παραγωγική κατανάλωση του παιδιού σαν «τεχνική αναγκαιότητα»: λεπτά δάχτυλα, μικρό ανάστημα και μέλη τέτοια που καθιστούν τα παιδιά τα μόνα κατάλληλα για ορισμένες δουλειές. Ποιος άλλος θα μπορούσε —με τόση ευκολία— να γλιστρήσει κάτω απ' τον αργαλειό για να δέσει κόμπο ένα σπασμένο νήμα ή να στερεώσει μια σαΐτα;

Η απλή λογική το επιβάλλει: «... τα λεπτά και ευλύγιστα δάχτυλα των παιδιών ταιριάζουν καλύτερα από τα ανδρικά για να ξαναδέσουν τα νήματα, δουλειά που ανατίθεται σ' αυτά ειδικά²⁶». Και γενικά επιδεικνύουν «... μια τέτοια ευλυγισία του σώματος που τα κάνει ικανά να γαντζώνονται σε οποιοδήποτε μέρος του αργαλειού, πράγμα αδύνατο για έναν ενήλικα²⁷».

Μια ορισμένη «οικονομία» επιβάλλεται έτσι. 'Όχι μονάχα χρηματική —τα παιδιά πληρώνονται τρεις και τέσσερις φορές φθηνότερα από τους ενήλικες γονείς τους— αλλά ταυτόχρονα και οικονομία των παραγωγικών εινεργειών, των σωμάτων που εργάζονται. Ο μαστρο-Σάντερσον, χαλυβουργός που έχει ελασματοποιήσει και σιδηρουργείο, το δηλώνει ^{ποιας βιολογίας} ^{ειναι περιορισμένη}:

τικα και ποια η
δύναμη των παιδιών είναι ακριβώς όση χρειάζεται. Έτσι η μεγαλύτερη δύναμη των ανδρών δε θα έφερνε κανένα όφελος για να αντισταθμίσει την απώλεια...²⁸

Πρέπει να σημειώσουμε από τώρα αυτή (την ιδιόμορφη οικονομία εωραϊσμού)

25. Επαναλαμβάνουμε «μια από τις πρώτες συστηματικές πολιτικές διαχείρισης της εργατικής ζώνης»: αυτό χρειάζεται μια κάποια επεξήγηση. Βέβαια από πολύ νωρίτερα είχαν υπάρξει κάποια συνεκτικά σύνολα κανονισμών και πρακτικών: αναφέρουμε για παράδειγμα τους νόμους τους σχετικούς με τη μαθητεία ή ακόμα τους νόμους «για τους πένητες». Όμως στις δύο αυτές περιπτώσεις, αν η έννοια διαχείριση της εργασίας δεν είναι ανύπαρκτη, ωστόσο κάποιες θεωρήσεις διαφορετικού τύπου κατείχαν ουσιαστικότερο, και συχνά κύριο, ρόλο — όπως π.χ. η «δημόσια τάξη» και η «ασφάλεια» όσον αφορά τους νόμους για τους πένητες.

26. ANF 124705, αναφέρεται από τους S. Douailler και P. Vermeren, στο προαναφερθέν άρθρο τους, σελ. 16.

27. Στο ίδιο.

28. Children's employment commission, IV Report, 1865. Αναφέρεται από τον Μαρξ (Το Κεφάλαιο εκδ. Pléïade, τ. A', σελ. 1263).

(του σώματος που εργάζεται) — που για την ώρα στη λογική των εργοστασιαρχών κατέχει πολύ περιορισμένο ρόλο. Η ιστορία όμως θα της δώσει συνέχεια.

Οι αληθινοί ωστόσο λόγοι της προτίμησης αυτής για τα παιδιά αποκαλύπτονται, ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα, στις αιτήσεις των εργοστασιαρχών προς τις τοπικές αρχές να τους παραδοθούν τα «օρφανά» και τα «εγκαταλειμμένα» στα άσυλα παιδιά²⁹. Αυτοί οι λόγοι συνοψίζονται σε μια φράση: για να καταπολεμηθεί ο κίνδυνος που αποτελεί για τα εργοστάσια η «αλητεία» των ενήλικων εργατών, πρέπει να εξασφαλιστεί η συνεχής τροφοδότησή τους με μια «υπάκουη» εργατική δύναμη. Ό,τι «τσαχπινιές» και να κάνει, το παιδί θ' αποτελέσει αυτή την υπάκουη και ευκίνητη ζωντανή εργατική δύναμη που τόσο χρειάζεται η μανιφακτούρα, ιδιαίτερα βέβαια άν έχει «προετοιμαστεί» από την πειθαρχία και τον κανονισμό του ασύλου. Πιο σημαντικό ακόμα και σε αντίθεση με τους ενήλικες γονιούς του, το παιδί μπορεί να βρίσκεται μόνιμα μέσα στο χώρο του εργοστασίου χωρίς να υπάρχει ο φόβος να αδειάσει το εργαστήριο από εργατικά χέρια εξαιτίας των ρυθμών των εποχών, των αγροτικών εργασιών —ή της στρατιωτικής θητείας.

Το παιδί προστατεύει λοιπόν τη βιομηχανική ροή από τις εποχιακές διαταραχές και εξασφαλίζει τη συνέχειά της. Αποτελεί για τη βιομηχανία που γεννιέται το στοιχείο μονιμότητας και την εγγύηση της μη διακοπής. Το παιδί υποτάσσεται στην κανονικότητα και την πειθαρχία, πράγμα που δεν κάνει ο ενήλικας εργάτης. Ο Ure το είχε ήδη επισημάνει όταν έλεγε πώς εκεί, κάτω απ' τον αργαλειό, κομποδένοντας τα νήματα, βρίσκεται σε δράση ένα «φυτώριο επιδέξιων εργατών». Γιατί, όντας πειθήνιο στη δούλειά, το παιδί γίνεται ακόμα πιο υπάκουο σαν μαθητεύομενος. Με λίγα λόγια, από το παιδί πρόκειται να βγουν οι κατάλληλοι εργάτες. Μεγαλωμένο μαζί με τη βιομηχανία, κάτω από το ρυθμό της σαΐτας, το παιδί, καθώς λένε οι Douailler και Vermeren, γίνεται «εκπαιδευτής του εργάτη».

Έτσι μπορούμε να εξετάσουμε το νόμο του 1841 μέσα από τις προθέσεις του — άν όχι μέσα από την πραγματικότητά του, αφού θα παραμείνει για καιρό ακόμα νεκρό γράμμα: περιορίζοντας τον αριθμό των παραγωγικών ωρών που μπορούν να απαιτηθούν από το παιδί, κάνει

29. «Στη Fontaine Guéraud, καντόνι του Port Saint Pierre του νομού Eure, υπάρχουν εργαστήρια που αδραγούν από έλλειψη των αναγκαίων χεριών για δουλειά (...). Η έναρξη των αγροτικών εργασιών που αφαιρεί πολλά άτομα από το εργαστήριό μου, καθιστά την αποστολή αυτής της μικρής παροικίας ιδιαίτερα επείγουσα», γράφει στον υπουργό κάποιος πολίτης Guéroult, ζητώντας να του σταλούν πενήντα κορίτσια από τα άσυλα του Παρισιού. Αναφέρεται από τους S. Douailler και P. Vermeren, ο.π., σελ. 9.

υποχρεωτική — και όρο της εισόδου του στο εργοστάσιο — τη φοίτηση στο σχολείο. Μ' αυτό τον τρόπο γίνεται προσπάθεια να επιβληθεί μια πολιτική που προετοιμάζει — έστω και άν έρχεται σε σύγκρουση με τους πιο άπληστους εργοστασιάρχες — μια καινούρια γενιά: πίσω από τους τοίχους του σχολείου να μεγαλώσουν σώματα προφυλαγμένα από την πρώιμη φθορά και υπομονετικά υποταγμένα στα γράμματα και στους αριθμούς.

3. Ωστόσο η μηχανή, η εργασία των γυναικών και των παιδιών δε μπορούν να καλύψουν όλες τις ανάγκες. Σε πολλές δουλειές, η «τέχνη» παραμένει αναγκαστικό σημείο πρόσβασης. Πριν από τον Τέιλορ το σύστημα της «εργατικής εργοληψίας» υπήρξε ένα από τα πιό αποτελεσματικά μέσα στα χέρια των εργοστασιαρχών στην προσπάθειά τους να περιορίσουν την ανεξαρτησία της «τέχνης». Άς δούμε περί τίνος πρόκειται. Ο ορισμός που δίνει το Γραφείο Εργασίας μας βοηθάει να καταλάβουμε:

εργατική εργοληψία .

«Ένας φατουρατζής είναι ένας υπεργολάβος εργατικών χεριών ο οποίος, με πρώτες ύλες και κύρια σύνεργα προμηθευμένα από τους εργοδότες, προβαίνει στην εκτέλεση, στο εργαστήριο ή στο γιαπί του εργοδότη ή ακόμα και στο δικό του σπίτι, έργων που του έχουν αυτοί αναθέσει, με τη βοήθεια εργατών που έχει ο ίδιος προσλάβει και που πληρώνει είτε με μεροκάματο είτε με το κομμάτι, δίχως την επέμβαση του εργοδότη³⁰».

Με άλλα λόγια ο φατουρατζής αυτός, ο υπεργολάβος εργατικών χεριών, έχει μεγάλες ομοιότητες με τον τεχνίτη. Η διαφορά είναι πώς τώρα τα πράγματα γίνονται σε μεγαλύτερη κλίμακα. Δεν είναι μονάχα, όπως συνηθίζεται, οι «παραγιοί» και οι «μαθητευόμενοι» που τον βοηθούν. Με τον εργολήπτη τα πράγματα σπρώχνονται πιο μακριά. Στο βαθμό που αναγορεύεται σε Οργανωτή της εργασίας και στρατολόγο εργατικών χεριών, διαχειρίζεται, για λογαριασμό του επιχειρηματία που τον απασχολεί, όλα τα ζητήματα τα σχετικά με το εργατικό δυναμικό: πρόσληψη, πληρωμή, οργάνωση της εργασίας, επιτήρηση]. Η «επιχείρηση» υπάρχει τώρα με μορφή διαιρεμένη, ολόκληροι τομείς της κατα-

30. Σημείωμα του Γραφείου Εργασίας σχετικά με την εργοληψία, Παρίσι, Εθνικό Τυπογραφείο, 1898. Στις ΗΠΑ, αναπτύσσεται η ίδια πρακτική με την ονομασία «Sub-Contracting System» (Σύστημα υπεργολαβίας). Συνίσταται στην εξουσιοδότηση ενός τεχνίτη εργάτη με όλες τις εξουσίες τις σχετικές με την πορεία κατασκευής (πρόσληψη εργατών, μισθό, επιτήρηση, κ.τ.λ.).

σκευής «αυτονομούνται» πλήρως και διαχωρίζονται οι μεν από τους δε για να ανατεθούν στον εργολήπτη.

Πρέπει να αναρωτηθούμε τι σημαίνει αυτή η ιδιαίτερη «μορφή», γιατί άν το σκεφτούμε καλύτερα, γίνεται φανερό πως οι «λειτουργίες» που έχουν εκχωρηθεί στον εργολήπτη είναι ακριβώς εκείνες που 'ο κεφαλαιοκράτης, λίγα χρόνια αργότερα, θα υπερασπιστεί με τη μεγαλύτερη ζηλοτυπία, σαν αποκλειστικά δικά του προνόμια.

Το παράδοξο αυτό είναι όμως εύκολο να εξηγηθεί: ο εργολήπτης «σαν άνθρωπος της τέχνης... είναι σε θέση να εκπληρώσει, πολύ πιο αποτελεσματικά από ένα συνηθισμένο εργοδότη, τις δύο βασικές λειτουργίες που αυτός ο τελευταίος του αναθέτει, δηλαδή τη στρατολόγηση εργατών και την οργάνωση και επιτήρηση της εργασίας³¹».

*Σέχτη
επιθύμηση
ενάντιο δέ
αυτην*

Με λίγα λόγια, στο βαθμό που δεν μπορεί να συντριβεί ή να καταργηθεί, η προσπάθεια είναι να χρησιμοποιηθεί η τέχνη ενάντια στον ίδιο τον εαυτό της. Αυτό γίνεται βάζοντας έναν τεχνίτη να επιτηρεί και να ελέγχει τη δουλειά των υπόλοιπων. Αυτή ήταν και η αιτία της έντονης αντίθεσης των εργατών στο σύστημα της εργοληψίας γιατί ήταν ξεκάθαρο γι' αυτούς πως με τον «... εργολήπτη δε χωράει καμιά χαλάρωση στη δουλειά... όπως συμβαίνει μ' έναν εργοδότη που στέκεται πολύ ψηλά και μακριά» (στο ίδιο, σελ. 43) και που δεν μπορεί, όπως ο εργολήπτης, να οργανώσει τη δουλειά με τις πιο ορθολογικές μεθόδους ούτε και να ελέγχει την εκτέλεσή της.

Ο Ζ. Αλαί, θεωρητικός απολογητής της εργοληψίας, τονίζει την ουσία του πράγματος όταν σημειώνει πως οι εργάτες που ζητούν την κατάργηση της εργοληψίας —η CGT πολύ σύντομα απέκλεισε από τις γραμμές της τους φατουρατζήδες— γυρεύουν:

«... να φέρουν τον καθαυτό επιχειρηματία στην αγορά εργασίας και, εκμεταλλευόμενοι την άγνοιά του για τους ανθρώπους, να τον υποχρεώσουν να προσλάβει οποιονδήποτε, κάνοντας έτσι αδύνατη κάθε επιλογή³²».

Ο φατουρατζής απαλλάσσει τον επιχειρηματία από όλους αυτούς τους «κινδύνους» γιατί «γνωρίζει τους ανθρώπους» και την τέχνη και γιατί, δουλεύοντας στη βάση «προϋπολογισμού» —«υπόμνημα» δηλαδή όπου ο εργολήπτης καταγράφει όλα του τα έξοδα— υποχρεώνεται να «τηρήσει» το κόστος, όντας προσωπικά υπεύθυνος για κάθε υπέρβαση.

Ένας νόμος του 1848 απαγορεύει, θεωρητικά, την εργοληψία, αυτή

31. B. Mottez, *Σύστημα μισθού και εργοδοτικές ιδεολογίες*, CNRS, 1966, σελ. 43.

32. Αναφέρεται από τον Mottez, o.p., σελ. 43.

όμως συνεχίζει στην πράξη να υπάρχει και να αναπτύσσεται: γιατί, σχετικά με τα τότε επίπεδα καταμερισμού της εργασίας και οργάνωσης της παραγωγής, αποτελεί μια εξαιρετικά αποτελεσματική μέθοδο ελέγχου και καθυπόταξης της εργατικής δύναμης.

Μονάχα πολύ αργότερα, όταν η ανάπτυξη της κλίμακας παραγωγής και των αγορών θα επιτρέψει στη μεγάλη βιομηχανία και στην παραγωγή σε μεγάλες σειρές να στηρίξουν την ηγεμονία τους σε σταθερές βάσεις, μονάχα τότε θα αρχίσει αυτό το σύστημα να ξεπέφτει. Η εκφυλισμένη μορφή του, το “sweating system” —σύστημα του ιδρωτά— θ' αποδειχτεί πολύ στενή και εύθραυστη βάση για τη συσσώρευση του κεφαλαίου.

Στην καμπή του αιώνα, στο ξεκίνημα μιας πρωτοφανούς ορθολογικοποίησης της εργασίας, τίποτα ακόμα δεν έχει παιχτεί στη σκληρή πάλη που διεξάγουν κεφάλαιο και εργασία.

Στρατηγικές υποδούλωσης της εργασίας μεθοδεύονται εδώ κι εκεί, αναστρέφονται, δανείζονται στοιχεία από το άσυλο, τη φυλακή, το στρατό³³. Αλλά η ιδιαίτερη μορφή που θα πάρει η βιομηχανική πειθαρχία και που θα φέρει μια χωρίς προηγούμενο ανάπτυξη της συσσώρευσης του κεφαλαίου είναι ακόμα στα σπάργανα. Η «τεχνική» σύνθεσης της εργατικής τάξης υπαγορεύει την «πολιτική» της έκφραση, ρυθμίζει τις μορφές αντίστασής της. Άκομα και ο ανειδίκευτος εργάτης —που έχει εκδιωχθεί από την ύπαιθρο αλλά που γρήγορα ξαναβρίσκει τις παραδοσιακές του κινήσεις τον καιρό του θερισμού και της συγκομιδής— τελικά δεν αντιστέκεται λιγότερο στην εντατικοποίηση της εργασίας από τον εργάτη του σωματείου που καλύπτεται πίσω από την τέχνη του και φυλάει άγρυπνα τα «μυστικά» του.

Η καπιταλιστική παραγωγή —κλονιζόμενη περιοδικά από βίαιες κρίσεις— αναπαράγεται με τον καταναγκασμό, με την άγρια κατανάλωση της νεανικής εργασίας, τη βιαιότητα της μηχανής, και με την πείνα που καταβάλλει τους προλεταρίους, οι οποίοι δεν έχουν τίποτ' άλλο να πουλήσουν έξω από τα «χέρια» τους, κατά τη συνηθισμένη έκφραση.

Αυτός ο «άγριος» καπιταλισμός, μίζερος και άπληστος, βρίσκεται ακόμα —όντας ταυτόχρονα αντιμέτωπος με εργατικές εξεγέρσεις και αγώνες— σε αναζήτηση της δύναμης και της ορμής του. Θα χρειαστεί

33. Πάνω στο θέμα της σταδιακής επεξεργασίας της εργοστασιακής πειθαρχίας, τα στοιχεία που περιέχονται στο έργο του M. Perrot, *Oι απεργοί εργάτες του 1870-1891* (Les Ouvriers en grève 1870-1891), αναπτύχθηκαν τελευταία από τον ίδιο συγγραφέα στο *Επιθεωρητής Bentham* (L' Inspecteur Bentham), επίλογος στο J. Bentham, *O Πανοπτικός* (Le Panoptique), J. P. Belond, 1977, καθώς και στα «Mélanges offerts à J. Maîtron», ειδικό τεύχος του περιοδικού *le Mouvement social*. Σημειώνουμε επίσης το

ο Τέιλορ και το «Scientific Management» για να διανυθούν τα αποφασιστικά στάδια.

πρόσφατο άρθρο του J. P. Gaudemar: «Προκαταρκτικά για μια γενεαλογία των μορφών πειθαρχίας στην εργασιακή διαδικασία» (Préliminaires pour une généalogie des formes de discipline dans le procès de travail) που προβάλλει ένα συστηματικό στοχασμό πάνω σ' αυτό το θέμα.

II

Η ΝΟΡΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΟΝΟΜΕΤΡΟ

*«Το μναλό του αφεντικού δα το βρεις μέσα
στην τραγιάσκα του εργάτη»*

MONTEGOMERY

Αυτό που διακρίνει τον Τέιλορ από τους προγενεστέρους του, και που αποτελεί τομή με την μέχρι τότε πραχτική είναι πως έβαλε την ίδια την τέχνη σαν στόχο του, αντιμετωπίζοντάς την σαν το εμπόδιο που πρέπει να υπερπηδήθει. Δεν αναζητά τρόπους να την παρακάμψει, όπως κάνει η μηχανή, ούτε να την «κεντρίσει», όπως προσπαθούν να πετύχουν τα όλο και πιο εξεζητημένα συστήματα μισθών, ούτε ακόμα να την στρέψει ενάντια στον ίδιο τον εαυτό της, όπως η εργοληψία: αυτό που αναζητεί είναι το μέσο να την καταστρέψει σαν τέτοια. Ο Τέιλορ λοιπόν αλλάζει ριζικά το πεδίο προβληματισμού. Ιστορική συνέπεια αυτής της αλλαγής είναι πως δίνει τη δυνατότητα να γίνει νοητή εκείνη η εργασιακή διαδικασία που θα επιτρέψει το ξεκίνημα της μαζικής παραγωγής.

1. ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΙΝΑΙ ΝΑ ΤΣΑΚΙΣΕΙ ΤΗΝ «ΤΕΧΝΗ» ΓΙΑ ΝΑ ΜΠΟΡΕΣΕΙ ΝΑ ΤΣΑΚΙΣΕΙ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΠΑΝΩ ΣΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Μια διπλή ανακάλυψη, μια διπλή βεβαιότητα βρίσκεται στο κέντρο της τεϊλοριανής ανάλυσης:

1. Αυτό που θεμελιώνει την αποτελεσματικότητα της τέχνης σαν τρόπο αντίστασης του εργάτη στην εντατικοπίηση της εργασίας, έγκειται σ' ένα απλό πράγμα: η γνώση των βιομηχανικών χειρισμών και η κυριαρχία πάνω τους, στην ουσία, είναι αποκλειστικό κτήμα, μονοπόλιο της εργατικής τάξης. Μονοπόλιο βέβαια «κομματιασμένο», «κατηγοροποιημένο», ανάμεσα στα διάφορα επαγγέλματα, πάντως όμως μονοπόλιο, και το κυριότερο, τα αφεντικά αποκλείονται απ' αυτό.

2. Κάτι πιό σημαντικό ακόμα, γιατί αποτελεί την «οικονομική» όψη

των πραγμάτων, είναι ότι αυτή η «αποκλειστικότητα» πάνω στους τρόπους χειρισμού κάνει δυνατή και αναπότρεπτη την εργατική κυριαρχία πάνω στους χρόνους παραγωγής.

Κατά βάση —θα πει ο P. Λινάρ— όλα στηρίζονται στο «ζήτημα του συσχετισμού δυνάμεων και της γνώσης. Ακριβέστερα του συσχετισμού δυνάμεων μέσα στη γνώση¹». Εξόυ και η τεϊλοριανή εξίσωση: όποιος ελέγχει και άρα υπαγορεύει τους τρόπους χειρισμού, αυτός θα μπορέσει να ελέγξει και τους χρόνους παραγωγής. Αυτή η πρακτική «γνώση» στην κατασκευή μετατρέπεται στα χέρια των εργατών, λέει ο Τέιλορ, σε «συστηματικό χασομέρι» που παραλύει την ορμή του κεφαλαίου².

Συντριβή του τεχνίτη, «απελευθέρωση» της εργασιακής διαδικασίας από την εξουσία που αυτός εξασκεί, ώστε στη θέση της να εδραιωθούν ο νόμος και οι νόρμες των αφεντικών, να ποια είναι η ιστορική συνεισφορά του τεϊλορισμού.

2. ΟΙ ΟΡΟΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΤΕΪΛΟΡΙΣΜΟΥ: Η ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΣΤΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Πολλά ήταν τα στοιχεία που προετοίμαζαν αυτή τη «συνεισφορά». Γιατί μια κατάσταση που επιτρέπει στον τεχνίτη εργάτη να επιβάλλει τις νόρμες και τις ταρίφες του γίνεται ακόμα πιο αφόρητη στο κεφάλαιο —και στον Τέιλορ που είναι η πιο συνειδητή του έκφραση— στο

1. P. Λινάρ, *O Λένιν, οι αγρότες, ο Τέιλορ*, εκδ. Seuil, 1976 σελ. 76 (το βιβλίο έχει εκδοθεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις Μηνιαία Επιθεώρηση-σ.τ.μ.). Αυτή την πρόταση, κεντρική για την κατανόηση του τεϊλορισμού, εδώ απλά τη μνημονεύουμε. Για μια πιο διεξοδική ερμηνεία αυτού του σημείου βλέπε P. Λινάρ, ο.π., καθώς και B. Coriat, *Science, Technique et Capital*, Seuil 1976 (εκδόθηκε πρόσφατα από τις εκδόσεις A / συνέχεια με τον τίτλο: Επιστήμη, Τεχνική και Κεφάλαιο). Το παρόν κεφάλαιο ασχολείται με άλλες όψεις του τεϊλορισμού: το ρόλο του στην ανάπτυξη της συσσώρευσης του κεφαλαίου και στη διαμόρφωση του μηχανισμού μαζικής παραγωγής. Μ' αυτή την έννοια συμπληρώνει τις αναλύσεις που έχουν εκδοθεί παλιότερα.

2. Θυμίζουμε πως αυτό το «συστηματικό χασομέρι» είναι στην πραγματικότητα —για την εποχή που εξετάζουμε— ένας τρόπος άμυνας που ανάπτυξε η εργατική τάξη κατά της ανεργίας («επεκτείνοντας χρονικά» την εργασία, επεκτείνεται και ο πληρωμένος χρόνος απασχόλησης) και κατά της πρώιμης φθοράς της δύναμής της —σε μια εποχή που δεν υπήρχε καμιά από τις σημερινές «έμμεσες παροχές»: οποιοδήποτε εργατικό ατύχημα —τότε— σήμαινε εκδίωξη από κάθε παραγωγική εργασία και ολοκληρωτική απώλεια του μισθού (βλέπε πάνω σ' αυτό *Science, Technique et Capital*, ο.π.).

βαθμό που η «αγορά» εργασίας, από την εποχή των Γουέικφιλντ και Μαριβέιλ, γνώρισε μια τεράστια αναστάτωση.

Πράγματι, από το 1815 και μετά, οι ΗΠΑ γνωρίζουν, κατά διαδοχικά κύματα, το μεγαλύτερο μεταναστευτικό ρεύμα της σύγχρονης ιστορίας³. Και ενώ στην αρχή η μετακίνηση αυτή οργανώνεται συστηματικά για να απαντήσει στην έλλειψη εργατικών χεριών, παίρνει σε λίγο τέτοια έκταση και τέτοια χαρακτηριστικά που αναστατώνει εκ βάθρων τους όρους συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Αυτό το αδιάκοπο ρεύμα που διαπερνά τον αμερικανικό 19ο αιώνα, θα γνωρίσει ένα μόνο ρήγμα, εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου⁴, που θα το χωρίσει σε δύο περιόδους. Ο χωρισμός αυτός δεν είναι μόνο χρονολογικός (1815-1860 και 1870-1915): η ανάλυση της «σύνθεσης» της μετανάστευσης ενισχύει αυτή τη διάκριση σε δύο περιόδους φέρνοντας στο φως σημαντικές κοινωνικές διαφορές στα χαρακτηριστικά των εργατικών δυνάμεων της καθεμιάς, και επιτρέποντας συνάμα την κατανόηση αυτών των διαφορών. Πράγματι, τα δύο «κύματα» των μεταναστών διαφοροποιούνται τόσο σ' ό,τι αφορά τη «χώρα» καταγωγής όσο και τις ρίζες απ' όπου βγαίνουν και τους όρους υποδοχής που τους εξασφαλίζουν οι Ην. Πολιτείες.

— *To πρώτο κύμα:* από το 1815 μέχρι το 1860, πέντε εκατομμύρια άτομα αποβιβάζονται συνολικά στις Ην. Πολιτείες. Ένας «ισολογισμός» της μετανάστευσης δίνει τα εξής πρώτα στοιχεία⁵:

3. Με μια απότομη επιτάχυνση στη δεκαετία του 1840.

4. «Ρήγμα» (ολωσδιόλου σχετικό γιατί η μετανάστευση δε σταματά) που θα παίξει αποφασιστικό ρόλο «απελευθερώνοντας» την εργατική δύναμη των μαύρων του Νότου και επιβάλλοντας την ηγεμονία της βιομηχανικής βορειοανατολικής περιοχής των Ην. Πολιτειών για να εξασφαλιστεί έτσι η συσσώρευση του κεφαλαίου. Οι πολεμικές βιομηχανίες —ιδιαίτερα πρόσφορες στην παραγωγή σε μεγάλες σειρές— θα συμβάλλουν επίσης στη μετατροπή της «κλίμακας» και των διαστάσεων της παραγωγής. Πάνω σ' αυτό το σημείο, που εδώ μόλις το θίγουμε, βλέπε Philip S. Forner, o.p.

5. Τα στατιστικά στοιχεία αυτής της παραγράφου προέρχονται από δυο κύριες πηγές: —Rachel Ertel, Geneviève Fabre, Elise Marienstrass, *Les minorités aux U.S.A.*, Maspéro 1974.— Denise Artaud, André Kaspi, *Histoire de USA*, Armand Colin, 1969· αυτές οι δύο εργασίες βρίσκονται εύκολα και συνοψίζουν άλλες πιο ειδικευμένες. Για να περιοριστούμε ειδικότερα στις εργασίες που πιάνουν πιο ξεκάθαρα το θέμα της επίδρασης της μετανάστευσης πάνω στην αγορά εργασίας, μπορούμε να συμβουλευτούμε: F.A. Hourwich, *Immigration and labor: the economic aspects of European immigration to the USA*, New York, GP Putman's Sons, 1972. E. P. Hutchinson, «Immigrant workers in growing industries, 1870-1920» in *Congrès International de la population*, tome 1, New York, 1975.

ΣΥΝΟΛΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ (το 1860)	5.000.000	Μερικό Σύνολο
Ιρλανδοί	2.000.000	
άλλοι Βρετανοί (Σκώτοι, Ουαλλοί, Άγγλοι)	750.000	2.750.000
Γερμανοί	1.500.000	4.250.000
Γάλλοι, Αλσατοί, γερμανόφωνοι Λωρραίνοι	200.000	4.450.000
Ελβετοί	40.000	
Νορβηγοί	40.000	
Ολλανδοί	20.000	

Καθώς βλέπουμε πρόκειται στην τεράστια πλειοψηφία τους για μετανάστες που προέρχονται από τη δυτική και βόρεια Ευρώπη. Πράγμα φυσικά που δεν είναι τυχαίο. Αφετηρία αυτών των τεράστιων πληθυσμιακών μετακινήσεων: η βιομηχανική επανάσταση, η απαλλοτρίωση του λαού της υπαίθρου, συνέπεια τόσο «οικονομικών» μέσων, όσο και βίαιων εκδιώξεων «νόμιμα» οργανωμένων. Παντού όπου ο αγρότης δεν μπορεί ν' αντισταθεί ή να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες εκμετάλλευσης της γης, δεν απομένει παρά η εξορία. Συνοικισμοί ολόκληροι φεύγουν, με «ενδιάμεσους σταθμούς» τις ήδη υπεράριθμες ευρωπαϊκές πόλεις. Η πολιτική αστάθεια, αποτέλεσμα των αναπροσαρμογών που επέφερε στους κρατικούς μηχανισμούς η βιομηχανική επανάσταση, συμβάλλει πολύ σ' αυτή τη μετακίνηση, σπρώχνοντας τις μειονότητες σε φυγή για να σωθούν από τους διωγμούς. Κάτι τέτοιο συμβαίνει με τους καθολικούς Ιρλανδούς, τους λουθηριανούς της Πρωσίας και τους κουάκερους της Νορβηγίας. Ο ένας μετά τον άλλο καταργούνται στην Ευρώπη οι νόμοι που απαγορεύουν τη μετανάστευση (ακόμα και για τους βιοτέχνες και τους ειδικευμένους εργάτες⁶): το 1825 και 1827 στην Αγγλία, το 1848 στη Γερμανία, λίγο αργότερα στη Σκανδιναβία, κι αυτό σαν συνέπεια των εργατικών εξεγέρσεων που πείθουν τις άρχουσες τάξεις ότι είναι προτιμότερο ν' αφήσουν τους στασιαστές να φύγουν σώδι παρά να διακινδυνέψουν την ανασύσταση των εστιών εξέγερσης.

Έτσι η βιομηχανική επανάσταση κατάργησε κι αυτή ακόμα τη θάλασσα «απελευθερώνοντας» στη μια όχθη της τις λεγεώνες των χεριών που θα εξασφαλίσουν στην άλλη την ανάπτυξη του αμερικανικού κεφάλαιου.

Κατ' αυτή την περίοδο η ιρλανδική μετανάστευση είναι η πιο σημαντι-

6. Αν και στην περίπτωση των «ειδικευμένων» εργατών, εξακολουθούν να ορθώνονται, καθώς μαρτυρεί το επεισόδιο του 1863 κατά την κρίση του βαμβακιού, πολλά εμπόδια με διάφορους κανονισμούς. Ορισμένες χώρες, και ειδικότερα η Αγγλία, προσπαθούν να εφαρμόσουν μια κάποια «επιλογή» που να συγκρατεί τους ειδικευμένους εργάτες.

κή αριθμητικά αλλά και η πιο χαρακτηριστική της συνολικής κίνησης. Μέσα σε είκοσι χρόνια η Ιρλανδία χάνει τα 5 / 16 του πληθυσμού της⁷. Αυτή η μετακίνηση που ερήμωσε τον τόπο γίνεται αρχικά με κατεύθυνση την Αγγλία. Από κει στήνεται μια τριγωνική διακίνηση Ιρλανδία / Αγγλία / Αμερική. Έτσι γεννιέται η «σύγχρονη» εμπορία μισθωτής εργασίας. Εμπορία «έλευθερη», φυσικά. Γύρω στα 1840 η Ιρλανδία δεν είναι πια παρά μια αγροτικη επαρχία της Αγγλίας, καθώς τούτη φρόντισε να ανακόψει τη ντόπια βιομηχανική ανάπτυξη. Τα μέσα παραγωγής είναι διεσπαρμένα ενώ ακόμα και αυτά τα αστικά κέντρα αδυνατούν να συγκρατήσουν μισθωτό πληθυσμό. Κάθε τόσο οι βιοτέχνες και οι εργάτες που εναπόμειναν στις πόλεις υποχρεώνονται, για να επιζήσουν, να επιστρέψουν στην ύπαιθρο και να πάρουν μέρος στις αγροτικές εργασίες. Η Ιρλανδία, δίχως βιομηχανία και με στοιχειώδη αγροτική οικονομία, θα γνωρίσει επιπλέον έναν τρομαχτικό λιμό εξαιτίας της ασθένειας της πατάτας. Ένα εκατομμύριο Ιρλανδοί πεθαίνουν από την πείνα. Η ώρα της μαζικής εξόδου για τις Ην. Πολιτείες έχει σημάνει. Έξοδος που θα φέρει τεράστια κέρδη στο Λίβερπουλ, βασικό «σταθμό» που θα ζήσει απ' αυτή τη διαμετακόμιση.

Ο «τόπος υποδοχής», η Αμερική, βρίσκεται στα χέρια των WASP⁸ που περιορίζουν τους μετανάστες σε συγκεκριμένες δραστηριότητες. Μόνο 10% των νεοφερμένων θα μπορέσουν να εγκατασταθούν στην ύπαιθρο σαν μισθωτές αγροκτημάτων ή μισακάρηδες. Από τη μία η άγνοιά τους σχετικά με τις αμερικάνικες αγροτικές τεχνικές και από την άλλη ο συναγωνισμός των μαύρων σκλάβων στον αρχαίζοντα Νότο, ελάχιστα περιθώρια τους αφήνουν για ν' αναπτυχθούν. Έτσι στοιβάζονται στην ανατολική ακτή και ιδιαίτερα γύρω από τη Βοστώνη και τη Νέα Υόρκη. Θα αποτελέσουν την πρώτη δεξαμενή εργατικών χεριών που τόσο ζητάει το αμερικάνικο κεφάλαιο. Με την άφιξή τους,

7. Εξέλιξη του ιρλανδικού πληθυσμού από το 1811 ως το 1866.

	Λιμός						
Έτος	1811	1821	1831	1841	1851	1861	1866
Πληθυσμός (σε εκατομμύρια)	6,1	6,87	7,83	8,25	6,6	5,85	5,5

8. Η μειοψηφία WASP («White Anglo-Saxon Protestant») προέρχεται από την πρώτη μετανάστευση, όταν η Αμερική ήταν απλά αγγλική αποικία. Τον καιρό του μεγάλου μεταναστευτικού κύματος του 19ου αιώνα, αυτή η μειοψηφία εγκαθιδρύει στο σύνολο της χώρας μια πολιτική και οικονομική ηγεμονία που στη συνέχεια θα υπερασπιστεί σθεναρά.

το «σκάνδαλο» που κατάγγειλαν οι Γουέικφιλντ και Μάριβεϊλ αρχίζει να αίρεται: το αμερικανικό κεφάλαιο έχει επιτέλους στη διάθεσή του και πολυάριθμες εργατικές δυνάμεις και σχεδόν «πειθαρχημένες» — μια και πρόκειται για Ιρλανδούς που έχει ήδη «δαμάσει» το αγγλικό κεφάλαιο.

Από το 1880 ως το 1915 νέες μετανάστευσης ολοκληρώνουν την ανατροπή της σύνθεσης της αγοράς εργασίας.

«Το 1882 ακόμα: 87% των 788.000 νέων μεταναστών προέρχονται από τη βορειοδυτική Ευρώπη. Το 1907, η αναλογία αυτή έχει ανατραπεί. Σ' ένα σύνολο 1.285.000 καινούριων μεταναστών, 80,7% έχουν έρθει από τη νότια και την ανατολική Ευρώπη»⁹.

Αυτό φτάνει για να γίνει αντιληπτό το μέγεθος της αλλαγής. Όμως, δεν είναι παρά ένα από τα σημάδια· γιατί από το 1860 κι έπειτα πολλά άλλα στοιχεία έχουν αλλάξει. Άς τα δούμε ένα ένα:

— Από το 1880 ως το 1915, καταμετρούνται όχι λιγότεροι από δεκαπέντε εκατομμύρια νέοι μετανάστες. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία έρχονται από την ανατολική Ευρώπη (Πολωνοί, Ούγγροι, Μοράβοι, Τσέχοι, Ρουμάνοι, Λιθουανοί, Γερμανοί...) και τη νότια Ευρώπη (Ιταλοί, Έλληνες, Αρμένιοι). Κι αυτό γιατί η βιομηχανοποίηση, που στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα απαλλοτρίωσε εκατομμύρια κατοίκους της βορειοδυτικής Ευρώπης, τώρα, πενήντα χρόνια αργότερα, αγαπτύσσεται προς το Νότο και την Ανατολή προκαλώντας τις ίδιες συνέπειες. Κι εδώ πάλι έχουμε τη συνδυασμένη επίδραση οικονομικών αιτίων και πολιτικών μεταβολών. Ο αιώνας της βιομηχανοποίησης και της εδραίωσης των εθνών είναι, για τους λαούς, ο αιώνας της αποδημίας¹⁰. Όλος αυτός ο κόσμος αποβιβάζεται στην ανατολική ακτή, ενώ η δυτική «δέχεται» τους μετανάστες από την Ασία: τριακόσιες χιλιάδες Κινέζοι (μεταξύ 1850 και 1880) εγκαταλείπουν την Κίνα για να αποφύγουν τις ταραχές που ακολουθούν τη μεγάλη εξέγερση των Ταϊπίνγκ, ένα είδος γενικής δοκιμής πριν από τη «Μεγάλη Πορεία» του Μάο. Οι Ιάπωνες συρρέουν και αυτοί αθρόοι. Αρχικά κατευθύνονται στη Χαβάη, στις φυτείες των ζαχαροκάλαμων. Αργότερα, η προσάρτηση των

9. Rachel Ertel κ.α., ο.π., σελ. 20.

10. Οι σφαγές των Αρμενίων και των Σύρων (1894-1896) στην οθωμανική αυτοκρατορία προκαλούν αθρόα μετανάστευση. Η ρώσικη αυτοκρατορία, σε πλήρη άνθηση, και η αυτοκρατορία των Αψβούργων, σε πλήρη αποσύνθεση, «απελευθερώνουν» τεράστιες πληθυσμιακές μάζες προερχόμενες από τις καταπιεζόμενες εθνικές μειονότητες. Το 1890 ένα τέταρτο των μεταναστών είναι Πολωνοί, ένα άλλο τέταρτο Φινλανδοί και 43,8% του συνόλου είναι Εβραίοι.

νησιών αυτών από τις Ηνωμένες Πολιτείες τους επιτρέπει να εγκατασταθούν στην Αμερική, όπου καταφθάνουν ανά εκατό χιλιάδες το χρόνο¹¹. Σ' αυτή την περίπτωση όμως ρατσιστικοί νόμοι θα ανακόψουν μια μετανάστευση που θεωρείται ιδιαίτερα «επικίνδυνη».

Στη συντριπτική πλειοψηφία του, αυτός ο νέος πληθυσμός αποτελείται από εργαζόμενους ολότελα ανειδίκευτους και χωρίς καμιά προηγούμενη επαφή με το εργοστάσιο και τη βιομηχανική εργασία. Από πολλές απόψεις τούτες οι μάζες είναι πολύ πιο απρετοίμαστες από εκείνες του πρώτου μισού του αιώνα.

— Σ' αυτό θα πρέπει να προσθέσουμε πως η «ένταξη» τους έχει γίνει στο μεταξύ δυσκολότερη και προβληματική. Κι αυτό γιατί οι «συνθήκες υποδοχής» στην Αμερική έχουν υποστεί βαθιές αλλαγές. Οι δυνατότητες εγκατάστασης στην ύπαιθρο είναι τώρα πια σχεδόν ανύπαρκτες. Τα «σύνορα» έχουν κλείσει. Η Δύση βρίσκεται στα χέρια των κερδοσκόπων της γης και των σιδηροδρόμων. Η ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου ανατρέπει το φυσικό και κοινωνικό τοπίο της Δύσης.

Το 1910, παραμονές του πολέμου, ο «ισολογισμός» της μετανάστευσης επιτρέπει να υπολογίσουμε, με μια μόνο ματιά, το φανταστικό «απόθεμα» εργατικού δυναμικού που διαθέτει το αμερικάνικο κεφάλαιο — αποφασιστικός παράγοντας για τη μελλοντική του συσσώρευση.

Ας δούμε πρώτα τον ποσοτικό ισολογισμό, ανάλογα με τη χώρα προέλευσης¹²:

1) Γερμανοί		2.500.000
2) Ρώσοι	πάνω από	1.500.000
3) Αυστρο-Ούγγροι	»	1.500.000
4) Ιρλανδοί	»	1.300.000
5) Ιταλοί	»	1.300.000
6) Σκανδιναβοί	»	1.250.000
7) Μεγάλη Βρετανία	»	1.250.000
8) Καναδάς	»	1.250.000

Όμως αυτή η ποσοτική προσέγγιση παραμένει ανεπαρκής. Μια ποιοτική εξέταση του φαινομένου φωτίζει ορισμένα χαρακτηριστικά, ουσιαστικά για την κατανόηση της μεταβολής που επήλθε.

— Δεν πρόκειται για μετατόπιση «πληθυσμού»: η μεγάλη μάζα των μεταναστών αποτελείται από άτομα ηλικίας έξι έως σαράντα ετών,

11. Rachel Ertel κ.α., ο.π., σελ. 21.

12. Αυτός ο πίνακας έγινε με βάση στοιχεία από την εργασία της R. Ertel, ο.π.

πρόκειται δηλαδή για «έτοιμους» εργαζόμενους, και στην πλειοψηφία τους άνδρες. Με άλλα λόγια πρόκειται για μια μετανάστευση εργασίας που «απαλλάσσει» το κεφάλαιο από τα έξοδα ανατροφής και, συχνά, από τα έξοδα συντήρησης της οικογένειας.

— Οι μετανάστες συγκεντρώνονται στις αστικές περιοχές. Οι «αγρότες» είναι αυτοί που ήρθαν πριν κλείσουν τα σύνορα και πριν η τιμή της γης επιβαρυνθεί με την κερδοσκοπία. Πρόκειται για Ευρωπαίους της βορειοδυτικής Ευρώπης (Νορβηγούς, Σουηδούς, Γερμανούς, Ολλανδούς, Ελβετούς, Βρετανούς). Αντίθετα, όσοι ήρθαν αργότερα μαζεύονται στις αστικές ζώνες: τα $\frac{1}{3}$ των Ρώσων (και των Ιρλανδών για τους λόγους που αναφέραμε προηγούμενα), τα $\frac{3}{4}$ των Ιταλών και των Ούγγρων, τα $\frac{1}{10}$ των Αυστριακών, Σκώτων, Ελλήνων, κλπ., τα $\frac{2}{3}$ των Γερμανών, κ.ο.κ.

— Τέλος, αυτός ο πληθυσμός δεν είναι διαμοιρασμένος στο σύνολο της αμερικάνικης επικράτειας, αλλά σ' ένα χώρο πολύ πιο περιορισμένο: στα ανατολικά του Μισισιπή και στα βόρεια της γραμμής Μέϊζον / Ντίξον. Πιο συγκεκριμένα, τέσσερις Πολιτείες δέχονται τους μισούς μετανάστες του δευτέρου αυτού κύματος: η Πολιτεία της Νέας Υόρκης (2,75 εκατομμύρια άτομα) η Μασσαχουσέτη, η Πενσυλβανία και το Ιλλινόις (πάνω από ένα εκατομμύριο η καθεμιά).

Συνολικά, σχηματίζεται ένας τεράστιος εφεδρικός βιομηχανικός στρατός που διαθέτει επιπλέον χαρακτηριστικά πολύ πιο ευνοϊκά για το μεγάλο βιομηχανικό σχέδιο που ωριμάζει στην Αμερική — χαρακτηριστικά από τα οποία ποτέ δεν μπόρεσαν να επωφεληθούν οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης.

Χρειάζεται όμως, αμέσως, να διευκρινίσουμε πως πρόκειται στην κυριολεξία για «εφεδρική» στρατιά, γιατί η γενικότερη μορφή της εργασιακής διαδικασίας αντιτίθεται πρακτικά στην ενσωμάτωση των ανειδίκευτων δυνάμεων εργασίας που κατακλύζουν τώρα τις ΗΠΑ, γιατί η εργασία βασίζεται ακόμα σε μεγάλο βαθμό στην «τέχνη» και την επιδεξιότητα του εργάτη.

Έτσι φωτίζεται ακέραια και παίρνει όλη του τη σημασία ο ιστορικός ρόλος που έπαιζαν ο τεϊλορισμός και η επικράτηση του «Scientific Management».

*

**

Αυτή η καθ' όλα ιδιόμορφη διαδικασία σχηματισμού της δίνει στην εργατική τάξη μια «δομή» μοναδική στο είδος της.

— Από τη μια ένας σχετικά μικρός αριθμός τεχνιτών και βιοτεχνών που

κατάφεραν να διαφύγουν από τις απαγορεύσεις των ευρωπαϊκών αντιμεταναστευτικών νόμων. Όντας οι ίδιοι συχνά, πριν αποδημήσουν, μέλη διαφόρων ενώσεων και συνδέσμων, γρήγορα θα ανασυστήσουν συνδικάτα και αμυντικές ενώσεις. Από αυτούς θα προέλθει η A.F.L.

— Από την άλλη πλευρά μια *τεράστια μάζα φουκαράδων*, που μόλις έχουν εκδιωχθεί από τα χωριά τους, δίχως ειδίκευση, δίχως γνώση της βιομηχανικής εργασίας και στερημένοι από οποιαδήποτε οργάνωση για τη συλλογική υπεράσπιση της δύναμής τους. Υπήρξαν βέβαια οι «Knights of Labor» («Ιππότες της Εργασίας»), οι οποίοι στρατολογούσαν τα μέλη τους κυρίως ανάμεσα στους «unskilled» που αρνιόταν να οργανώσει η A.F.L., αλλά η ύπαρξή τους ήταν πολύ εφήμερη¹³.

Το αποτέλεσμα αυτής της μετανάστευσης ήταν η εκ βάθρων ανατροπή της τεχνικής σύνθεσης της εργατικής τάξης, ενώ η οργανωμένη αντιπροσώπευσή της —η «πολιτική» της σύνθεση θα λέγαμε— (που είχε σαν βάση της την A.F.L. και το συνδικαλισμό των ειδικευμένων) παραμένει πρακτικά αμετάβλητη.

Σ' αυτό ακριβώς το «κενό», σ' αυτή την αναντιστοιχία ανάμεσα στην τεχνική σύνθεση της εργατικής τάξης και την πολιτική της σύνθεση (τα όργανα και τα μέσα άμυνας και πάλης της) βρίσκεται και η κατανόηση της σημασίας του τεϊλορισμού σαν στρατηγικής κυριαρχίας πάνω στην εργασία.

Αποσυνθέτοντας την εργατική γνώση, «θρυμματίζοντάς» την σε στοιχειώδεις κινήσεις —μέσω του «time and motion study»— κυριεύοντάς την και αποκτώντας τον έλεγχό της, το κεφάλαιο πετυχαίνει μια «μετάθεση εξουσίας» σ' όλα τα ζητήματα που αφορούν τη διεξαγωγή και την εκτέλεση της κατασκευαστικής εργασίας. Μ' αυτό τον τρόπο ο Τείλορ κάνει δυνατή τη μαζική είσοδο στην παραγωγή των μη ειδικευμένων εργατών.

Έτσι ο συνδικαλισμός κατά κάποιον τρόπο «αιφνιδιάζεται», και αυτό με διπλή έννοια. Γιατί, μαζί με τον *επαγγελματία εργάτη*, από το εργοστάσιο εκδιώκεται ο *συνδικαλισμός* και *οργανωμένος εργάτης*. Η είσοδος του «unskilled» στο εργαστήριο, δε σημαίνει απλά είσοδο ενός «αντικειμενικά» φθηνότερου εργαζόμενου αλλά και είσοδο ενός ανορ-

13. Σχετικά με τους «Knights of Labour» βλέπε Ένγκελς, πρόλογος στην αμερικανική έκδοση (1887) του βιβλίου *Η κατάσταση των εργαζόμενων τάξεων στην Αγγλία*, Editions Sociales, σελ. 376-385 και *Αλληλογραφία Ένγκελς - Λαφάργκ*, Editions Sociales, Παρίσι, 1956, I, σελ. 420. Στον πρόλογο της αμερικανικής έκδοσης, ο Ένγκελς λέει για τους «Ιππότες της Εργασίας» ότι παρουσιάζουν ταυτόχρονα με «ένα πνεύμα εξέγερσης» τα πιο μεσαιωνικά *καραγκιοζιλίκια* (υπογραμμισμένο από τον ίδιο). Αυτή η δομή «φεουδαρχικού τύπου» θα αποδειχτεί εντελώς ακατάλληλη για τις νέες συνθήκες πάλης που επιβάλλονται στην αμερικανική εργατική τάξη.

γάνωτου εργαζόμενου, ανίκανου να υπερασπιστεί την αξία της εργατικής του δύναμης.

Η ίδια κίνηση —η καθιέρωση της κατακερματισμένης εργασίας— αποβλέπει σε δύο στόχους ταυτόχρονα: να σπάσει την ικανότητα αντίστασης του επαγγελματία εργάτη και να θεμελιώσει μια εργασιακή διαδικασία που να επιτρέπει την ένταξη των ανειδίκευτων και ανοργάνωτων στη μισθωτή εργασία. Γι' αυτό και η πάλη μέσα το Εργαστήριο γύρω από την εισαγωγή του χρονόμετρου και των νόμων του είναι άρρηκτα δεμένη με την ευρύτερη πάλη στο κοινωνικό πεδίο για την «ελευθερία» στρατολόγησης ήξω από τα συνδικάτα.

Η «Open shop campaign»: συντονισμένη οργάνωση αντισυνδικαλιστών και αντεργατικών ομάδων¹⁴.

Αυτή η πάλη, που ανέλαβε το αμερικανικό κεφάλαιο και που ακολουθεί την είσοδο του χρονόμετρου μέσα στο εργαστήριο, διεξάγεται κάτω από μια σημαία και ένα σύνθημα: το «open shop movement». Ο Μπέντιξ αναφέρει πως, ήδη πριν από τον Τέιλορ, αυτή η αντισυνδικαλιστική και αντεργατική ομοφωνία βρίσκεται στην αφετηρία των πρώτων εργοδοτικών συνασπισμών που δρούσαν συστηματικά και οργανωμένα:

«Στη σύνοδο της NAM¹⁵ το 1903 αναγνωρίστηκε ρητά ότι η συλλογική προσέγγιση του προβλήματος της εργασίας αποτελούσε μια καινούρια ανάγκη».

Ένας άλλος εργοδοτικός σύνδεσμος, θρεμμένος με «κοινωνικό» διαβίνισμό, η NMTA¹⁶ γυρεύει το θρίαμβο της βίας: το μανιφέστο της επιτίθεται σε κάθε σημείο του κατά της συνδικαλιστικής πολιτικής του «closed shop» («εργαστήριο κλειστό» στους μη συνδικαλισμένους):

«Εφόσον εμείς, οι Εργοδότες είμαστε υπεύθυνοι για τη δουλειά των εργατών μας, («our workers»), μονάχα εμείς θα καθορίσουμε, κατά τρόπο απόλυτο, ποιους ανθρώπους θεωρούμε τους πιο ικανούς να κάνουν τη δουλειά, καθώς και τις συνθήκες αυτής

14. «Open shop Campaign». Καμπάνια για το άνοιγμα των εργοστάσιων στους μη συνδικαλισμένους εργάτες.

15. National Association of Manufacturers (Εθνικός Σύνδεσμος Βιομηχάνων).

16. National Mutual Trade Association.

της δουλειάς· το ζήτημα της αρμοδιότητας των ανθρώπων ανήκει αποκλειστικά στη δική μας δικαιοδοσία¹⁷.

Ακολούθησε ότι ήταν επόμενο: «εξαναγκασμοί και σωματική βία» χρησιμοποιήθηκαν συχνά· τα αφεντικά συγκροτούν ειδικές αντεργατικές και αντισυνδικαλιστικές ομάδες τραμπούκων «χαφιέδες» (*«spies»* λέει ο Μπέντιξ, όρος ακόμα πιο έντονος αφού μπορεί να μεταφραστεί και με τη λέξη «κατάσκοποι») διεισδύουν μέσα στα Unions για να γνωρίσουν τον τρόπο λειτουργίας τους και το σχέδιο κινητοποίησης και αγώνα.

Άλλα ιδεολογικά ρεύματα στους κόλπους των μάνατζερ επεξεργάζονται μια πιο ευλύγιστη τεχνική. Έτσι η «National Civic Foundation» γυρεύει να πετύχει την υποταγή στη νέα τάξη του εργοστασίου με την παραδοχή μιας αρχής: την «περιοδική σύναψη συμβάσεων» που προβλέπει απαγόρευση του δικαιώματος απεργίας στο διάστημα ανάμεσα σε δύο συμβάσεις¹⁸.

Σ' αυτό το πλατύ κίνημα ο τεϊλορισμός φέρνει νέο αίμα. Ενεργός θιασώτης του «Open shop» τονίζει ακόμα περισσότερο τη σημασία του στο βαθμό που προσφέρει το πρακτικό μέσο απαλλαγής από τους ειδικευμένους εργάτες. Επιπλέον, και σ' αυτό ακόμα το σημείο, μετατοπίζει το πεδίο σύγκρουσης· δεν υπάρχει κανένας λόγος να διακηρύσσεται, όπως το έκανε π.χ. η NMTA, η ανάγκη της εξουσίας των εργοδοτών γιατί:

«Σύμφωνα με την τεϊλοριανή αντίληψη των πραγμάτων, μόλιο που η προσωπική εξάσκηση της εξουσίας έχει μειωθεί ή και εξαλειφθεί, η εξάσκησή της σαν «επιστήμη», τη φέρνει στο ψη-

17. Αναφερόμαστε εδώ στο εξαιρετικό βιβλίο του R. Bendix: *Work and Authority in Industry, Ideologies of Management in the Course of Industrialization* (Εργασία και εξουσία στη Βιομηχανία, Ιδεολογίες διαχείρισης στη διάρκεια της εκβιομηχάνισης), California Paperback Edition, 1974. Το βιβλίο έχει γραφτεί ουσιαστικά στην περίοδο του μακκαρθισμού, δηλαδή σε εποχή που κυριαρχούσε απόλυτα το «κυνήγι των μαγισσών» και φωτίζει καλά τις μεθόδους με τις οποίες το κεφάλαιο επέβαλε το νόμιο του στις εργατικές τάξεις της Δύσης (σελ. 268).

18. Σχετικά με τις πρακτικές και την ιδεολογία της National Civic Foundation, μπορεί να συμβουλευθεί κανείς, εκτός από τις ήδη αναφερθείσες εργασίες των Ph. S. Foner και R. Bendix, τους G. Brok, P. Carpignano, B. Ramirez: *La Formazione dell'operaio massa negli USA, 1898-1922* (Ο σχηματισμός του εργάτη μάζα στις ΗΠΑ, 1898-1922), Feltrinelli, 1976. Αυτό το βιβλίο περιέχει, για την περίοδο που εξετάζουμε, αποφασιστικές αναλύσεις σχετικά με τη σύνθεση της αμερικανικής εργατικής τάξης.

λότερο σημείο¹⁹.

Αποτελεσματικότητα που —όπως θα δούμε παρακάτω— γίνεται πολύ πιο επίφοβη μια και η αύξηση της αποδοτικότητας της εργασίας στο ορθολογικά οργανωμένο εργαστήριο είναι τέτοια που, τουλάχιστον στην αρχή, ο ωριαίος μισθός μπορεί να αυξηθεί σημαντικά για τα χαμηλότερα εργατικά στρώματα.

«Μπούκοτάρισμα» και «σήμα κατατεθέν» —πανοπλία άλλων καιρών— αποδείχνονται ανίκανα. Η A.F.L., μετά από μια ύστατη επίθεση²⁰, υποκύπτει και αναγκάζεται να έρθει σε συμβιβασμό. Δεχόμενη την επίθεση σ' αυτό ακριβώς το σημείο που αποτελούσε τη δύναμή της, η εργατική αριστοκρατία, και μαζί της όλη η εργατική τάξη, θα πληρώσει πολύ ακριβά την πολιτική της ταξικής συνεργασίας και του κορπορατισμού.

3. Η «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΚΕΨΗ» ΤΟΥ ΤΕΪΛΟΡ

Ο Τεϊλορισμός, όντας μια ιδιόμορφη τεχνολογία κυριαρχίας πάνω στη μισθωτή εργασία, είναι συνάμα, και ακριβώς γι' αυτό, μια συνολική οικονομική στρατηγική²¹ για το αμερικάνικο κεφάλαιο.

19. R. Bendix, o.p.

20. Το 1912, ένα ισχυρό κίνημα διαμαρτυρίας έχει σαν αποτέλεσμα να κατηγορηθεί ο Τέιλορ στην αμερικάνικη Βουλή των αντιπροσώπων. Η κατάθεσή του —«Testimony before the Special House Committee»— θ' άξιζε να αναλυθεί λεπτομερειακά γιατί σ' αυτή εκφράζεται με εξυπνάδα και κυνισμό η πίστη του Τέιλορ για τη θέση που θα επιφυλάξει η Ιστορία στο «Scientific Management». Αυτό το επεισόδιο, κορύφωση του αγώνα των επαγγελματικών συνδικάτων κατά του τεϊλορισμού, δεν είναι παρά μια μάχη για την τιμή των όπλων: ήδη από το 1914, ο πόλεμος θα δημιουργήσει συνθήκες εξαιρετικά ευνοϊκές για την εδραίωση του τεϊλορισμού. Πάνω σ' αυτό το σημείο μπορεί να συμβουλευθεί κανείς τον H. J. Aitkain, *Taylorism at Watertown Arsenal* (Ο τεϊλορισμός στα ναυπηγεία του Watertown), Cambridge University Press, 1960.

21. Θα πρέπει να διευκρινίσουμε αμέσως πως, κατά τη γνώμη μας, μάταια θα γύρευε κανείς να διακρίνει (ή για τους πιο αδέξιους ν' αντιπαραθέσει) στρατηγικές «εξουσίας» πάνω στο σώμα και «επιταγές αξιοποίησης του κεφαλαίου» για να δείξει πως είχε άδικο ο Μαρξ όταν υποστήριζε την «πρωτοκαθεδρία» του Οικονομικού. Η «πειθαρχία» του εργοστασίου είναι προϋπόθεση για την παραγωγή υπεραξίας. Το κεφάλαιο δεν προτίθεται καθόλου να «βασανίσει» τα σώματα, του αρκεί να υποταχθούν αυτά στην παραγωγή αξίας. Και να είμαστε βέβαιοι πως αν η «αυτόνομη ομάδα» μπορεί να εξασφαλίσει αυτή την παραγωγή, το κεφάλαιο θα καταφύγει και σ' αυτήν. (Βλέπε κεφ. X)

«Βρισκόμαστε στην εποχή των τραστ και των μονοπωλίων» αναγγέλλει ο Τέιλορ από τις πρώτες ήδη σελίδες του «Shop Management», για να χαρακτηρίσει εξαρχής και καθαρά την περίοδο που ανοίγεται και που απαιτεί τη ρήξη με πολλές απαρχαιωμένες μεθόδους. Γιατί ο Τέιλορ έχει μια συγκροτημένη σκέψη όχι μόνο για το εργαστήριο, όπως συνήθως πιστεύεται, αλλά και για την οικονομική ανάπτυξη. Αυτή η οικονομική σκέψη μπορεί να συνοψισθεί σε μερικές απλές προτάσεις.

Η πρώτη ιδέα του Τέιλορ έχει τη μορφή μανιφέστου: «Η πηγή του πλούτου δε βρίσκεται στο χρήμα αλλά στην εργασία²².»

Η ίδια αντίληψη φαίνεται ακόμα πιο καθαρά στο ακόλουθο απόσπασμα:

«Ο πλούτος προέρχεται από δυο πηγές: πρώτιστα από τη γη και απ' όσα περικλείονται μέσα στη γη και έπειτα από την ανθρώπινη εργασία».

Ξαναβρίσκουμε εδώ, σχεδόν με την ίδια διατύπωση, την παλιά ιδέα των Άγγλων κλασικών, ότι δηλαδή η γη είναι η «μητέρα» του πλούτου, ενώ η εργασία είναι ο «πατέρας» του. Αυτή, άλλωστε, η ταυτότητα απόψεων, ανάμεσα στον Τέιλορ και τους κλασικούς θα διαπιστωθεί σε όλα σχεδόν τα σημαντικά σημεία.

Αιτό το βασικό αξίωμα, πως δηλαδή μόνο η εργασία είναι δημιουργός πλούτου, ο Τέιλορ θα το τραβήξει μέχρι τις ύστατες συνέπειές του, μεταβάλλοντάς το σε θεμέλιο μιας θεωρίας για την οικονομική ανάπτυξη. Γιατί, κατ' αυτόν, μόνο η αίξηση της παραγωγικότητας της εργασίας μπορεί να εινοήσει την ανάπτυξη της συσσώρυνσης του κιφάδιου.

«Αυτές είναι οι αλλαγές (της παραγωγικότητας) που ενδιαφέρουν τον φτωχό γιατί του προσφέρουν ένα ανώτερο επίπεδο ζωής και μεταβάλλουν τα είδη πολυτελείας μιας γενιάς, σε είδη πρώτης ανάγκης για την επομένη». (Ε.Δ.Ε. σελ. 41).

22. Σ' ό,τι αφορά τα έργα του Τέιλορ, συμβουλεύτηκα κύρια μια επανέκδοση του *Greenwood Press Publisher's* (Wesport, Connecticut) 1972, η οποία περιέχει, με το γενικό τίτλο «*Scientific Management*», τα κυριότερα έργα του Τέιλορ. *Shop Management, The Principles of Scientific Management* και *Testimony before the Special House Committee*. Μια πιο προσιτή έκδοση έχει γίνει στη Γαλλία από τον εκδοτικό οίκο Marabout, με τον τίτλο *La Direction Scientifique des entreprises* (Η επιστημονική διεύθυνση των επιχειρήσεων) — θα τη σημειώνουμε στο εξής με τα αρχικά ΕΔΕ.

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι, η ιδέα της μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης βρίσκεται ήδη σε σπέρμα μέσα στην αντίληψη αύξησης της παραγωγικότητας. Φυσικά ο Τέιλορ δεν αγνοεί πως η «υπερπαραγωγή υπάρχει πού και πού», όμως και σ' αυτό ακόμα, παραμένοντας πιστός στους κλασικούς, αναφέρεται στον αναπόδραστο χαρακτήρα κάποιου νόμου των αγορών ο οπόιος, στο βαθμό που εξασφαλίζεται η αύξηση της παραγωγικότητας, θα μπορούσε να εγγυηθεί την ικανοποιητική πραγματοποίηση των εμπορευμάτων. Η εφαρμογή του Scientific Management σε μεγάλη κλίμακα]

«... θα μείωνε το κόστος σε τέτοιο βαθμό που η εσωτερική και εξωτερική μας αγορά θα διευρύνονταν σημαντικά... Θα εξαλείφαμε έτσι μία από τις κυριότερες αιτίες των περιόδων χαμηλής δραστηριότητας, ανεργίας κα φτώχειας²³... Θα γίνει έτσι δυνατό να πληρωθούν μεγαλύτεροι μισθοί και να μειωθεί ο αριθμός των ωρών εργασίας, βελτιώνοντας έτσι τόσο τις συνθήκες εργασίας όσο και την άνεση του σπιτιού». (Ε.Δ.Ε. σελ. 23).

Εξού και η εκπληκτική του σιγουριά που αντιτάσσει ευθύς εξαρχής στους επικριτές του:

«Κάθε διάταξη που επιτρέπει στην πράξη εξοικονόμηση εργασίας θα επικρατήσει, όποια και αν είναι η αντίθεση που προκαλεί και από οποιονδήποτε και αν προέρχεται, όποια και άν είναι η μορφή της και η σπουδαιότητά της· αυτό αποτελεί ιστορικό γεγονός» (Ε.Δ.Ε. σελ. 39).

Πρέπει ακόμα να διευκρινήσουμε πως αυτές οι σκέψεις δεν έχουν θεωρητικό χαρακτήρα για τον Τέιλορ, κατ' εξοχήν άνθρωπο της βιομηχανίας. Τη στιγμή που αυτός παρεμβαίνει, οι Ηνωμένες Πολιτείες βρίσκονται σε φάση επιταχυνόμενης βιομηχανικής μεταλλαγής. Με το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, το βιομηχανικό βορειο-ανατολικό τμήμα της χώρας επιβάλλει την κυριαρχία του σ' όλη την αμερικανική επικράτεια, υποτάσσοντας την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών

23. «Αν συγκεντρώσετε τα κύρια γεγονότα, τις βασικές αλήθειες, σ' όποια βιομηχανία κι αν διαλέξετε, θα διαπιστώσετε πως κάθε φορά που αυξήθηκαν οι ρυθμοί παραγωγής, για οποιαδήποτε αιτία, υπήρξε στην αντίστοιχη βιομηχανία περισσότερη εργασία προς εκτέλεση και ο αριθμός των απασχολούμενων εργατών δεν ελαττώθηκε ποτέ... αντίθετα, υπήρχε περισσότερη εργασία για μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων». (ΕΔΕ, σελ. 37).

πηγών στους δικούς του ρυθμούς και μεθόδους. Ο πόλεμος, ο εξοπλισμός του έδωσαν την απαραίτητη ορμή για να ξεκινήσει η συσσώρευση. Οι ΗΠΑ ετοιμάζονται πια να γίνουν η πρώτη βιομηχανική δύναμη του πλανήτη²⁴.

Επιπλέον, όπως έχουμε ήδη αναπτύξει προηγουμένως, η μετανάστευση έχει άρει τα ποσοτικά εμπόδια που ύψωνε μέχρι τότε η στενότητα και η ακαμψία της αγοράς εργασίας. Ο τελευταίος σημαντικός φραγμός που εξακολουθεί να εμποδίζει τη γοργή ανάπτυξη της συσσώρευσης του κεφάλαιου παραμένει αυτό το «συστηματικό εργατικό χασομέρι» απ' αυτό άλλωστε αρχίζει ο Τέιλορ την «Επιστημονική Οργάνωση της Εργασίας».

Με βάση τις παραπάνω διευκρινίσεις, η Ανάλυση των Χρόνων και Κινησιών, κεντρική θεματική του «Scientific Management», εμφανίζεται δίχως αμφιβολία σαν η «απάντηση», που τόσον καιρό έψαχνε το κεφάλαιο, για να περιορίσει και να μειώσει την αντίσταση του ειδικευμένου εργάτη, εξασφαλίζοντας έτσι την επέκτασή του σε μεγάλη κλίμακα.

4. ΝΕΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ένας καινούριος μηχανισμός τίθεται σε λειτουργία. Το χρονόμετρο, ανατρέποντας την ιεραρχία της γνώσης και της εξουσίας μέσα στο εργαστήριο, ελευθερώνει ένα νέο χώρο για τη συσσώρευση του κεφάλαιου. Αυτό το πολύπλοκο παιχνίδι που αποσταθεροποιεί, προς όφελος του κεφάλαιου, τις παλιές ισορροπίες και τους παλιούς συσχετισμούς δυνάμεων θα χαρακτηριστεί σαν η καθιέρωση καινούριων Κανόνων Εργασίας. Αυτή η έκφραση ορίζει μια διπλή διαδικασία γιατί πρόκειται, μέσα σε μια και την αυτή πορεία, για μετατροπές που αφορούν τόσο τη συγκεκριμένη εργασία (την αξία χρήσης των απαιτούμενων εργατικών δυνάμεων) όσο και την αφηρημένη εργασία (τους όρους σχηματισμού των ανταλλακτικών αξιών).

- Από την άποψη της συγκεκριμένης εργασίας, ο «νεωτερισμός» που εισάγει το Scientific Management αφορά πριν απ' όλα την υποκατάσταση της εργατικής κυριαρχίας πάνω στους τρόπους χειρισμού από κάτι που μπορούμε να ονομάσουμε μια «χειρονομική» της παραγωγής. Αυτή η χειρονομική επινοείται και προετοιμάζεται από τις διοικήσεις των επιχειρήσεων που συνάμα επιβλέπουν και την εφαρμογή της. Αρχικά παραμένει τοπική και εμπειρική —μια και εξαρτάται από τις «μετρή-

24. Πάνω σ' αυτό το θέμα που μόλις αγγίζουμε εδώ (το ρόλο του Εμφυλίου Πολέμου στο ξεκίνημα της συσσώρευσης), βλέπε ιδιαίτερα Philip S. Foner, o.p.

σεις» των χρονο-αναλυτών— αλλά σιγά σιγά, με την εκπόνηση των πινάκων Χρόνου και Στοιχειωδών Κινήσεων, θα αποκτήσει την υπόσταση γενικού και τυπικού «κώδικα» άσκησης της βιομηχανικής εργασίας²⁵.

Αυτό που έχει σημασία είναι πως με την εφαρμογή αυτου του κώδικα εξασφαλίζεται η σταδιακή ένταξη των ανειδίκευτων εργαζόμενων στη θέση των ειδικευμένων «τεχνιτών», επιφέροντας, μαζί με την πραγματοποιούμενη αλλαγή στους όρους άσκησης της εργασίας, και μια ανατροπή στη σύνθεση της απασχολούμενης εργατικής τάξης.

— Παράλληλα όμως, η έκφραση «Νέοι Κανόνες Εργασίας» αναφέρεται και σε ποσοτικά φαινόμενα σχετικά με την απόδοση της εργασίας. Έτσι, άν θεωρηθεί από την άποψη της αφηρημένης εργασίας, υποδηλώνει το γεγονός ότι μ' αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται μια τεράστια αύξηση της παραγωγικότητας και κύρια μια εντατικοποίηση της εργασίας²⁶.

Η επίθεση που δέχεται ο εργάτης δεν αφορά μόνο την κυριαρχία του στους τρόπους χειρισμού αλλά και την κυριαρχία του πάνω στους χρόνους. Πράγματι —άν και συγκαλυμμένα, με τη μορφή της μείωσης των «νεκρών χρόνων»— αυτές οι μεταβολές πρέπει να ειδωθούν σαν μέσο που επιτρέπει την επιμήκυνση της διάρκειας της εργασίας. Έτσι, παράλληλα με την εξάπλωση των Νέων Κανόνων Εργασίας στους διάφορους κλάδους και βιομηχανίες, εμφανίζεται και μια ανατροπή στους (κοινωνικούς) όρους απόσπασης της υπερεργασίας.

Βασικά και στο μέτρο που εγκαινιάζουν ένα νέο τρόπο παραγωγικής καταγάλευσης της εργατικής δύναμης των εργατών, οι Νέοι Κανόνες Εργασίας σχετίζονται με μια τεράστια άνοδο των ποσοστών εκμετάλλευσης.

Οργανώνοντας το εργαστήριο και την εργασία σε καινούρια —«επιστημονική»— βάση, το χρονόμετρο εξασφαλίζει μια «καθεστωτική»

25. Σχετικά μ' αυτό το σημείο βλέπε J. P. Gaudemar, προανεφερθέν άρθρο.

26. Δεδομένου ότι οι έννοιες αυτές κατέχουν σ' όλο το κείμενο θέση ουσιαστική, θα τις ορίσουμε με ακρίβεια:

Λέμε ότι υπάρχει εντατικοποίηση της εργασίας όταν, με σταθερή την τεχνολογία, ο αυτός αριθμός εργαζομένων παράγει στον ίδιο χρόνο μια μεγαλύτερη ποσότητα προϊόντων-εμπορευμάτων (στην προκειμένη περίπτωση η αύξηση σε προϊόντα-εμπορεύματα δεν μπορεί παρά να είναι αποτέλεσμα της αύξησης του ρυθμού εργασίας ή της —ταυτόσημης— μείωσης των «κενών» και των νεκρών χρόνων στην πορεία της παραγωγής).

Λέμε, αντίθετα, πως υπάρχει αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας όταν με τον αυτό ρυθμό εργασίας η ίδια ποσότητα εργαζομένων παράγει μια μεγαλύτερη ποσότητα προϊόντων-εμπορευμάτων. Η πρόοδος που διαπιστώνεται πρέπει τότε να αποδοθεί στην προόδο της τεχνικής αποτελεσματικότητας των παραγωγικών μέσων

αλλαγή στη συσσώρευση του κεφάλαιου. Η μαζική παραγωγή βρήκε ένα από τα κυριότερα στηρίγματά της στο εσωτερικό της ίδιας της εργασιακής διαδικασίας.

που χρησιμοποιούνται.

Η αποδοτικότητα της εργασίας είναι το άθροισμα της έντασης και της παραγωγικότητας της εργασίας.

III

«Η ΑΛΥΣΙΔΑ»

«Υπάρχει λοιπόν ένα τεράστιο όφελος στο να δουλεύουν ακούραστα τα μηχανήματα μειώνοντας στον ελάχιστο δυνατό χρόνο τις στιγμές ανάπτυσης: η τελειότητα σ' αυτό το δέμα δα ήταν να μη σταματά καθόλου η δουλειά (...) Τοποδετήδηκαν λοιπόν στο ίδιο εργαστήριο τα δύο φύλα και οι τρεις ηλικίες όπου γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης σε συναγωνισμό μεταξύ τους και κατά μέτωπο, και, αν μπορούμε να μιλήσουμε μ' αυτούς τους όρους, παρασύρονται χωρίς διάκριση από το μηχανικό κινητήρα στην παρατεταμένη εργασία, στην εργασία νύχτα και μέρα, πλησιάζοντας έτσι όλο και περισσότερο στην κατάσταση της αέναης κίνησης».

Baron Dupin
Έκθεση στη Βουλή του Παρισιού, 1847

I. Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΥΣΙΔΑΣ

Στην αφετηρία λοιπόν της αλυσίδας, αυτής της υπολογισμένης βίας που εφαρμόζεται συστηματικά ενάντια στην ανθρώπινη εργασία, ετούτο το αρχέγονο όνειρο του κεφάλαιου, η αναζήτηση της «αέναης κίνησης» του εργοστάσιου. Η παραγωγή κατά συνεχή ροή, «κλειδί» όλων των συστημάτων οργάνωσης της εργασίας, όπως θα πει πενήντα χρόνια αργότερα ο κοινωνιολόγος Εμερύ, γεννήθηκε, όπως θα το περιμέναμε, στην Αμερική.

1. ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

‘Ας αλλάξουμε όμως την οπτική γωνία. ‘Ας δούμε την «αλυσίδα» από τη γαλλική σκοπιά, όπως την παρουσιάζει —ήδη από τον Ιούλιο του 1918— ο P.L. Renault στην ουσία της, στο Δελτίο των Εργοστασίων Ρενώ, που προορίζεται για τα στελέχη της επιχείρησης. Από τότε κιόλας η «Κατασκευή Αυτοκινήτων στην Αμερική» αποτελεί αντικείμενο συστηματικής ανάλυσης. Ένα αλλόκοτο χρονικό όπου, από το ένα τεύχος στο άλλο, επισημαίνονται οι «αμερικάνικες» τεχνικές ελέγχου της εργασίας. Εξαρχής δίνεται ο τόνος με μορφή καλέσματος για τη συνέχιση του πολέμου:

«Αντιλαμβάνεστε βέβαια πως μόλις τελειώσει αυτός ο πόλεμος, θ' αρχίσει ο άλλος, ο οικονομικός πόλεμος (...). Σ' αυτό τον πόλεμο θα είσαστε οι στρατιώτες της πρώτης γραμμής. Παρουσιάζει λοιπόν ενδιαφέρον να γνωρίσετε τις ενέργειες των αντιπάλων σας!» (σελ. 2).

1. *Bulletin des Usines Renault*, αρχεία Renault, Αύγουστος 1918, τεύχος 2.

Ίσως θεωρήσει κανείς πως, μετά το Βερντέν —πόσοι να είναι άραγε οι εργάτες των «Εργοστασίων Ρενώ» που δε γύρισαν ποτέ πίσω— και ενώ η ανακωχή δεν έχει ακόμα υπογραφεί (βρισκόμαστε στον Αύγουστο του 1918), ο P.L. Renault δε διακρίνεται ούτε για την καλαισθησία του ούτε για τους τρόπους του. Ο πόλεμος, αντίθετα, είναι που του επέτρεψε να «προβεί» σε ταχύτατη ορθολογικοποίηση. Η αναχώρηση για το μέτωπο και οι ανάγκες της «Ιερής Ομοψυχίας» άδειασαν το εργοστάσιο από τη δύναμη και την ψυχή του, κάνοντας δυνατές τις «ορθολογικοποιήσεις» που το 1912-1913 είχαν ξεσηκώσει το σύνολο των «μαστόρων» μηχανικών σε έναν υποδειγματικό αγώνα². Προσέτι, από την άποψη των εργοστασιαρχών, ένα πλεονέκτημα του πολέμου ήταν ότι εξασφάλισε μια συνεχή αγορά για προϊόντα κατασκευασμένα σε μεγάλες σειρές (οβίδες, σφαίρες, όπλα κάθε είδους, στρατιωτικό ρουχισμό, αέρια και πυρίτιδα). Σε πολλά επίπεδα ο πόλεμος γκρέμισε τους φραγμούς που υψώνονταν ακόμα. Η ιμπεριαλιστική σφαγή του 1914, πέρα από την ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας και της χημείας (σαν συνέπεια της πολεμικής «ανακάλυψης» του αερίου), ξεκαθάρισε — με τις τεράστιες καταστροφές της — το έδαφος για την καπιταλιστική «ορθολογικοποίηση» της εργασιακής διαδικασίας. Ο P. L. Renault ξέρει πολύ καλά τι λέει όταν, σε μια εγκύλιο που απευθύνει στους μηχανικούς του, στις 30 Αυγούστου 1918, υποστηρίζει ότι:

«Είναι βέβαιο... πως υπάρχουν όλα σχεδόν τα στοιχεία που απαιτούνται για μια πλήρη οργάνωση.

(...) αρχίζοντας από την ίδια την μελέτη των διαφόρων μεθόδων, την τυποποίηση των στοιχείων που πρέπει να εισέλθουν σ' αυτές τις μελέτες, την τυποποίηση των διαστάσεων των εξαρτημάτων,

(...) από τις μελέτες των εργαλείων και τους ανθρώπους από τους οποίους θα γίνουν αυτές, με γνώμονα την καλύτερη δυνατή απόδοση για την κατασκευή σε σειρές,

(...) από τους χρόνους συναρμολόγησης και αποσυναρμολόγησης που μελετήθηκαν προσεκτικά, τους χρόνους διαδρομής μπρος πίσω των ελκήθρων, τους χειρισμούς των τόρνων, τους χειρισμούς των εργαλειοφόρων συσκευών, από τα πειράματα τα σχετικά με δοκιμές και με χρονομετρήσεις στα εργαστήρια,

2. Αγώνας παραδειγματικός από πολλές απόψεις, γιατί οι εργάτες έδειξαν να έχουν πλήρη συνείδηση όχι μόνο των άμεσων αλλά και των στρατηγικών στόχων της «χρονομέτρησης». Μια ανάλυση αυτού του αγώνα επιχειρεί να κάνει ο P. Fridenson, *Ιστορία των Εργοστασίων Ρενώ*. Εκδ. Seuil, Παρίσι 1972.

(...) απ' όλες τις πληροφορίες που θα πρέπει να παρέχει το γραφείο χρονομέτρησης ώστε να μπορεί να υποδεικνύει για κάθε δουλειά την κατάλληλη ταχύτητα λειτουργίας της μηχανής καθώς και τα εργαλεία που πρέπει να συνιστώνται...³»

Άλλωστε αυτή η αμοιβαία γονιμοποίηση του πολέμου και της βιομηχανίας δεν είναι κάτι καινούριο μονάχα η εγγραφή και των δύο στα «κατάστιχα» του κεφάλαιου αλλάζει την κλίμακα.

Ας δούμε τώρα ποια υπήρξε, βήμα προς βήμα, η διαδικασία επιβολής της γραμμής συναρμολόγησης, όπως παρουσιάστηκε στους Γάλλους μηχανικούς.

2. ΜΕΤΑΦΟΡΕΙΣ, ΑΝΑΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΗ ΣΥΝΑΡΜΟΛΟΓΗΣΗΣ

Στο Δελτίο των Εργοστασίων *Renault* το μάθημα της Αμερικής επικεντρώνεται γύρω από μια αρχή, θεμελιακή για το καινούριο εργοστάσιο: τον αναφορέα. Αρχικά παρουσιάζονται δύο από τις δυνατότητες χρήσης του.

Η πρώτη συνίσταται στην εξασφάλιση της μετακίνησης ενός συνόλου εξαρτημάτων μπροστά από εργάτες που είναι καθηλωμένοι στη θέση εργασίας τους:

«Η συναρμολόγηση των κλειδαριών στην Αμερική γίνεται με τον ακόλουθο τρόπο: σ' ένα κουτί τοποθετούνται όλα τα κομμάτια που αποτελούν την κλειδαριά και το κουτί αυτό περνάει μπροστά από μια σειρά εργατριών η κάθε μια από τις οπίες συναρμολογεί ένα κομμάτι και η κλειδαριά βρίσκεται έτοιμη στο τέλος της σειράς⁴.»

Αυτό το σύστημα έχει ένα διπλό πλεονέκτημα: εξοικονόμηση εργατικών χεριών στη μεταφορά του υλικού και αυταρχική (μηχανική) επιβολή του ρυθμού εργασίας με βάση το ρυθμό του κουτιού που «περνάει». Ο ρυθμός όμως αυτός παραμένει περιορισμένος γιατί η κάθε εργά-

3. Αυτή την εγκύλιο την παρουσιάζει ο P. Fridenson, ο.π., σελ. 316-318 με τίτλο, *Oι πρόοδοι της οργάνωσης της εργασίας κατά τον πόλεμο*. Σημειώσαμε εδώ τα πιο χαρακτηριστικά αποσπάσματα.

4. *Bulletin des Usines Renault*, τεύχος 2, σελ. 4.

τρια πρέπει να ψάξει να βρει το κομμάτι που της έχουν αναθέσει να τοποθετήσει. Αυτή η δυσκολία παρακάμπτεται στη συναρμολόγηση «ρολογιών και ξυπνητηριών».

«Η συναρμολόγηση των ρολογιών και των ξυπνητηριών γίνεται διαφορετικά. Κάθε εργάτρια έχει μπροστά της ένα κουτί με τα εξαρτήματα που αυτή πρέπει να τοποθετήσει. Η πρώτη εργάτρια συναρμολογεί ένα εξάρτημα πάνω στο κύριο κομμάτι και παραδίνει το σύνολο στην επόμενη που στερεώνει δεύτερο εξάρτημα και ούτω καθεξής ίσαμε την τελευταία που αποπερατώνει το ρολόϊ⁵.

Έχουμε λοιπόν «πρόοδο», αφού τα κομμάτια βρίσκονται στοιβαγμένα μπροστά στην κάθε εργασία —ας σημειώσουμε παρεμπιπτόντως πως η αλυσίδα, έστω κι αν είναι στο μηδενικό ακόμα επίπεδο, κάνει κιόλας δυνατό να μιλάμε πια μόνο για γυναίκες— ωστόσο αυτή έχει ακόμα κάποια εξουσία πάνω στο ρυθμό αφού είναι η ίδια που δίνει το σύνολο στη διπλανή της.

Ο Φορντ εκμεταλλεύεται κάθε μια απ' αυτές τις τεχνικές στο σημείο εκείνο που η εργατική πρωτοβουλία —και άρα και η εργατική κυριαρχία πάνω στους χρόνους— είναι ελάχιστη. Όπως σημειώνει το Δελτίο, ο Φορντ έφερε στη βιομηχανία ρολογιών και κλειδαριών «ενδιαφέρουσες βελτίωσεις», η κυριότερη από τις οποίες είναι η προσθήκη ενός μεταφορέα που μετακινεί τα όργανα από τη μια θέση στην άλλη. Εξού και η νέα πρόταση - που έχει γενικότερη αξία - σχετικά με τη συναρμολόγηση:

«Η αρχή συνίσταται στη στερέωση του κύριου εξαρτήματος πάνω στον μεταφορέα ο οποίος το μετακινεί περνώντας το μπροστά από τους ανθρώπους· ο καθένας απ' αυτούς τοποθετεί ένα κομμάτι έτσι ώστε, στο τέλος του μεταφορέα, το όργανο να είναι εντελώς συναρμολογημένο⁶».

Βλέπουμε λοιπόν εδώ ποια είναι η «ενδιαφέρουσα βελτίωση»: διατηρείται η αρχή της συναρμολόγησης με την προσθήκη διαδοχικών κομματιών -που είναι συγκεντρωμένα για αυτό το σκοπό μπροστά στην κάθε εργάτρια- αλλά σ' αυτή την αρχή προστίθεται μια μικρή «τεχνική» λεπτομέρεια: ο ρυθμός εργασίας κανονίζεται μηχανικά -με τρόπο ολό-

5. *Bulletin des Usines Renault*, τεύχος 2, σελ. 4.

6. Στο ίδιο...

τελα εξωτερικό ως προς τον εργάτη- μέσω της προσδιδόμενης ταχύτητας στον αναφορέα ο οποίος «περνά» μπρος από κάθε εργάτη. Η γραμμή συναρμολόγησης έχει γεννηθεί η αρχή της διατυπώνεται σ' όλη τη γενικότητά της ήδη από το 1918. Οι «αμερικάνικες μέθοδοι» κατασκευής θα κάνουν πια το γύρο του κόσμου.

Οι πραγματικές δυσκολίες -άυτές που θα καθυστερήσουν την εισαγωγή της αλυσίδας- δεν έχουν την ρίζα τους στη συναρμολόγηση αλλά στην κατεργασία. Γιατί, για να μπορέσουν τα «κομμάτια» να «στερεωθούν» -το ένα μετά το άλλο- πάνω στον κεντρικό αναφορέα, πρέπει να είναι εντελώς πανομοιότυπα, εναλλάξιμα. Με λίγα λόγια, για να γίνει δυνατή η συναρμολόγηση σε γραμμή, με βάση έναν κεντρικό αυτο-κινούμενο αναφορέα, έπρεπε η παραγωγή των εξαρτημάτων —η «κατεργασία» τους— να «τυποποιηθεί».

Ο Φορντ είναι πολύ λιγότερο ομιλητικός σε ό,τι αφορά την κατεργασία γιατί, καθώς θα το δούμε, όποιος κατέχει τις τεχνικές παραγωγής τυποποιημένων εξαρτημάτων, είναι και κύριος της συναρμολόγησης σε «συνεχή ροή». Ωστόσο, κάποιες ενδείξεις καταφέρνουν να περάσουν στο Δελτίο των Εργοστασίων Ρενώ:

«Η αρχή που διέπει την εργασία στο εργοστάσιο Φορντ είναι να δημιουργηθεί ένα ξεχωριστό εργαστήριο ή ένα ξεχωριστό τμήμα εργαστηρίου για το κάθε εξάρτημα· οι μηχανές που αφορούν κάθε ξεχωριστό χειρισμό συγκεντρώνονται όλες μαζί και εγκαθίστανται μεταφορείς ανάμεσα στην κάθε μηχανή⁷».

Παρότι διατηρείται ο μεταφορέας (το ζήτημα του ελέγχου των χρόνων λύνεται με παρόμοιο τρόπο και στις δυο περιπτώσεις), ωστόσο το βάρος πέφτει σε μια άλλη αρχή· την αρχή της εξειδίκευσης του κάθε εργαστήριου («ένα εργαστήριο για κάθε εξάρτημα»· «συγκέντρωση των μηχανών που αφορούν κάθε ξεχωριστό χειρισμό»). Για να ολοκληρώσουμε, πρέπει να προσθέσουμε πως η ιδέα της συγκέντρωσης των μηχανών για κάθε «χειρισμό» φέρνει μέσα της μια άλλη που ο Φορντ θα αναπτύξει ιδιαίτερα: πρόκειται για την κατασκευή μηχανών εξειδικευμένων σε ένα μόνο χειρισμό⁸. Γύρω απ' αυτό θα παιχθεί το πέρασμα από την «πολυδύναμη μηχανή»—που δεν μπορεί να τη χειριστεί παρά ένας εργάτης κάτοχος ποικίλων μεθόδων χειρισμού— στην «εξειδικευ-

7. Στο ίδιο...

8. Αυτό βέβαια θα επιφέρει πολλές αλλαγές στην τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου που επεμβαίνει και άρα και στη σύνθεση της αξίας του και την οργανική του σύνθεση.

μένη μηχανή» - που τις περισσότερες φορές δεν απαιτεί παρά ανειδίκευτα χέρια.

Από την κατεργασία στη συναρμολόγηση, οι «βελτιώσεις» διαδέχονται η μια την άλλη: μέσα στο εργοστάσιο, αναφορείς, μεταφορείς γερανογέφυρες και εξειδικευμένες μηχανές διαγράφουν το καθένα τη δική του διαδρομή· την επί του έδαφους υποδομή έρχεται να συμπληρώσει ένα εναέριο δίκτυο που εξασφαλίζει τη μηχανική μεταφορά των εξαρτημάτων και των οργάνων που πρέπει να συναρμολογηθούν είτε κατά μήκος της ίδιας γραμμής είτε από τη μια γραμμή στην άλλη· τα χειροκίνητα εργαλεία κρέμονται πάνω από τις θέσεις εργασίας. Το «օρθολογικοποιημένο» εργοστάσιο έχει γεννηθεί. Ο Ναβέλ, καθώς είδαμε, το περιγράφει με τρόπο συναρπαστικό:

«Όλος ο χώρος, από το πάτωμα ίσαμε το ταβάνι του υπόστεγου, κομματιαζόταν, ξεχείλιζε, οργωνόταν από την κίνηση των μηχανών. Γερανο-γέφυρες έτρεχαν πάνω από τους πάγκους. Στο έδαφος, ηλεκτρικά καροτσάκια στριμώχνονταν μέσα σε στενούς διαδρόμους. Δεν περίσσευε χώρος για την κάπνα. Στο βάθος του υπόστεγου, κάτι πελώριες πρέσσες έκοβαν, μ' ένα θόρυβο που θύμιζε έκρηξη, δοκάρια, καπό, φτερά αυτοκινήτων. Κάθε τόσο το γάζωμα των αυτόματων σφυριών του λεβητοποιίου σκέπαζε τον ορυμαγδό των μηχανών⁹.»

Για τους εργάτες στη δουλειά η γραμμή συναρμολόγησης σημαίνει σύγχιση, παραπανίσιο κόπο, αταξία:

«Κερδίζαμε χρόνο και τον χάναμε περιμένοντας το ακονιστήρι, το τρυπάνι, τη γερανο-γέφυρα. Αυτά τα κενά, σ' ένα εργοστά-

9. Αυτή η παρουσίαση αντιστοιχεί σε μια εργατική ματιά σχετικά με τη διαμόρφωση του νέου εργαστηρίου. Τη δίνει ο Navel στα *Travaux*, ο.π. Μπορούμε να τη συγκρίνουμε με την αντίληψη που έχει ο ίδιος ο Φορντ:

«Μέσα στα εργαστήρια, δεν υπάρχει ούτε ένα κομμάτι που να μη βρίσκεται σε κίνηση. Άλλα, κρεμασμένα από γάντζους σε αλυσίδες, κινούνται προς τη συναρμολόγηση με την ακριβή διάταξη που τους έχει ορισθεί. Άλλα προωθούνται πάνω σε κινητά δάπεδα, άλλα πάλι προχωρούν με το ίδιο τους το βάρος: αλλά η γενική αρχή είναι τίποτα να μην κουβαλιέται ούτε να μεταφέρεται συρόμενο από ανθρώπους, εξόν από κομμάτια μέσα στο ίδιο το εργαστήριο. Τα υλικά έρχονται με βαγονέτα και ρυμούλκες ελκόμενα από γυμνά σασί Φορντ, που είναι αρκετά ευκίνητα και γρήγορα ώστε να κυκλοφορούν αν χρειαστεί σ' οποιονδήποτε διάδρομο. Κανένας εργάτης δεν έχει ποτέ τίποτα να μεταφέρει ή να σηκώσει γιατί όλοι αυτοί οι χειρισμοί αποτελούν αντικείμενο ξεχωριστής υπηρεσίας, της υπηρεσίας μεταφορών», στο Ford, *H ζωή μου, το έργο μου*, έκδ. Payot, σελ. 84.

σιο που ήθελε να λειτουργεί «αμερικάνικα», σήμαιναν κούραση για μας¹⁰.»

Η αταξία αυτή όμως είναι μόνο φαινομενική. Ή καλύτερα, ίσως να μην είναι παρά το αναγκαίο περικάλυμμα που εκφράζει τους νέους ατσάλινους νόμους του κεφάλαιου, αφού:

«Δουλεύαμε όπως στον κινηματογράφο, όπου οι εικόνες διαδέχονται η μια την άλλη με συγκλονιστική ταχύτητα (...) Πετυχαίναμε μια εκπληκτική ταχύτητα κινήσεων¹¹».

«Συγκλονιστική ταχύτητα», «εκπληκτική ταχύτητα κινήσεων», ακόμα και ένας εξαιρετικός συγγραφέας σαν τον Ναβέλ δεν καταφέρνει να αποφύγει την επανάληψη για να περιγράψει τη δουλειά στο καινούριο εργαστήριο· η λέξη «ταχύτητα» επανέρχεται σε κάθε του φράση.

Τελικά εδώ ακριβώς βρίσκεται η τρομερή αποτελεσματικότητα του φορντισμού στο ότι δηλαδή, εγκαινιάζοντας τον ήρεμο και απόλυτο δεσποτισμό των χρόνων και των κινήσεων, προχωράει πέρα από τον τεϊλορισμό και, από οικονομική άποψη, συμβάλλει με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο στην επιτάχυνση των μεταβολών που λαβαίνουν χώρα.

II. ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

«Ο Φόρντ το πέτυχε. Κατάφερε ν' ανοίξει τον δρόμο στη μαζική παραγωγή αυτοκινήτων¹² ». Αυτό το επιφώνημα του Beynon —που ελάχιστα μπορούμε να υποπτευθούμε για συμπάθεια στον Φόρντ— αφήνει να φανεί ένα δέος και συνοψίζει την ιστορική σημασία του φορντισμού. Γιατί αν δούμε τα πράγματα από την άποψη της οικονομίας στο σύνολό της, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του φορντισμού βρίσκεται στο

10. Navel, o.p., σελ. 111.

11. Στο ίδιο, σελ. 11.

12. H. Beynon, *Working for Ford* (Δουλεύοντας για τον Φορντ), Penguin Books, 1973, σελ. 17.

ότι εξασφάλισε το πέρασμα στην παραγωγή σε μεγάλες σειρές και έτσι άνοιξε το «ρήγμα» για τη μαζική παραγωγή. Και αυτό βέβαια όχι μόνο για το αυτοκίνητο· γιατί αν το αυτοκίνητο, προϊόν κατ' εξοχήν πολύπλοκο, μπορεί να κατασκευασθεί σε μεγάλες σειρές, το ίδιο πρέπει να ισχύει και για ένα σωρό άλλα πολύ πιο απλά προϊόντα.

Για να αποσαφηνίσουμε τα πράγματα και ακολουθώντας μια μέθοδο αυστηρά ανάλογη μ' εκείνη που χρησιμοποιήσαμε για να χαρακτηρίσουμε τον τεῖλορισμό, θα πούμε με μια λέξη, πως ο φορντισμός διασφαλίζει την ανάδυση και την κυριαρχία *Νέων Κανόνων Παραγωγικότητας και Παραγωγής*.

3. ΝΕΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

Με την έκφραση «Νέοι Κανόνες Παραγωγικότητας» θέλουμε να υποδηλώσουμε τις «προόδους» που φέρνει η γραμμή συναρμολόγησης σ' ό,τι αφορά τις τεχνικές απόσπασης υπερεργασίας. Σ' αυτό το επίπεδο βέβαια ο Φόρντ είναι κληρονόμος της «Επιστημονικής Οργάνωσης της Εργασίας» και ταυτόχρονα εξαρτάται απ' αυτήν —και το κεντρικό της πρωτόκολλο: το Time and Motion Study —αλλά η επιβολή της γραμμής συναρμολόγησης ανάγει τα πράγματα σε βαθμίδες ποιοτικά καινούριες.

1. Εν πρώτοις εξαιτίας του «μεταφορέα». Και αυτό για δυό λόγους. Από τη μια μεριά —και σ' αυτό έγκειται η αρχή της γενικής «οικονομίας» του μεταφορέα— επιτρέπει την κατάργηση μεγάλου αριθμού εργατών που ασχολούνται με χειρωνακτικές μεταφορές¹³. Από την άλλη μεριά επιτρέπει τη χρησιμοποίηση του χρόνου, που καταργήθηκε έτσι, με τη μορφή του χρόνου παραγωγικής εργασίας, πράγμα που πετυχαίνεται μάλιστα με αυταρχικά «ρυθμισμένη ταχύτητα». Με λίγα λόγια, ο αναφορέας εκδιώκει από το εργαστήριο τους «νεκρούς χρόνους» και τους μετατρέπει σε χρονούς παραγωγικής εργασίας.

«Ο ποδαρόδρομος δεν είναι μια δραστηριότητα που μπορεί να αμειφθεί», έλεγε και ξανάλεγε ο Φόρντ. Το αντιστάθμισμα της εξάλειψης των μετακινήσεων μέσα στο εργαστήριο και το εργοστάσιο, είναι η μέγιστη δυνατή συμπίεση των «νεκρών χρόνων» της δουλειάς, των «πόρων» αυτών που κατά το διάστημά τους ο εργαζόμενος κυριολεκτικά «αναπνέει». Το αποτέλεσμα είναι η απότομη έπιμήκυνση της πραγματικής διάρκειας της εργάσιμης ημέρας.

13. Έτσι στο Δελτίο των Εργοστασίων Ρενώ, τεύχος 6, διαβάζουμε: «οι μεταφορείς εγκαταστάθηκαν μονάχα για λόγους οικονομίας, για να μειωθούν οι χειρώνακτες». (Σελ. 2).

2. Έπειτα, η γραμμή συναρμολόγησης σπρώχνει στα áκρα τον κατατεμαχισμό της εργασίας. Κατά τον Τέιλορ ο εργάτης που υποβάλλεται στο «Time and Motion Study», παραμένει συχνά ένας «first-class man» (εργάτης πρώτης κατηγορίας), που έχει επιλεχθεί και «εκγυμνασθεί» με φροντίδα γιατί αυτό που προέχει είναι ο διαχωρισμός της εργασίας σύλληψης από την εργασία έκτελεσης. Μπορούμε να πούμε για τον Φόρντ πως αναπτύσσει το έργο του Τέιλορ αλλά και ταυτόχρονα διακρίνεται απ' αυτόν γιατί προβαίνει στην «υποδιαιρεση» της ίδιας της εργασίας εκτέλεσης, δηλαδή στον κατατεμαχισμό της. Καθώς λέει ο Emery, αν το μέγιστο όφελος που μπορεί να προέλθει από τον καταμερισμό της εργασίας ταυτίζεται με το μέγιστο καταμερισμό της εργασίας, αυτό οφείλεται στην ιδιότυπη σύνθεση της εργατικής τάξης. Και ο Φόρντ, πεισματώδης υπέρμαχος του «Open Shop», έχει τόσο καθαρή συνείδηση αυτού του γεγονότος ώστε να συνάγει ένα γενικό συμπέρασμα σχετικά με την εργατική δύναμη:

«΄Όλος ο κόσμος προσπαθεί να καταργήσει την αναγκαιότητα της επιδεξιότητας σ' όλες τις αποσχολήσεις εργατικών χεριών¹⁴.»

Κι αυτό θα το πετύχει τόσο καλά ώστε, το 1926, ο «χρόνος ειδίκευσης» για τις διάφορες κατηγορίες εργατών απασχολούμενων στο εργοστάσιο Φόρντ είναι¹⁵:

Χρόνος Ειδίκευσης	Σύνολο	Μερικό Σύνολο
Λιγότερο από μια μέρα	43%	
1 μέρα έως 1 βδομάδα	36%	79%
1 βδομάδα έως 1 μήνα	6%	85%
1 μήνα έως 1 έτος	14%	99%
1 έτος έως 6 έτη	1%	100%

14. Ένα παράδειγμα ανάμεσα σε πολλά που αναφέρει ο ίδιος ο Φορντ:

«Στο χυτήριο π.χ., όπου άλλοτε όλη η δουλειά γινόταν με το χέρι και όπου όλοι οι εργάτες ήταν ειδικευμένοι, μετά την ορθολογικοποίηση δεν μένουν παρά μόνο 5% καλουπατζήδες και χύτες. Οι υπόλοιποι 95% έχουν «ειδικευθεί» σ' ένα μόνο χειρισμό που ακόμα και το πιο ηλίθιο άτομο μπορεί να μάθει να εκτελεί μέσα σε δύο μέρες. Η συναρμολόγηση γίνεται εξ ολοκλήρου με μηχανικά μέσα...» στο *Η ζωή μου, το έργο μου*.

15. Πηγή: Hirsch, Κοινωνικές όψεις της ορθολογικοποίησης, 1931· το αναφέρει ο F. Courtel, Η ορθολογική οργάνωση της εργασίας, Διδακτορική διατριβή 3ου κύκλου, Πανεπιστήμιο Παρίσι 8, 1974.

Η αλήθεια είναι πως μια τέτοια «μείωση» της πολύπλοκης εργασίας δεν μπόρεσε να επιτευχθεί παρά μόνο με τη δίχως προηγούμενο ανάπτυξη της χρήσης μηχανών. Ο επιδιωκόμενος κατατεμαχισμός της εργασίας δεν ήταν παρά το αποτέλεσμα μιας γιγαντιαίας προσπάθειας ανάλυσης και μιας όλο και πιο προχωρημένης εξειδίκευσης των μηχανών. Πράγμα που θα φέρει μεταβολές στην οργανική σύνθεση του επενδυμένου κεφαλαιου¹⁶.

3. Τέλος, η οργάνωση της εργασίας σε «γραμμές» —έστω και προκειμένου για την κατεργασία ή και κάθε φορά που ο μεταφορέας δεν μπορεί να λειτουργήσει πλέρια σαν «μετατροπέας χρόνου»— βολεύει ακόμα και σε κάτι άλλο. Προσθέτει στο δεσποτισμό της μηχανής την αρχή μιας «πανοπτικής» επιτήρησης. Σ' αυτό αναφέρεται το *Δελτίο των Εργοστασίων Ρενώ*:

«Προ της εισαγωγής των μεταφορέων, το εργαστήριο τιμονιών γνώριζε τέτοιο συνωστισμό που καταντούσε απλησίαστο και ο επιστάτης αδυνατούσε να επιβλέψει την εργασία».

Απέναντι στην εργατική στρατηγική κατάληψης του χώρου, το κεφάλαιο αντιτάσσει τη δική του σκέψη: την ανάπτυξη της παραγωγής «σε γραμμές». Στο ίδιο αυτό εργαστήριο «τιμονιών»:

«η διάρκεια των χειρισμών από 31 λεπτά μειώθηκε στα 20 λεπτά».

Το κείμενο δε διευκρινίζει, σ' αυτό το κέρδος των 11 λεπτών τι

16. Ακόμα και αν σταθούμε μόνο στις απαρχές της ορθολογικοποίησης (1905-1914) οι αριθμοί που δίνει ο Fridenson είναι πολύ ενδεικτικοί:

Εξέλιξη των αριθμού των εργαλειομηχανών σε χρήση στα εργοστάσια Ρενώ

Έτη	1905	1911	1912	1913	1914
Αριθμός μηχανών	400	1496	1608	2026	2250

Άπο θεωρητικής πλευράς, αυτές οι μεταβολές, δηλαδή η σχετική αύξηση του σταθερού κεφαλαίου σε βάρος του μεταβλητού κεφαλαίου εκφράζεται με την έννοια της οργανικής σύνθεσης των κεφαλαίου. «Θα καλέσουμε οργανική σύνθεση των κεφαλαίου τη σύνθεσή του σε αξία εφόσον αυτή εξαρτάται από τη σύνθεσή του και επομένως οι μεταλλαγές που συμβαίνουν σ' αυτήν αντανακλώνται σ' εκείνη». *Le Capital*, Editions Sociales, βιβλίο 3, τόμος 3, σελ. 54.

ποσοστό οφείλεται στην «τεχνική» πρόοδο ένεκα της ορθολογικοποίησης και τι πρέπει ν' αποδοθεί στις δυνατότητες που ανοίγει μια βελτιωμένη «επιτήρηση». Αλλά είναι άραγε τόσο σημαντική, από πρακτική άποψη, αυτή η διάκριση ώστε ν' αξίζει να γίνει;...

Σ' αυτό το παράδειγμα, όπως άλλωστε σ' οτιδήποτε αφορά το «τεχνικό» εργαστήριο, υλικό παραγωγής και τρόποι ελέγχου και επίβλεψης της εργατικής δύναμης αναπτύσσονται μέσα στην αυτή κίνηση, αθροίζουν τις συνέπειές τους, όπως ακριβώς ανακατεύονται τα κέρδη σε χρόνο από την εντατικοποίηση της εργασίας με εκείνα που προέρχονται από την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Χαρακτηρίζοντάς τα με μια ειδική έννοια —Νέοι Κανόνες Παραγωγικότητας— θέλουμε μόνο να καταστήσουμε σαφή τρία ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φορντισμού σχετικά με τις τεχνικές απόσπασης υπερεργασίας που συνοψίζονται ως εξής:

— Γενική εξοικονόμηση εργατικών χεριών όσον αφορά τη μεταφορά υλικού και μετατροπή του απελευθερωμένου χρόνου σε χρόνο πραγματικά παραγωγικό

— Αυταρχική επιβολή του ρυθμού με αποτέλεσμα μια «κοινωνικοποίηση» του ρυθμού εργασίας των ανθρώπων που υπόκεινται στην ταχύτητα του ίδιου αναφορέα.¹⁷

— Συστηματική προσφυγή στη χρήση μηχανών: η απόσπαση της σχετικής υπεραξίας γίνεται εδώ σε πολύ ευρύτερη βάση απ' ό,τι με το «Scientific Management¹⁸».

Συνολικά λοιπόν, οι Κανόνες Παραγωγικότητας (που αποδώσαμε στο φορντισμό) έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τις διακρίνουν από τους Κανόνες Εργασίας (που αποδώσαμε στον τεϊλορισμό), έστω και αν έχουν από κοινού τη συμβολή τους στην καθίερωση ενός νέου τρόπου παραγωγικής κατανάλωσης της εργατικής δύναμης και μόλι που οι πρώτες αναπτύσσονται με βάση τις τελευταίες. Γι' αυτό και με το φορντισμό συγκροτείται κάτι καινούριο ιδιαίτερο σ' ό,τι αφορά τη δημιουργία των ανταλλακτικών αξιών και τους όρους παραγωγής των εμπορευμάτων.

17. Αυτή η αναγκαστική «κοινωνικοποίηση» που πετυχαίνεται με το ρυθμό εργασίας διαφέρει από τον τεϊλοριανό κανόνα που στηρίζεται αρχειακά στην ατομική επίδοση.

18. Αυτό καθ' εαυτό το γεγονός συνηγορεί για να διακρίνουμε τεϊλοριανούς κανόνες εργασίας και φορντιανούς κανόνες «παραγωγικότητας», έστω και αν σ' αυτή την τελευταία περίπτωση, καθώς το είπαμε, επιδιώκεται και πετυχαίνεται η άνοδος της εντατικοποίησης της εργασίας.

4. ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Η είσοδος στο εργαστήριο της γραμμής συναρμολόγησης δεν αλλοιώνει μονάχα τις σχέσεις εργασίας. Διασφαλίζοντας την ηγεμονία της στους διάφορους κλάδους —εξαιτίας της ίδιας της αποτελεσματικότητάς της— μεταβάλλει τελικά τη βιομηχανική «οικονομία» στο σύνολό της, στην ίδια την ουσία της. Ταυτόχρονα μεταβάλλονται η κλίμακα παραγωγής, η φύση των προϊόντων και οι όροι διαμόρφωσης του κόστους παραγωγής. Τα φαινόμενα αυτά περικλείονται μέσα στην έννοια *Κανόνες Παραγωγής*. Η σαφέστερη διατύπωση του περιεχομένου τους απαιτεί την εξέταση δύο σειρών γεγονότων: τα πρώτα ανάγονται στην ανάλυση της εργασιακής διαδικασίας, ή άλλως πως της κατασκευής καθεαυτής, και άρα της αξίας χρήσης των εμπορευμάτων τα δεύτερα αναφέρονται στην ανάλυση της αφηρημένης εργασίας, και άρα της ανταλλακτικής αξίας.

1. Τυποποίηση και μετατροπή των «Κανόνων Κλίμακας»

Από την άποψη της αξίας χρήσης, θα πούμε πως το γνώρισμα της γραμμής συναρμολόγησης είναι ότι εξασφάλισε τους όρους για το πέρασμα στην *παραγωγή σε μεγάλες σειρές τυποποιημένων εμπορευμάτων*. Άλλωστε «τυποποίηση» και «μεγάλες σειρές» είναι συμπληρωματικοί χαρακτηρισμοί αφού ο πρώτος εκφράζει από την άποψη της ποιότητας αυτό που ο δεύτερος εκφράζει από την άποψη της ποσότητας. Το σημαντικό είναι να κατανοήσουμε πως η δυσκολία να εξασφαλιστεί το πέρασμα σε μεγαλύτερες σειρές δε βρίσκεται στην ποσοτική όψη των μεγάλων σειρών. Πράγματι είναι δυνατό —εφαρμόζοντας ορισμένες αρχές της παραγωγής— να παραχθούν σε μεγάλες σειρές τα διάφορα συνθετικά στοιχεία ενός δοσμένου προϊόντος. Τα προβλήματα γεννιούνται από τη στιγμή που θα χρειαστεί να συναρμολογηθούν και να συναρθρωθούν κάποια στοιχεία παρμένα «στην τύχη» ανάμεσα στις διαθέσιμες σειρές. Για να γίνει δυνατή η «συναρμολόγηση», πρέπει τα στοιχεία που έχουν παρθεί «στην τύχη», να είναι πανομοιότυπα, και εναλλάξιμα. Σ' αυτό συνίσταται και η «ποιοτική» πλευρά που μνημονεύσαμε. Πράγματι, η «τυποποίηση» ενός προϊόντος¹⁹ προϋποθέτει μια πολύ σημαντική προεργασία επιλογής και ομοιορφοποίησης των

19. Μια σοβαρή προσπάθεια τυποποίησης είχε αρχίσει με τον Τέιλορ, αλλ' αφορούσε τα εργαλεία: πάνω σ' αυτό το σημείο, βλέπε «Επιστήμη, Τεχνική και Κεφάλαιο», ο.π., σελ. 121-133.

μεθόδων χειρισμού, των εργαλείων, των υλικών και των στοιχειωδών σχημάτων που υπεισέρχονται στη διαμόρφωση ενός οιουδήποτε προϊόντος-εμπορεύματος. Αυτή η δραστηριότητα λέγεται «ομοιοτυπία»* και ορίζεται από τον Ζ. Σεβαλιέ²⁰ —στα τέλη του πολέμου— ως εξής:

«Η ομοιοτυπία είναι ο καθορισμός ενοποιημένων τύπων που πρέπει να υποκαταστήσουν στοιχεία ανόμοια μεταξύ τους τα οποία έχουν παραχθεί λίγο πολύ στην τύχη».

Πιο συγκεκριμένα, έχει γίνει σήμερα αποδεκτό πως η «ομοιοτυπία» έχει τρείς όψεις²¹:

— *Καθορισμός των ποιοτικών προδιαγραφών* ή προσδιορισμός των χαρακτηριστικών ενός προϊόντος ή ενός υλικού για να οριστούν οι ελάχιστες επιδόσεις του σε κανονικές συνθήκες χρήσης.

— *Ενοποίηση των διαστάσεων και των ανοχών* ώστε να εξασφαλιστεί η εναλλαξιμότητα των εξαρτημάτων και των προϊόντων (αυτή η πλευρά της τυποποίησης είναι σίγουρα η σημαντικότερη για το ζήτημα που μας απασχολεί· αποτελεί την προϋπόθεση για την παραγωγή σε μεγάλες σειρές).

— *Ποσοτική απλοποίηση* με την κατάργηση των άχρηστων ποικιλιών.

Η υποκατάσταση που γίνεται έτσι, με τη «συναρμολόγηση» να παίρνει τη θέση της «εφαρμογής» —που αποτελεί «τεχνική» επανάσταση στο εσωτερικό του εργαστηρίου— επισφραγίζεται με μια αλλαγή στην κλίμακα της παραγωγής: η κατασκευή σε μεγάλες σειρές τυποποιημένων εμπορευμάτων παίρνει τεράστια ώθηση και επιβάλλεται σαν κανόνας της «βιομηχανικής οικονομίας».

* σ.τ.μ. Συνήθως οι όροι *standardisation* και *normalisation* αποδίδονται ελληνικά με τη λέξη «τυποποίηση». Ο συγγραφέας όμως διακρίνει τους δυο όρους. Γι' αυτό και αποδώσαμε το «*standardisation*» με τη λέξη «τυποποίηση», κρατώντας τον όρο «ομοιοτυπία» για τη λέξη «*normalisation*».

20. J. Chevalier, *H Οργάνωση της εργασίας*, Παρίσι, Flammarion, 1946. Ο J. Chevalier είναι, μετά τον πόλεμο, ένας από τους πρωτοπόρους σ' ό,τι αφορά τη συστηματοποίησή των «αμερικάνικων μεθόδων» παραγωγής και την εισαγωγή τους στη Γαλλία.

21. Οι τρεις ορισμοί που ακολουθούν είναι —με ελάχιστες τροποποιήσεις— παραμένες από τον G. Lubert, *H προστοιμασία της εργασίας*, Chotard et Associés éditeurs, 1972. [Ο G. Lubert είναι τώρα γενικός εντεταλμένος του γραφείου των Στοιχειωδών Χρόνων (Bureau de Temps Élémentaires — BTE)].

2. Πάγιο κεφάλαιο, κυκλοφοριακό κεφάλαιο και κύκλος του παραγωγικού κεφαλαίου.

Η αναστάτωση δεν είναι μικρότερη από την άποψη της αφηρημένης εργασίας και της ανταλλακτικής αξίας. Και αυτό γιατί η ίδια η πορεία που με τη γραμμή συναρμολόγησης επιτρέπει την αύξηση της απόδοσης της εργασίας²² κάνει δυνατή, μέσω μιας ιδιαίτερης «διαχείρισης» του κυκλοφορικού κεφαλαίου, μια επιτάχυνση των κύκλων του παραγωγικού κεφαλαίου.

Ο Νέβινς, ο λεπτολόγος βιογράφος της «Ford Motor Company» χαρακτηρίζει σωστά την κατάσταση όταν λέει πως ο Φόρντ εφαρμόζει μια «παραγωγή δίχως αποθήκες». Αξίζει άλλωστε να σημειωθεί πως σ' αυτό ακριβώς το σημείο βλέπει ο Νέβινς την κυριότερη προσφορά του Φόρντ. Στο ότι κατάφερε να «μειώσει» το «χασομέρι των υλικών», ακριβώς όπως ο Τέιλορ κατάφερε να μειώσει το «χασομέρι των ανθρώπων».

Εδώ, όλα οφείλονται στο ότι η αδιάκοπη μεταφορά των εξαρτημάτων και των υλικών, που εξασφαλίζεται με το μεταφορέα, επιτρέπει ένα «συνεχή και καλορυθμισμένο» ανεφοδιασμό των καθηλωμένων στις θέσεις τους εργατών. Μια εικόνα επανέρχεται αδιάκοπα κάτω από την πέννα του Φόρντ σαν θέλει να παρουσιάσει τα εργαστήριά του. Είναι η εικόνα του ποταμού με τους παραποτάμους του. Πρέπει —λέει— να φανταστούμε το εργαστήριο (τελικής) συναρμολόγησης σαν έναν ποταμό, όπου συρρέουν —με τάξη— παραπόταμοι. Ο καθένας τους έρχεται από ένα διαφορετικό εργαστήριο όπου κατασκευάζεται ένα είδος εξαρτήματος: ο κάθε παραπόταμος μεταφέρει το εξάρτημα στον τόπο ακριβώς όπου, κατά το προκαθορισμένο διάγραμμα συναρμολόγησης, πρέπει να τοποθετηθεί. Τα συστήματα των αναφορέων αποτελούν απλά υπόβαθρα μιας διατεταγμένης «ρευστότητας».

Τα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν από αυτό είναι πολλαπλά:

— Πρίν απ' όλα μειώνεται στο έπακρο η μη παραγωγική ακινητοποίηση του κεφαλαίου (εδώ του κυκλοφορικού) που αναλύεται (από λογιστική άποψη) σαν επι πλέον κόστος αποθεματοποίησης²³.

22. Η θεώρηση της γραμμής συναρμολόγησης σαν τεχνικής απόσπασης υπερεργασίας εννοείται πως αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ανάλυσης με όρους αφηρημένης εργασίας των μεταβολών που επέφερε ο φορντισμός. Αυτή η ανάλυση θεωρείται εδώ δεδομένη. Σ' αυτή την παράγραφο τονίζεται μια άλλη όψη της φορντιανής επανάστασης, συμπληρωματική της πρώτης.

23. Όσον αφορά τη μείωση των αποθεμάτων τελειωμένων ή υπό κατασκευή προϊόντων, τυποποιημένοι «πίνακες» επιτρέπουν την κατάρτιση σειρών που παρουσιά-

— ύστερα συμπιέζονται οι άλλοτε αναπόφευκτοι «νεκροί χρόνοι» παραγωγής στο ενδιάμεσο των ανεφοδιασμών.

— τέλος και κυριότερο, μπορούμε να πούμε πως καταργούνται, στην παραγωγή των διάφορων στοιχειωδών συνθετικών, όλες οι διακοπές στη διαδικασία μεταποίησης που οφείλονται σε κακή εφαρμογή, τόσο σ' ό,τι αφορά την ποιότητα όσο και την ποσότητα· σ' αυτό το σημείο το *Δελτίο* είναι σαφέστατο:

«Το γεγονός ότι όλα τα υπό κατασκευή εξαρτήματα βρίσκονται πάνω στους μεταφορείς, επιτρέπει στον υπεύθυνο του εργαστηρίου να δεί με μια ματιά ποιά απ' τις διαδικασίες παραγωγής καθυστερεί σε σχέση με τις υπόλοιπες αφού εκεί που λαβαίνει χώρα μια τέτοια αργοπορία στοιβάζονται τα εξαρτήματα, και έτσι μπορεί να διορθώσει την κατάσταση αμέσως, ενώ με την παλιά μέθοδο συχνά συμβαίνει ορισμένες διαδικασίες να προπρεύονται άλλων κατά εκατοντάδες ή και χιλιάδες εξαρτήματα χωρίς να το αντιλαμβάνεται κανένας»²⁴.

Αυτή η αρρυθμία στη ροή των διαφόρων στοιχείων που συμμετέχουν σε μια δοσμένη συναρμολόγηση επιφέρει ακινητοποιήσεις κεφάλαιου και «αργοπορίες» στον κύκλο της παραγωγής· είτε γιατί δημιουργείται μια κατάσταση «εσωτερικού ρήγματος στ' αποθέματα» είτε επειδή ορισμένα συνθετικά στοιχεία κατασκευάζονται σε ποσότητες πολύ μεγαλύτερες από τις απαιτούμενες και άρα πρέπει να αποθεματοποιηθούν ώσπου να γίνει δυνατή η χρήση τους.

Με τις νέες τεχνικές απόσπασης υπερεργασίας και με τα κέρδη που πετυχαίνει μια νέα «διαχείριση» του κυκλοφορικού κεφάλαιου, η γραμμή συναρμολόγησης φέρνει μια διπλή πρόοδο με σωρευτικά αποτελέ-

ζουν την ετήσια συγκριτική αποδοτικότητα ενός επενδυομένου φράγκου· π.χ. για ένα ακάθαρτο κέρδος 15%, με διαφορετικές ταχύτητες ανακύκλησης του κεφαλαίου, έχουμε:

Μέσο απόθεμα (σε εβδομάδες)	Ρυθμός ετήσιας ανακύκλησης	Ακάθαρτο κέρδος (σε φράγκα)
1	52	9,18
1,5	34,7	6,12
2	26	4,59
3	17,3	3,06

Αυτός ο πίνακας δείχνει καθαρά πως η μείωση του (τρέχοντος) αποθέματος εξαρτημάτων ή προϊόντων αυξάνει το ακάθαρτο κέρδος.

24. *Bulletin des Usines Renault*, τεύχος 6, σελ. 2.

σματα. Έτσι, το περιεχόμενο των *Νέων Κανόνων Παραγωγής* μπορεί να οριστεί με ακρίβεια αν τα στοιχεία που αφορούν τους όρους παραγωγής των ανταλλακτικών αξιών συσχετίσθούν με εκείνα που αφορούν τις μεταλλαγές στην παραγωγή αξιών χρήσης (τυποποίηση και μεγάλες σειρές). Με τον όρο *Νέοι Κανόνες Παραγωγής* χαρακτηρίζουμε λοιπόν την παραγωγή σε μεγάλες σειρές τυποποιημένων εμπορευμάτων που η αξία τους, με την έννοια του αναγκαίου χρόνου εργασίας, έχει μειωθεί.

Οι «κανόνες» ετούτοι, εξαιτίας της ίδιας της αποδοτικότητάς τους, θα επεκταθούν στους διάφορους κλάδους, ανατρέποντας τις συνθήκες παραγωγής των εμπορευμάτων. Γιατί από δώ και στο εξής, το εργαστήριο θα γεμίζει με συστήματα μηχανημάτων όλο και πιο πολύπλοκα και πιο ολοκληρωμένα που θα φέρνουν μια σταδιακή αλλαγή στην οργανική σύνθεση του κεφάλαιου. Αυτό, πραγματικά, είναι το τίμημα κάθε προόδου. Το σημειώνουμε λέγοντας πως, με τον ίδιο τρόπο που οι νέοι κανόνες εργασίας παραπέμπουν κυρίως σε νέες συνθήκες στην καθιέρωση του ποσοστού εκμετάλλευσης (Y/M), έτσι και οι νέοι κανόνες παραγωγής αφορούν τους μηχανισμούς διαμόρφωσης του ποσοστού κέρδους ($\frac{Y}{Σ+Μ}$).

Από το εργαστήριο, όπου πήρε αρχικά σάρκα και οστά, η ορθολογικοποίηση θα επεκτείνει τις επιπτώσεις της στο σύνολο της «βιομηχανικής οικονομίας». Η μαζική παραγωγή βρίσκει με τον Φόρντ τη μορφή της εργασιακής διαδικασίας που της αρμόζει.

σματα. Έτσι, το περιεχόμενο των Νέων Κανόνων Παραγωγής μπορεί να οριστεί με ακρίβεια αν τα στοιχεία που αφορούν τους όρους παραγωγής των ανταλλακτικών αξιών συσχετίσθον με εκείνα που αφορούν τις μεταλλαγές στην παραγωγή αξιών χρήσης (τυποποίηση και μεγάλες σειρές). Με τον όρο Νέοι Κανόνες Παραγωγής χαρακτηρίζονται λοιπόν την παραγωγή σε μεγάλες απειρες τυποπομπέων εμπορευμάτων που η αξία τους, με την έννοια των ανεγκαίου χρόνου εργασίας, έχει μειωθεί.

Οι «κανόνες» επούντο, εξαιτίας της ίδιας της αποδοτικότητάς τους, θα επεκταθούν στους διάφορους κλάδους, ανατρέποντας τις συνθήκες παραγωγής των εμπορευμάτων. Γιατί από δώ και στο εξής, το εργαστήριο θα γεμίζει με συστήματα μηχανημάτων όλο και πιο πολύπλοκα και πιο ολοκληρωμένα που θα φέρουν μια σταδιακή αλλαγή στην οργανική σύνθεση των κεραμιδων. Αυτό, πραγματικά, είναι το τίμημα καθε προϊόντος. Το σημειώνοντας λέγοντας πως, με τον ίδιο τρόπο που οι νέοι κανόνες εργασίας παραπέμπουν κυρίως σε νέες συνθήκες στην καθηρωση του ποσοστού εκμετάλλευσης (Υ/Μ), έτσι και οι νέοι κανόνες παραγωγής αφορούν τους μηχανισμούς διαμόρφωσης του ποσοστού κέρδους ($\frac{Y}{Σ+M}$).

Από το εργαστήριο, όπου πήρε αρχικά σάρκα και οστά, η ορθολογικοποίηση θα επεκτείνει τις επιπλέοντες της στο σύνολο της «βιομηχανικής οικονομίας». Η μαζική παρογωγή βρίσκεται με τον Φόρντ τη μορφή της εργασιακής διαδικασίας που της αριθμεῖ.

IV

Ο ΜΙΣΘΟΣ

«Μου είπαν: δος μου το αίμα σου και δα σου δώσω μαν απαρίνη...»

Τραγούδι της Κασταλίας

Την ίδια στιγμή που κυριαρχεί στο εργαστήριο και στον τρόπο δισκησης της εργασίας, η Νέα Νόρμα επεκτείνεται σε καινούρια αντικείμενα. Ο μισθός βρίσκεται από καιρό στο κέντρο του στογασμού των μάνατζερ¹. Τόσο στο American Society of Mechanical Engineers² όσο και στα Arts et Métiers του Παρισιού, οι συνεδριάσεις και οι ανακονώσεις των μηχανολόγων αφιερώνονται κατά πρώτο λόγο στα συστήματα αμοιβής. Ο έλεγχος του εργάτη με το μισθό θεωρείται ακόμα στις αρχές του αιώνα σαν το λιγότερο επισφαλές μέσο. Η εισαγωγή στη Γαλλία των αμερικάνικων μεθόδων θα φέρει και σ' αυτό ακόμα νέο αίμα. Θα ανατρέψει ταυτόχρονα και πολλές παραδεδμένες ιδέες. Πρέπει να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε αυτή την πορεία γιατί είναι αρρηκτα δεμένη με την πορεία της καπιταλιστικής ορθολογικοποίησης της εργασίας καθώς και του νέου σχήματος συστάρευσης που αυτή η ορθολογικοποίηση συνεπάγεται.

1. Πάνω σ' αυτό το θέμα, εκτός από την εργασία του B. Mottez, που αναφέρεται, *Συστήματα μισθών και ψηφιδωτή πολιτική*, οι κλασικοί είναι: L. Danty-Lafrance και Villemot, *H. εργατική αμοιβή και η οργάνωση της εργασίας*, Γαρίσ, Sirey, 1937, σελ. 128.
L. Danty-Lafrance και J. Danty-Lafrance, *Πρακτική της αμοιβής της εργασίας*, Παρίσι, ed. d' Organisation, 1957, σελ. 22.
Το αντίστοιχο αμερικανικό είναι το Gantt *Ηλ. Εργασία μισθίς και κόρδη*, εκδ. Payot, 1921 (αμερικάνικη έκδοση, 1916).

2. ASME: Σύνδεσμος Αμερικανών Εργοδοτών, που παίζει σ' όλη αυτή την περίοδο ρόλο «συγκεντρωτιστής» της συζήτησης πάνω στο θέμα της εργασίας του εργάτη.

I. ΜΙΑ ΝΕΑ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΜΙΣΘΟΥ

1. Η ΝΟΡΜΑ, Ο ΜΙΣΘΟΣ, ΤΟ WELFARE³

Πρέπει και πάλι να αναφέρουμε στον Τέλορ για να καταγράψουμε τη νέα τροχά που εποιεύται. Βέβαια ο μισθός παραμένει, και στην τελική λογιανή αντίληψη, αυτό που κατά βάθος ανέκαθεν υπήρχε στα μάτια των αφεντικών, ένα μέσο δηλαδή «παρακινητισμός» στη δουλειά. Ο Τέλορ δε μένει πίσω ούτε και σ' αυτό, αφού, ανάμεσα σε όλους τους δινυατούς τρόπους αμοιβής συνιστά τη μέθοδο την πιο επιτηδευμένη, το διαιροητικό μισθό με το κομμάτι — που εξαρτάται το ύψος και του βασικού μισθού από τον αριθμό των τελεωμένων κομματιών. Όμως ήδη καινούριες έγγονες παρεμβάσινου στην πρακτική του μισθού.

Εδώ δόλα περιστρέφονται γύρω από το νόημα που αποδίδεται στην τελλοριανή σύσταση για «fair pay», δηλαδή για «ιψηλό μισθό». Κατά την γνώμη μας, αν πρέπει να πάρουμε στα σοβαρά αυτή την πρόσταση, είναι επειδή ο «ιψηλός μισθός» ανταποκρίνεται σε νέες λειτουργίες. Πρώτα πρώτα, αποτελεί αναπόσταστο μέρος του τελλοριανού μηχανισμού πάλλης κατά της «έπενδυσης». Υποχρέωνται τον εργάτη —και το συνδικάτο του— ν' απαρνηθει το «χαστοφέρ» και τις «περιοριστικές πρακτικές» με αντίτυπο την εξασφάλιση μέσω του μισθού μιας καλύτερης «κάλλιψης» από αυτή που προσφέρουν τα συνδικάτα και οι πραγματικές τους αντιστασης. Πιο συγκεκριμένα, μέσω του μισθού η καπιταλιστική επιχείρηση γυρεύει να υπερκεράσει ένα διπλό «πλεονέκτημα» : την «τόρφια» και —εξίσου σημαντικό— την ένταξη στο ταμείο αλληλοβοήθειας και αρωγής (σε περίπτωση αυτήν ματος, ασθενείας ή ανεργίας) που μέχρι τότε διαχωρίζοταν μισοί και σχεδόν αποκλινοτικά το σημεδικάτο.

Με άλλα λόγια, για να απομακρυνθεί ο εργάτης από το συνδικάτο, πρέπει να του εξασφαλιστεί μια «κάλλιψη» των εξόδων συντήρησης του λιγότερο αβέβαιη — τόσο στη διάρκεια παραγωγικής απασχόλησης στο εργαστήριο, όσο και μετά απ' αυτήν. Αυτή είναι η καινούρια ιδέα που αρχίζει να αναδεικνύεται μέσα από την τελλοριανή πρακτική του μισθού. Χρειάζεται σ' αυτό το σημείο να υπογραμμίσουμε τη σημασία αυτής της μεταβολής αφού σημαίνει πως —στην ίδια την καπιταλιστική πρακτική — ο μισθός αρχίζει να ανάγεται όχι πια μόνο στην

ποσότητα της «παρεχομένης εργασίας»⁴ αλλά στην ποσότητα εργασίας που έναι αναγκαία στον εργάτη για να εξασφαλίσει τα έξοδα αναπαραγωγής του.

Γίνεται έτσι κάτι σαν γλίστρημα, μια «αντικεμενικοποίηση» του μισθού. Από απλό μέσο «παρακινητού» στη δουλειά, μιαταβάλλεται σε σύργαση αιαπαραγωγής του εργαδόμενου. Και άν γίνεται κάτι τέτοιο, όν υφίσταται αυτή τη μεταμόρφωση, έναι γιατί απ' αυτό εξαρτάται το «στράτιμο στη δοιλιά», η ίδια η επιβολή της μισθωτής σχέσης.

Επιπλέον, η τεράστια εντακτικοποίηση της εργασίας, συνέπεια της εισόδου του χρονόμετρου στο εργαστήριο, σπρώχνει από τη μεριά της και αυτή —σχεδόν ανεξάρτητα από τους παράγοντες που ήδη αναφέρεμε— στην πρωθυπηση καινούριων τρόπων αιασύνστασης των εργατικών δινομάχων, πιο προσαρμοσμένων στο νέο τρόπο παραγωγικής κατανάλωσης της εργατικής δύναμης.

Σ' αυτή λοιπόν τη διπλή κατεύθυνση, και για ν' αντιμετωπίσει αυτή τη διπλή απάτηση θα προχωρήσει η ομοσπονδακή Διοίκηση. Πάνω σ' αυτό το σημείο ας ακούσουμε πι λένε οι Αμερικανοί ιστορικοί της εργασίας, γιατί τα περιγράφουν όλα με καπαληκτική ακρίβεια. Με τον τίτλο *Ένας αιώνας Ευημερίας*, οι S. Perlman και Ph. Taft γράφουν:

«Ο καπιταλισμός της εποχής του Κούνιτζ (με τον Χούβερ σαν υπουργό Εμπορίου — έναν κατ' εξοχήν «επιστημονικό» βιομήχανο πήγε πολύ πέρα από τον Τέλορ. Ανάπτυξε τον επιστημονικό καπιταλισμό του Τέλορ⁶ προς δυο κατεύθυνσης:

Κατά πρώτο λόγο (...) γενίκευσε το Time and Motion Study σε όλες τις βιομηχανίες (...). [Στη δική μας λάρσα θα πούμε πώς γενίκευσε τους Νέους Κανόνες Εργασίας].

«Δεύτερο, ο καπιταλισμός της Ευημερίας (Welfare Capitalism) ανάπτυξε μια μεθοδολογία ελέγχου της εργασίας πολύ πιο επεξεργασμένη από τις τελλοριανές πρακτικές χρηματικών κινήτρων (...). Ο καπιταλισμός του Welfare προστάθησε να προσφέρει στον εργάζομενο έναν καλό μισθό (a fair wage), μια εργάσιμη

4. Πρόγμα που αποτελεί, όπως ξέρουμε το περικλύμα με το οποίο παρουσιάζεται η «αμοιβή της εργασίας» στο συμβόλαιο ανάμεσα σε ελεύθερα άτομα: τους κεφαλαιοκράτες από τη μια και τους εργάτες από την άλλη.

5. An era of Welfare.

6. Η έκφραση που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς είναι «Taylor's Scientific Capitalism: έτσι ο τελλοριανός αναγορεύεται —όπτε λίγο ούτε πολύ— σε στάδιο του καπιταλισμού!»

3. Σημ συνέχεια, ανάλογα με τη γρήγορη, θα μεταφράσουμε αυτή την έκφραση με τη λέξη «ευημερία».

μέρα λογική (το διάρκεια), εγγοήσεις απέναντι στην ανεργία, τις ασθένειες και τα ατυχήματα, και απέναντι στις άδικες πρακτικές διαιρίσεων, όλα αυτά τα πλεονεκτήματα που τα συνδικάτα πάσχγιαν να πετύχουν με τον έλεγχο της εργασίας (Job Control). Έτσι οι άμεσες εγγοήσεις υποκατάστησαν τις έμμεσες που εξασφαλίζονταν με τη συνδικαλιστική διεκδικητική πρακτική.

Η συνεπής εφαρμογή αυτής της πολιτικής της «υποκατάστασης» επέτρεψε το οκτώτο (...), μια μεγαλύτερη τακτικότητα στην απασχόληση χάρη στους προγραμματισμούς της παραγωγής (...), λιγότερες αυθαιρεσίες (...), «συλλογικές ασφαλίσεις» (group insurance) που περιλάμβαναν μεταξύ άλλων ασφάλειες γιωντς σε περιπτωτική αναπτηριας (για λόγους ασθενειας ή αυτοχήματος) καθώς και συντάξεις γήρατος».

Κάιμενο ιδιότερα σημαντικό στο βαθμό που παρουσιάζει τη γνήσεων των Νέων Καπονών Εργασίας από τη μια μεριά και της μεταβολής που αφορούν το μισθό από την άλλη σαν αποτέλεσμα μιας και της αυτής πορείας. Ταυτόχρονα με την «οικονομική» επιδιώξη αυτής της πολιτικής της «υποκατάστασης» (υποκατάσταση των εγγυησεων που άλλοτε εξασφάλιζαν τα συνδικάτα από τις εγγοήσεις των εργοδοτών), διατυπώνεται ξεκάθιβρα και η «κοινωνική» της εποδίωξη: ο σκοπός δηλαδή ήταν να αφαιρεθούν από τα συνδικάτα γενικές λειτουργίες «συνδρομής» που τα καθιστούσαν δημοφιλή στους εργάτες⁷ μ' αυτή την έννοια το Welfare συμμετέχει με τον τρόπο του στην Open Shop Campaign.

Η λογική της εκμετάλλευσης και οι λογικές της κυριαρχίας πάνω στη δουλειά του εργάτη συνδυάζουν έτσι τις ενέργειες τους: η νέα καπιταλιστική χρήση του μισθού ανταποκρίνεται σε διαφορετικές λειτουργίες που πρέπει να εκπληρώσει για να επιτρέψει την πλήρη ανάπτυξη του νέου σχηματος κεφαλαιοκρατικής συστάρευσης.

2. ΤΟ “FIVE DOLLARS DAY”⁸

Η ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΠΑΝΩ ΣΤΟΥΣ ΜΙΣΘΟΥΣ

Μέσα λοιπόν σ' αυτό το νέο πλαίσιο και αυτή τη νέα συγκυρία θα πρέπει να γίνει κατανοητή και η εφαρμογή από τον Φορντ του Five

⁷. J. Perlman και Ph. Taft, *History of the Labor Movement in the United States* (Ιστορία του εργατικού κινήματος των Ηνωμένων Πολιτειών), εκδ. Mc Millan, Νέα Υόρκη, τόμος 4, σελ. 581-582.

⁸. Πληρωμή μισθού 5 δολαρίων τη μέρα.

Dollars Day. Αυτή η πρακτική θα πρέπει να μας απασχολήσει για λίγο επειδή αυτό που λέει αυτή καθευντή, όπως και η θεωρητική δικαιολόγησή της από τον Φορντ, επιτρέπουν να εκτυμηθεί ακόμα πιο συγκεκριμένα αυτό το «γλίστρημα» στην καπιταλιστική χρήση του μισθού, που προηγούμενα αναφέραμε, και φέρονταν καινούρια στοιχεία για την κατανόηση του μεγάλου παιχνιδιού που παίζεται.

Περί τίνος πρόκειται ακριβώς: Το 1914 ο Φορντ αναγγέλλει μια «γενική συμφωνία πάνω στους μισθούς». Η θεαματικότερη διάταξη αυτής της συμφωνίας —που θα δώσει και τ' όνομά της στη «γενική συμφωνία»— συνίσταται σε μια σημαντική αύξηση των ονομαστικών πιμερομετρών (από 2,5 δολάρια κατά μέσο όρο —2,3 στον Φορντ— σε 5 δολάρια). Ωστόσο, μια εξέταση περισσότερο σε βάθος φανερώνει γρήγορα την πολυπλοκότητα αυτής της διάταξης καθώς και τις πολλαπλές πειραυρήσεις που θέλει ο Φορντ να της αναθέσει.

Ι) **Η άμεση πρωτοργητή αυτία του Five Dollars Day είναι η φροντίδα να εξασφαλισθεί πρώτη, απ' όλα συνεχής ανεφοδιασμός σε εργατικές δυνάμεις.**

Να ποιες ήταν, σύμφωνα με τους Νέβινς και Μπένυν —τους λεπτολόγους χρονικογράφους της Ford Motor Company— οι συνθήκες που επικρατούσαν πριν από την καθέρωση του Five Dollars Day. Στα τέλη του 19ου αιώνα, το Νηπτρότ, έδρα της Ford Motor Company, έχει ακόμα διεθνώς τη φήμη πόλης όπου η εργατική δύναμη είναι υπάκουη και άφθονη⁹. «Αυτή η κατάσταση —διευκρινίζει ο Μπένυνον— διατωνίζοταν χάρη σε μια σχεδιασμένη με επιμέλεια αντισυνδικαλιστική πολιτική που ακολουθίσει ο Σύνδεσμος Εργοδοτών του Νηπτρότ¹⁰». Ομως η κατάσταση θα επιδεινωθεί τοχύτατα. Πράγματι, η δεκαετία του 1900, είναι η περίοδος κατά την οποία καταφθάνουν στις Ηνωμένες Πολιτείες μεγάλες μείζες εργαζομένων με προέλευση την κεντρική και ανατολική Ευρώπη καθώς και τη Μέση Ανατολή. Επιπλέον η —χωρίς εξάπλωση¹¹— εκπληκτική εξάπλωση προηγεύεται στην προστέθηκε στην κατανόλωση όλο και περισσότερων εργατικών χεριών. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, οι εργοδότες του Νηπτρότ δυσκολεύονται όλο και περισσότερο να εφαρμόζουν την

⁹. Πάνω σ' αυτό το σημείο βλέπε A. Nevins, *O Φορντ: ο καιρός, ο ανθρωπος, η επαργελία*, εκδ. Stribner, 1954, σελ. 516.

¹⁰. A. Nevins, βλέπε το πάνω σελ. 517.

ίδια πολιτική προστάθηκεν και αλληλεγγύης που αποσκοπούσε στη διατήρηση της ντόπιας εργατικής δύναμης σε κατάσταση εξάρτησης. Πραγματικά —αναφέρει ο Νέβινς— «η μοναδική σκέψη των αφεντικών ήταν «να βρουν τους ανθρώπους» («the one thought of the bosses was “get the men”»)! Γρήγορα η βιομηχανία αυτοκινήτων γίνεται βιομηχανία μάχης «hire and fire» (Νέβινς).

«Δεν υπήρχε δικαίωμα αρχαιότητας, για όλους ήταν μεροδούλι μεροφά. Στα εργαστήρια κυριαρχούσε η σιδερένια πυγμή των εργοδηλών. ‘Αν σ’ αυτά προσέθετες τη μονοτονία της δουλειάς, κατανοούμε γιατί το «turn-over» ήταν εξαιρετικά μεγάλο και γιατί οι εργάζομενοι απόφευγαν τη βιομηχανία αυτοκινήτων» (Χ. Μάτενον, σελ. 19).

Η παρακάτω ποσοτική σχέση δίνει το μέτρο της κατάστασης: το 1913, «για ένα συνολικό αριθμό 15.000 εργατών, είχαν προσληφθεί 53.000 μέσα στη χρονιά!».

Προσέτι, το Νηπτρότ, πόλη συνοριακή, αρχίζει να γνωρίζει ένα πραγματικό κλίμα βίας:

«Ακαθαρσία, μετανάστες, τεγκεδουπλέις, διαφθορά και βία... τα δινοστήγματα ήταν καθημερινά. Έδαφος ίδιαντο για το συνδικαλισμό και το ριζοσπαστισμό». (Μάτενον, σελ. 19).

Είναι η περίοδος που η IWW (Industrial Workers of the World) γνωρίζει τη μεγαλύτερη εξάρτησή της και το απόγεο του δυναμισμού της. Το 1912, ο γραμματέας του Συνδέσμου Εργοδοτών του Νηπτρότ παρατηρούσε:

«Τα εργοστάσια είναι μια πυριτιδαποθήκη...» (Νέβινς, σελ. 518), και κατέληγε: «Κάτι πρέπει το δίχως άλλο να γίνεται» (Something has to be done).

(Η αύξηση του μισθού) αποσκοπούσε στο να σπάσει αυτή τη χρόνια αρχές του Five Dollars Day, είναι ότι υποβάλλει τη χορήγησή του σε όρους αυστηρούς.

11. H. Beynon, *Awakenings in the Workshops*, Penguin, Modern Sociology, 1973.
12. J. Wolff, *Eπιχειρηματικές και επαρτείες*: «Η Φορντ και η Ρενώ από τις αρχές τους μέχρι το 1914», *Revue Economique*, Μάρτιος 1957, σελ. 293-323.

2) **To Five Dollars Day**, επιβάλλοντας έναν ελεγχό πάνω στη δαπάνη του μισθού, καταρθώντας να εξουσιάζει τις συνθήκες διαβίωσής του εργατικού πληθυσμού.

Πράγματι, δεν μπορεί οποιοσδήποτε να επωφεληθεί από το FDD. Και πρώτα απ’ όλα δεν αφορά:

— ούτε τους εργάτες που έχουν προϋπολεσία μικρότερη των έξι μηνών (που είναι ο ελάχιστος χρόνος δικαιματίας):

— ούτε τους νέους ηλικίας κάτω των είκοσι ένα επών.

— ούτε τις γυναίκες: ο Φορντ «ελπίζει ότι οι νεαρές αυτές κυρίες θα παντρευτούν».

Προσέτι, απαιτούνται προϊστορίες «καλής ηθικής διαχωρίζει». «Καθαριότητα και κοσμοπόλητη ήταν προσόντα κλειδιά: Η χρήση καπνού και αλκοολογίων ποτών απαγορεύονταν η χαροπολίξα ήταν και αυτή εκτός νόμου, όπως απαγορεύονταν και το να συγκάνουν οι εργάτες στα μπαρ και ιδιαίτερα στα ανδρικά μπαρ». (Μάτενον, σελ. 21 και Νέβινς, σελ. 556).

Αυτή η εποχή —σημειώνει ακόμα ο Μάτενον— σημαδεύει την έναρξη της ουσιερασίας ανάμεσα σε επιγειορματίες και εμπειρογνώμονες πανεπιστημιακού επιπέδου (κοινωνιολόγους, ψυχο-τεχνικούς, κτλ.). Πολύ νωρίς, ο Φορντ περιστοιχίζεται από ένα «τηρήμα κοινωνιολογίας» και από ένα σώμα επιθεωρητών και ελεγκτών. (Πρόκειται για τρίαντα «investigators»). Κύρια αποστολή τους: να ελέγχουν, ερευνώντας επτόπου, τις εργατικές κατοικίες και τους λάρους οπου συγκάνουν οι εργάτες, που είναι η γενική συμπεριφορά τους και, ιδιαιτέρως, με ποιον τρόπο ξανθίζουν το μισθό τους. Γιατί, όπως το σημειώνει ο Γέρων Ρ. Ληή, διευθυντής του τμήματος κοινωνιολογίας:

«Είχαμε σαφώς προβλέψει πως πέντε δολλάρια την ημέρα στα χέρια ορισμένων ανθρώπων θα αποτελούσαν σοβαρό εμπόδιο στο δρόμο της κοινωνότητας και της ορθής ζωής και θα κινδύνευαν να τους μεταβάλλουν σε απειλή για την κοινωνία γι’ αυτό και καθιερώθηκε εξαρχής ότι αυτή την αύξηση δεν θα την έπαρνε κανένας απ’ άσους δε θα ήταν σε θέση να τη χορηγούσετο στους με τρόπο φρόνιμο και συνετό!».

Εύκολα μπορούμε να φανταστούμε πόσο αυστηρή υπήρξε η επιλογή με βάση τέτοιες μεθόδους. Και μάλιστα στο βαθμό που το «προνόμιο»

13. J. R. Lee, «Το λεγόμενο συστημα συμετοχής στα κέρδη στο εργοστάσιο Φορντ», in *Annals of the Academy of Political Sciences*, Μάιος 1916, τόμος 65, σελ. 303.

του FDD, μπορούσε ν' αφαιρεθεί σ' οποιαδήποτε στιγμή. Έτσι για να επαναλάβουμε τα λόγια του Lee, εάν ένας «investigator» αντιλαμβάνεται πως το FDD αποτελούσε «μάλλον απειλή παρά όφελος για τον εργάτη», πως το «καλλιεργούσε αδυναμίες» (weaknesses), οι πρημοδοτήσεις του χάνονταν για μια περίοδο έξι μηνών. Άν στο τέλος αυτής της περιόδου «δεν αυτοληφθεί τις παρεκτροπές του —(«he had not found the folly of his ways»)— εκδιώκεται από τη Ford Motor Company¹⁴».

3) Αυτή η επιλογή και αυτός ο αναστηρός έλεγχος επιτρέπουν ένα άλμα στην «օρθολογικοποίηση των εργαστηρίων».

Πρέπει να θυμηθούμε εδώ πως το FDD είναι σύγχρονο με την εισαγωγή του αναφορέα, της αλιστίδας και της γραμμής συναρμολόγησης. Η διευθυνητή προβούνται, με την εικαρία του FDD, σε μια αυστηρή κατανομή των εργαζομένων στα διάφορα σημεία της παραγωγής, κατά μήκος των γραμμών συναρμολόγησης, στον ανεφοδιασμό ή στην κατεσταθή. Η ελειθερία —και η δινοτότητα— μετακίνησης μειώνεται στο απορρίπτο όλαχτο. «Ο ποδαρόδρομος δεν είναι μια δραστηρότητα που μπορεί να σημειωθεί», αρέσκεται να επαναλαμβάνει ο Φορντ. Οι εργάζομενοι διδάσκονται τις απαραίτητες κινήσεις και εκπαιδεύονται να τις επαναλαμβάνουν όσο πο γρήγορα μπορούν. Οι επιβαλλόμενοι γειτονικοί συνεχώς απλοποιούνται και η τήρηση τους ελέγχεται από τους εργοδιηγούς. Οι επιτρεπόμενοι χρόνοι για κάθε δουλειά ή σύνολο εργασιών «επανεξετάζονται» και επανεκτημούνται και στη συνέχεια προσδιορίζονται με ανιστρητή ακρίβεια από τα στελέχη της επιχείρησης. Όλος ο χρόνος που ο εργάζομενος περνά μέσα στο εργοστάσιο, χρησιμοποιείται παραγωγικά σε σειρές προκαθορισμένων με ακρίβεια καθηκόντων φίση και η διάρκεια των οποίων επιβάλλονται δεσποτικά από τα μηχανήματα και την κίνηση τους —όπων δεν έχουν ήδη καθοριστεί από την υπηρεσία των «Μεθόδων». Εισάγονται κυρώσεις πάνω στο μεθόδο σε περίπτωση απουσίας, αργοπρίας ή έχειψης αφοιστισμού στην εργασία που συνοδεύονται και από ρήτρα απολύτως. Συγάσσονται «εσωτερικοί κλανοντσιού» και η λεπτομερεστή τήρησή τους αποτελεί δρό προσληψης αλλά και συνάδας οχι μόνο σ' ότι φέρνει μεξι της σαν επαναληπτικότητα και κατακριατισμό της εργασίας, αλλά ακόμα και σαν αρχή δεσποτική που

απορρίπτει απολύτως. Το FDD, με λιγα λόγια, σημαίνει θριαμβό της αλυσίδας... απολύτης. Εισάγονται κυρώσεις αφοιστισμού στην εργασία που συνοδεύονται και από ρήτρα απολύτως. Συγάσσονται «εσωτερικοί κλανοντσιού» και η λεπτομερεστή τήρησή τους αποτελεί δρό προσληψης αλλά και συνάδας οχι μόνο σ' ότι φέρνει μεξι της σαν επαναληπτικότητα και κατα-

14. J. R. Lee, o.p., σελ. 307.

δέπει τις συνθήκες εργασίας στρατών εργαζομένων που μπάνω στην υπηρεσία της. Σ' αυτό το πλαίσιο, η αλυσίδα αποτελεί οργανωτική αρχή ολόκληρου του εργοστάσιου και των σχέσεων που διαμορφώνονται ανάμεσα στις διάφορες ομάδες των εργαζομένων. ΤΕΟΣ ΜΙΣΘΟΙ Ήταν εξηγεί και την καθιέρωση του ημερομισθίου (κατ' την εγκατάσταση της Αγγλίας) σε σχετικά υψηλό ποσοστό. Πράγματι:

— από τη μια ο εργάτης απαλλάσσεται από την φροντίδα (και την ανάγκη για την ανασταση της εργατικής του δινησης) να πραγματοποιήσει το «μπόνους»*, με αποτέλεσμα να είναι απολύτως διαθέσιμος να χρησιμοποιήσει τη δινωμή του εκεί όπου το απαρτεί η παραγωγή.

— από την άλλη, και αυτό είναι το σημαντικότερο, η εισαγωγή της αλυσίδας ακυρώνει τα ουσιαστικότερα πλεονεκτήματα του συστήματος των «κινήτρων» με πριοδοτήσεις: με την αλυσίδα οι ίδιοι οι χρόνοι επισυμμετέχουνται στο σύστημα μηχανημάτων και επιβάλλονται στον εργάζομενο «αντικεμενικά».

Μετά της παραπάνω διευκρίνισης δε μας εκπλήσσει πια το γεγονός ότι το FDD θα δώσει εξαιρετικά αποτελέσματα:

— Οι συστηματικές απουσίες και το turn-over πέφτουν κατακόρυφα. Μετά το 1914, το turn-over μειώνεται σε λιγότερο από 0,5%.

— Η σημαντική εντατικοποίηση της εργασίας έφερε, παρά την άνοδο του μισθού και τη μείωση της εργάσιμης ημέρας από 9 σε 8 ώρες, ελάττωση του κόστους παραγωγής κατά 17% περίπου για κάθε αυτοκίνητο (Beynon, σελ. 24).

— Ο ανεφοδιασμός σε επλεγμένα και πειθήνια πα εργατικά χέρια οντας εξασφαλισμένος, η εξάπλωση της Ford Motor Company συνεχίζεται με πρωτοφανείς ρυθμούς: 200.000 αυτοκίνητα το 1913, 500.000 το 1915, ένα εκατομμύριο το 1919, δύο εκατομμύρια το 1923. Η μαζική παραγωγή του αυτοκινήτου έχει πα γεννηθεί.

Και δεν είναι πρόκληση αυτό που λίγα χρόνια αργότερα εκμυστήρισαν τον Wolff, στο άρθρο που αναφέρεται στην προηγούμενως.

* ένα καθορισμένο ύψος παραγωγής, απαραίτητο για να πληρωθεί ολόκληρο το πηματοίσθιο (σ.τ.μ.).

15. Όλοι αυτοί οι αριθμοί επιβεβαιώνονται από τον Wolff, στο άρθρο που αναφέρεται προηγούμενως.

ρεύεται ο Φορντ, μιλώντας για το five dollars day:

«Η καθιέρωση του μισθού της οκτώωρης εργάστιμης ημέρας σε πέντε δολάρια υπήρξε μια από τις καλύτερες οικονομίες που έκανα ποτέ μου, αλλά όταν τον ανέβασα στα έξι δολάρια, ή οικονομία υπήρξε ακόμα μεγαλύτερη¹⁶».

II. ΝΕΟΙ ΟΠΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ

* ΓΙΩΤΡΙΚΗ - Η ΚΥΡΩΤΙΚΗ ΦΥΛΑΚΕΙΟ

Επιτυχία λοιπόν για τη Ford Motor Company. Πρέπει όμως να προχωρήσουμε ακόμα πιο πέρα. Γιατί αυτό το πολύ ιδιόμορφο κράμα πάτεραιασμάτων και αστινόμευσης που εφαρμόζει ο Φορντ, καθώς και γενικότερα η συζήτηση για τους «υψηλούς μισθούς» που απασχολεί την εποχή εκείνη τον εργοδοτικό τύπο στο σύνολό του, είναι η ένδειξη θεμελιώδων μεταβολών που, με την περίοδο των «ορθολογικοποιηθεούν της εργασιακής διαδικασίας», θίγουν τον τρόπο ύπαρξης των μισθωτών. Και αυτό γιατί, τόσο μέσα όσο και έξω από το εργαστήριο, η τελλοριανή και φορντιανή ορθολογικοποίηση ενεργεί σαν ένας ισχυρότατος φορέας αλλαγής της σύνθεσης της εργατικής τάξης και των όρων αναπαραγωγής της.

3. ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΚΡΑΜΣΙ

Τελικά αυτόν ακριβώς το «νεωτερισμό» θέλει να καταγράψει πριν από αλα το Five Dollars Day — όπως άλλωστε στο ίδιο αποσκοπούσαν και οι προτοβουλίες, γύρω στα 1920, της Διοίκησης Χούμερ. Η εκτίμηση, όμως, της γενικότερης σημασίας του «νεωτερισμού» αυτού έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πιστεύουμε πως ο Γκράμστρι προσδιορίζει με ακρίβεια την εννοιολογία του διακυβεύεται με τούτες τις μεταβολές, σε μια ανάλυσή του αφερούμενη στο φορντισμό. Διαπιστώνοντας την έντονη αστάθεια του εργατικού δυναμικού στα εργοστάσια Φορντ¹⁷, ο Γκράμστρι θέτει

16. H. Ford, *H. ζωή μου, το έργο μου, ο.π., σελ. 168.*

17. Το άρθρο του Γκράμστρι αφερεται στην Αμερικανικής και φορντισμός, στα *Cahiers Internationaux* Σεπτ.-Οκτ. 1957, χρονολογείται από το 1929. Εκείνη την εποχή ήμερος των επιστώσεων του FDD είχε γειτεί και η αστάθεια του προσωπικού είχε ξαναγίνει γνωρισματικό δυναμικού.

την ερώτηση:

«Γιατί άραγε μια τέτοια αστάθεια; Πώς είναι δυνατό ένας εργάτης να προτιμά μισθό χαμηλότερο απ' αυτόν που πληρώνει ο Φορντ. Μήπως σημαίνει πώς αυτό που αποκαλούμε «υψηλοί μισθοί» είναι ληγότερο επαρκείς από τους χαμηλότερους μισθούς των άλλων επιχειρήσεων όταν πρόκειται για την αναστάσταση της εργατικής δύναμης που ξαδέντηκε; (σελ. 70, η υπογράμμιση σίγου δική μας).

Και για να εξηγήσει το φαινομενικό αυτό παράδοξο, ο Γκράμστρι παρατηρεί:

«...η βιομηχανία Φορντ απαιτεί από τους εργάτες της κάπι την εξχωριστό, μια ικανότητα που οι άλλες βιομηχανίες δεν ζητούν ακόμα, ικανότητα νέου τόπου, μια μορφή θυροάς της εργατικής δύναμης και μια ποσότητα φθερέων δυνάμεων στο ίδιο μέσο χρονικού διάστημα που είναι πιο επικίνδυνες και πιο εξαντλητήκες από άλλοι και που ο μισθός δεν αρκεί για να τις αντισταθμίσει σ' άλλους τους εργάτες, να τις ανατοπήσει μέσα στις συνθήκες της υπάρχουσας κοινωνίας». (σελ. 70, στο ίδιο).

Ο Γκράμστρι αφορούν τον ατομικό εργάτη σε μια παραπήρηση σχετική με την εργατική τάξη στο σύνολό της, η ερώτηση του γίνεται:

«Είναι άραγε δυνατό (...) να φτάσει ο μέσος τύπος εργάτη του Φορντ να γίνει ο μέσος τύπος του σύγχρονου εργάτη ή μήπως αυτό είναι αδύνατο γιατί έτσι θα καταλήγει στο φυσικό εκφυλισμό και στη φθερά της φυλής καταστρέφοντας την φυλατική δύναμη (σελ. 70, οι υπογραμμίσεις δικές μας),

4. ... ΚΑΙ ΑΠΟΚΡΙΣΙΕΣ ΤΟΥ ΦΟΡΝΤ

Ο Φορντ, και αυτό αξίζει να σημειωθεί, διατυπώνει τις απαντήσεις στα ερωτήματα που έβαζε ο Γκράμστρι από τη φυλακή, σχεδόν φράστη προς φράση. Για να εξηγήσει την πολιτική του των «υψηλών μισθών», δηλαδή απεριφραστα.

«Υποαμέβοντας τους ανθρώπους, προετοιμάζουμε μια γενιά υποστητημένων και υπανάπτυκτων παιδιών τόσο σωματικά όσο

και ηθικά· θα έχουμε μια γνή αργατών σωματικά και πνευματικά εξασθενημένων και που γι' αυτό το λόγο δε θα είναι αποδοτικό σαν μπουν στη βιομηχανία. Τελικά, το λογαρασμό θα τον πληρώσει η βιομηχανία» (Beynon, σελ. 124).

Όπως βλέπουμε, δεν υπάρχει ίγνος αυτού του «μιζεραμπλισμού», που σφραγίζει τις έρευνες του 19ου αιώνα. Ο «υψηλός μισθός» μεταβάλλεται σε επιταγή του νέου τρόπου συσσώρευσης, του νέου τρόπου κατονάλωσης της εργατικής δύναμης των εργάτη και πάνω σ' αυτό το ξεκάθαρα καθορισμένο έδαφος πήγε σχέσης ανάμεσα στην κατανάλωση της ζωντανής εργατικής δύναμης και τους όρους ανασύστασής της, ο φορτντρόβιλλει ορισμένες προτάσεις. Αργικά, σημειώνεται με επιφύλαξη:

«Θα ήταν ίσως δυνατό να υπολογισθεί με ακρίβεια (...) η ενέργεια που μια ημέρα εργασίας αφαιρεί από έναν άνθρωπο. Όμως δεν είναι καθόλου δυνατό να προσδιοριστεί πόσο ακριβώς θα κοστίσει η αποκατάσταση αυτής της ενέργειας που δε θα ξαναβρεί ποτέ του». (σελ. 142, *H. ζωή μου, το έργο μου*).

Ωστόσο, αυτή η επιφύλαξη δεν τον εμποδίζει καθόλου να διαβεβαιώσει — γιατί τώρα μιλά εκ πείρας — ότι «ακόμα και ο πιο ψηλοί μισθοί που έχουν ποτέ πληρωθεί μέχρι σήμερα, πολύ απέχουν από του να είναι όσο υψηλοί θα έπρεπε!», αν λάβουμε υπόψη με ακρίβεια «... την κούραση και την αναπόφευκτη φθορά των διναύμεων του» (στο ίδιο, σελ. 142)»¹⁸.

Αυτή είναι η πρώτη βασική μεταλλαγή που πάρνει υπόψη της, που πρέπει να λάβει υπόψη της, η νέα μισθολογική πολιτική της εργοδοσίας. Επικεντρώνεται σε μια συγκεκριμένη σχέση που πρέπει να αναπαράγεται ανάμεσα στον τρόπο κατανάλωσης και τρόπο ανασύστασης της εργατικής δύναμης¹⁹.

Άλλα αυτή η «μεταλλαγή», όσο και άν είναι σημαντική, δεν συνοιγίζει σφαιρικά τις μεταμορφώσεις που γίνονται. Γιατί ο νεωτερισμός δεν

18. Την ίδια εποχή που ο Φορντ γράφει αυτές τις γραμμές, δηλώνει στο *Wall Street Journal* (6 Ιουλίου 1929):

«Οι άντρες ανάμεσα στα τρίαντα και τα σαράντα είναι οι πο κατάλληλοι να εργαστούν στην αυτοκινητοβιομηχανία... μετά τα παράντα οι πο πολλοί δεν μπορούν πα να κρατήσουν τη θέση τους». (Αναφέρεται από τον Beynon, σελ. 28).

19. Το ίδιο είδος σχέσης που οι σύγχρονοι διαιτολόγοι δοκιμάζουν να αναπτύξουν ανάμεσα σε «θερμιδικές διατάξη» και είδη εργασιών.

έίναι μικρότερος έξω από το αριθμόριο. Με μια λέξη θα πούμε πως με την τείλοριανή και τη φορητανή ορθολογικοποίηση πης εργαστικής διαδικασίας ανατρέπεται η σχέση μεταξύ «οικακών» και «πλορεμματικών» που προσφέρονται στον εργάτη για την ανασύσταση της εργατικής του διανοητικής.

5. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ «ΟΙΚΙΑΚΩΝ» ΙΣΟΡΡΟΠΙΩΝ: Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΝΕΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ

Πρέπει κατ' αρχήν, για ν' αποφύγουμε μια παρανόηση, να διευκρινίσουμε καλά για ποιό πρόγμα συζητάμε. Αφετηρία μας δεν είναι ένας ορισμός της αξίας της εργατικής δύναμης — έστω και άν τεθεί αφηρητικά με όρους αναγκίου χρόνου εργασίας. Αυτό που συζητάμε είναι μόνο και ειδικά η αναστάτωση που επιφέρει η «ορθολογικοποίηση» στους προσφερόμενους υλικούς όρους αποκατάστασης της εργατικής δύναμης, έτσι όπως αυτοί έχουν ιστορικά αναπτυγχεί.

Από αυτή την πληγή, μπορούμε να πούμε ότι, μέσα σε μία και μοναδική διαδικασία, η «ορθολογικοποίηση» δρα σε δύο συμπληρωματικές κατευθύνσεις:

— από τη μια μεριά, ευνοώντας την εμφάνιση των μεγάλων βιομηχανικών και οικιστικών συγκεντρώσεων, θα συμβάλλει σταδιακά στον αποχωρισμό του εργαλόμενου από τους «οικιακούς όρους» ανασυστοιχίας της εργατικής του δύναμης, μια και τον αποστά από το αγροτικό ή ημιαγροτικό πλαισίο από το οποίο αποκόμιζε πολλά στοιχεία για την αναπαραγωγή του — σε συνθήκες μη καθαυτού εμπορευματικές.

— από την άλλη μεριά, όσο η «ορθολογικοποίηση» θα εδράσωντε την γηγενοία της στους τομείς παραγωγής των αναγκαίων αγαθών χρήσης (για την ανασύσταση της εργατικής δύναμης, συμβάλλει στο να καθιστά διαθέσιμα από τα αγαθά χρήσης μόνο με τη μορφή «πλορεμματικής μορφής», δηλαδή με το μισθό).

Αυτή η διπλή διαδικασία —καταστροφή των οικιακών ισορροπιών και παρεγγοή των αναγκαίων αγαθών χρήσης σε βάση καπιταλιστική - βρίσκεται στη σήμερη αναγκαιότητα στον Νέον Κανόνες Εργατι-

κής Κατανάλωσης²¹. Με λίγα λόγια, αυτοί οι κανόνες σημαδεύουν το πέρασμα στην κυριαρχία των καθηυτών εμπορευματικών συνθηκών αποκατάστασης, της εργατικής δύναμης πάνω στης μη καθηυτό εμπορευματικές.

Αυτό το «πέρασμα» μπορεί να χαρακτηρισθεί και με άλλον τρόπο. Θα λέγαμε δηλαδή ότι διασφαλίζει την οικονομικοποίηση των εμπορευμάτων και της εμπορευματικής ανταλλαγής των αναγκών αγαθών χρήσης, την υπεροχή τους σταν κυρίαρχο και σύντομα αποκλειστικό τρόπο ανασύστασης της εργατικής δύναμης.

Για να εκτυπήσουμε το βάρος και τη οημαστική του γεγονότος, πρέπει να θυμηθούμε πως η παραμονή των εργαζομένων σε «οικιακό» πλαίσιο, οι δυνατότητες που τους προσφέρονται —ή που δίνουν στον εαυτό τους— ν' αποκτήσουν αγαθά χρήσης με όρους μη καθαυτό καπιταλιστικούς, κατέχει μια θεση καθόλου ευκαταφρόνητη μέχρι τα τέλη σερδών του 19ου αιώνα και ακόμα και στις αρχές του 20ου. Στο βαθμό που κάτι τέτοιο εξακολουθίστε να είναι δυνατό, η ενθάρρυνση της αναπροσωγόνης αντής της κατάστασης αποτέλεσε συνειδητή και προμελετημένη πολιτική του κεφαλαίου, ώστε να μένουν τα μεροκάματα χαμηλά. Έτσι άλλωστε εξηγεί ο 'Ενγκελ²² την επιτυχία ορισμένων γερμανικών εξαγωγικών προϊόντων. Σχετικά με τις Ην. Πολιτείες, ο H. Braverman²³ αναφέρει ότι «μια μελέτη πάνω σε 2.500 οικογένειες που ζούσαν στης κυριότερες περιοχές άνθρακος, χάλυβας και σιδερού το 1890, μας δίνει να καταλάβουμε πως οι μεσές περίπου είχαν πρόβατα, πουλερικά ή περιβόλια τή και τα τρία μαζί». Τα 30% σχεδόν απ' αυτές, σ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, δεν αγόραζαν άλλο χορταρικό εκτός από πατάτες. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1904, ο Peter Roberts, περιγράφοντας και αυτός μια περιοχή μεγάλης βιομηχανίας —την ανθρακοφόρο πε-

20. Η έκφραση είναι του M. Aglietta, *Ρήμαση και κρίσεις του καπιταλισμού*, Calmann-Ley, Παρίσι, 1977.

21. «...Εδώ εμφανίζεται ξεκάθαρη «ειδύλλιο», που αντιρροστεύει για το σύγχρονο εργαζόμενο η κατοχή ενός σπιτιού. Σε καμιά χώρα, δύτε καν στην Ιρλανδία, χώρα οικιακής βιομηχανίας, δεν πληρώνονται μισθοί τόσο ξεδινωτρόπα χαμηλοί... Αυτά παν κερδίζει η οικογένεια με τη δουλειά της από τον κέπο ή το χωραφάκι της, ο κεραμαϊκός (...) τα αραρέι από την τημή της εργασίας δύναμης. Να γιατί η Γερμανία μπορεί και ξέσκακολοι φυθεί ν' αντέξει το σωματικό στην παγκόσμια αγορά για ένα σύνολο μικρών ειδών.. Εδώ βρίσκεται το μιστικό της εκπληκτικής φήμειας των περισσότερων γερμανικών εξαγωγικών ειδών», Engels, Πρόλογος του 1887 στο *La question du logement* (Το ζήτημα της κατοικίας), Editions Sociales, 1969.

22. H. Braverman, *Eργασία και μισθωτικός καπιταλισμός*, εκδ. Μαρπετο, Παρίσι, 1976. Άλλες ανδεξείς που αναφέρει ο συγγραφέας: «Στης επόμενης χιλιάδες οικογένειες που έχουν καταγραφεί από το γραφείο εργασίας ανάμεσα στο 1885 και το 1892: λιγότερο από τους μισούς δεν είχαν ποτέ τους αγοράσει ψωμί, ενώ σχεδόν όλοι αγόραζαν τεράστιες ποσότητες αλεύρι».

23. Braverman, o.p.

24. «Η ρήμαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μακροπρόθεσμα: η περίπτωση των ΗΠΑ», Διατριβή Παρίσι I, 1975: επαναληφθέντα στο «Ρήμαση και κρίση του καπιταλισμού», βλέπε πο πάνω.

25. Claude Servolin, *On αρρέτες. Armand Colin*, 1974.

ριοχή της Πενσυλβανίας— αναφέρεται στις «... πολυάριθμες μικρές φάρμες που καλλιεργούν οι υπάλληλοι της Philadelphia and Reading Coal & Iron Company²⁴», σ' όλο το μήκος των κοιλάδων του Σιγκλ και του Τράνσχιλ.

Αυτή η κατάσταση θα ανατραπεί με την άνοδο της παραγωγικότητας και της αποδοτικότητας της εργασίας στους τομείς παραγωγής των αναγκαίων αγαθών επιβιώσης. Εδώ ο ρόλος της «ορθολογικοποίησης» της ίδιας της γεωργίας είναι ουσιαστικός έστω και άλλην με ρυθμιούς και τρόπους διαφορετικούς, ανάλογα με τη χώρα. Απ' αυτή την άποψη το αμερικανικό «πρότυπο» προβάλλεται συχνά σαν αντίθετο μ' εκείνο που αναπτύχθηκε αργότερα στην Ευρώπη. Ο M. Aglietta²⁵ δείχνει, τουλάχιστο για ό,τι αφορά τις ΗΠΑ, πως η ανάπτυξη της εκτατικής και μηχανοποιημένης «μεγάλης γεωργίας» στις περισσοτες πεδιάδες της Δύσης, έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στα καταστούν διαθέσιμες σε «χαμηλές» τιμές μεγάλες ποσότητες αγαθών χρήσης αναγκαίων για την ανάσταση των εργαστηκών δινάμεων. Ιδιότυπες μορφές αυτού που ονομάζεται (καπιταλισμό των «συνόρων») και χαρακτηριστικές της γεωργικής παραγωγής, αναπτύσσονται παράλληλα με την ορθολογικοποίηση των βιομηχανικών εργασιακών διαδικασιών.

Στην Ευρώπη, και κύρια στη Γαλλία, η «μικρή εκμετάλλευση» διατηρήθηκε πολύ περισσότερο αλλά, όπως το σημειώνει ο Servolin²⁶, η διατηρήση των παραδοσιακών κοινωνικών μορφών της αγροτικής εκμετάλλευσης συμβαδίζει με μια όλο και μεγαλύτερη υποτογή της γεωργίας στης απαρτήσεις της βιομηχανικής παραγωγής. Στη Γαλλία, ένας αγροτικός τομέας βιομηχανικών τύπων δημιουργείται μόνο μετά το δευτέρο παγκόσμιο πόλεμο. Χρονική «αναντιστοίχια» που δεν κάνει τίποτ' άλλο από το να αναπαράγει, στον τομέα της γεωργικής παραγωγής, την αναντιστοίχια ανάπτυξης μισθικής παραγωγής στις ΗΠΑ και στη Γαλλία.

Παραγογή σε βάση καπιταλιστική των αναγκών αναθών χρήσης, καταστροφή των οικιακών πορροποιών και διεύρυνση της σφράβας της μισθωτής εργασίας εμφανίζονται σαν φαινόμενα συναρφή — σύναρφη — στην Ευρώπη για, τη λεπτουργία του νέου σχήματος συσταύρωσης του κεφαλαίου.

λαιου που προκύπτει από τις μεγάλες ορθολογικοποίησες της εργαστα-
κής διαδικασίας. Πέρα από το «ύψος» του μισθού, πρόκειται βέβαια
για συνολικά προβλήματα που αφορούν τους τρόπους παραγωγικής
κατανάλωσης και τους τρόπους ανασύστασης της εργατικής δύναμης
των εργατών. Τα προβλήματα ούμως αυτά δε θα βρουν την «κατάλληλη»
μορφή τους παρά μόνο κατά τις δεκαετίες 1930 με 1940 με την καθέρω-
ση των συστημάτων έμμεσων χορηγήσεων²⁶. Εδώ όμως έπρεπε να δει-
ξουμε ότι η ανάδομη ενός νέου στοχασμού και μιας νέας πρακτικής
σχετικά με το μισθό πρέπει να συσχετισθεί πριν απ' όλα με τις τελο-
πιανές και φορντιανές μεταλλαγές.

V

Η ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΜΑΖΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

«Οι μηχανικοί με είχαν δει να περνάω, ήξε-
ραν πως είχαν γετρούνες καλλιέργειες...
Θα δημιάραι πάντα ένα αγόρι δεκάει ετών,
με μαλλιά κύκκωνα σαν τη φωτιά, με ένα σα-
κάκι ολοκαίνουργιο από μπλε καραβύπανο,
ένα παντελόνι πορτοκαλί και το χέρι λεκια-
σμένο από πρωινό γαλάζιο χρώμα, να δαυ-
μάζει μακάρια γυμνές γυναίκες μέσα σε επί-
χωνες κορνίζες δίγων καθόλου να το φανάρ-
ζεται, με τη φατακτερή περιβολή του σήγ-
χρονου εργάτη, εξαφάνιζε την Έκδεση, πάνω
στους τοίχους δεν έμενε πια τίποτε άλλο πα-
ρά αμορφες σκιές μέση σε παλιωμένες κορνί-
ζες· το εκδαιμονικό αγόρι που έμοιαζε σαν
να είχε γενηθεί από μια αρροτική μηχανή,
ήταν το σύμβολο μιας άλλης έκδεσης...»

F. LÉGER

Η αισθητική της μηχανής: το κατασκευασμένο
αντικείμενο, ο τεχνίτης κι ο καλλιέργης.

²⁶. Αυτό το σημείο θα το αναπτύξουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Καθώς άρχισε να το δείχνει η ανάλυση του τείλορισμού και του φορντισμού, δεν πρόκειται για απλές αλλαγές της εργαστικής διαδικασίας. Αντίθετα, στο βαθμό που αυτές οι αλλαγές αφορούν επίσης τους υγικούς τρόπους απόσπασης προς υπερβιωσίας και τους όρους σηματισμού των ανταλλακτικών αξιών, πρόκειται γι' αυτή την ίδια τη συστολή ρευσης του κεφαλαιου, που μεταβάλλεται σαν τέτοια, σημαντικά. Το χρονόμετρο, εισχωράντος στο εργαστήριο και εδραιώνοντας μέσα σ' αυτό την κυριαρχία των νέων κανόνων, βρίσκεται στην αφετηρία αυτής της νέας μορφής συστάρευσης του κεφαλαίου που ονομάζουμε μάζική παραγωγή. Αντικείμενό μας εδώ είναι να περιγράψουμε την ιδιάστερη «αλληλουχία» που οδηγεί από τη νέα εργαστική διαδικασία στους νέους τρόπους συστάρευσης του κεφαλαίου, να διατρέξουμε τους χώρους των διαφορών που κατέγραψαν ο τείλορισμός και ο φορντισμός, ν' αποδύνασουμε τον ειδικό συστατικό μηχανισμό της «μάζικής παραγωγής». Κατά κάποιον τρόπο, πρόκειται για ένα είδος οικονομικής αρχαιολογίας των νέων καιρών.

I. «ΜΕΓΑΛΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ» ΚΑΙ «ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ» ΣΤΟΝ ΜΑΡΞ: Η ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «ΜΑΖΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ»

1. «ΜΕΓΑΛΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ» ΚΑΙ «ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ»

Στην καρδιά της μάζικής παραγωγής —μέσα στον ορισμό της και στην ίδια την έννοιά της— υπάρχει μια σχέση ανάμεσα στην εργασιακή

διαδικασία και τη συστάρευση του κεφάλαιου. Μια σχέση όμως που γρείζεται ακόμα να προσδιορισθεί με την απαιτούμενη ακρίβεια. Γιατί πουθενά αυτή η σχέση δεν έχει γίνει η ίδια και στον τέτοια αντικείμενο μελέτης. Ούτε στη μη μαρξιστική παράδοση, όπου ο διαχωρισμός φθείται μέχρι το σημείο του εργασιακής διαδικασίας και συστάρευση του κεφαλαίου καθορίζουν τα πεδία δύο ξεχωριστών επαστημάτων: «κοινωνιολογία της εργασίας» από τη μια μεριά, και θεωρίες της οικονομικής «ανάπτυξης», από την άλλη. Άλλα ούτε, πράγμα που θα μας απασχολήσει περισσότερο, στον Μαρξ και στη μαρξική παράδοση.

Πράγματι, πρέπει να πάρουμε για αφετηρία την πρόδηλη αλήθεια ότι δεν υπάρχει στον Μαρξ ανάλυση της μαζικής παραγωγής αντής καθευτής. Βέβαια, επαναλαμβάνει συχνά ότι η κεφαλαιοκρατική παραγωγή «...είναι από τη φύση της μαζική παραγωγή». Ωστόσο δεν πάργνει ποτέ την έννοια «μαζική παραγωγή» σαν αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης για ν' αναλύσει τους μηχανισμούς της. Πουθενά δεν την προσδιορίζει σαν την ειδική μορφή και τον ειδικό τρόπο που πήρε η συστάρευση του κεφαλαίου σε μια δοικιάνη στιγμή.

Εν τούτοις, και δίχως να μας φοβίσει το παραδόξο του πράγματος, αναγρέψλομε ότι θα προχωρήσουμε σ' αυτή τη διερευνηση με αφετηρία το Κεφάλαιο. Γιατί μόλι που η ανάλυση της «μαζικής παραγωγής» — σαν τέτοιας — απονοτάζει απ' αυτό, πιστένουμε πως όλα τα στοιχεία που απαιτούνται για να διαμορφωθεί η έννοιά της βρίσκονται εκεί σε δράστη. Διαπιστώνουμε λοιπόν την εξής θέση. Θα υποστηρίξουμε ότι δεν είναι δυνατό να γαρακτηρισθεί η «μαζική παραγωγή» παρά μόνο αν ξεκινήσουμε από την κατηγορία «μεγάλη βιομηχανία» — όπως αυτή ορίζεται στο Κεφάλαιο. Με τον όρο όμως ότι θα γίνει μια άλλη ανάγνωση του 4ου μέρους του Κεφάλαιου από εκείνη που συνήθως ισχύει. Ας παραμερίσουμε εξαρχής την «κυρίαρχη» ερμηνεία που δίνεται στα κείμενα αυτά του Μαρξ. Πράγματι, τις περισσότερες φορές, γίνεται μενεύτων 4ου μέρους του Κεφάλαιου (που περιέχει ειδικά το κεφάλαιο το σχετικό με τη «μεγάλη βιομηχανία» και τη «φράμπτικα») σαν να επρόκειτο απλά για κάποια περιγραφή των μηροφών της εργασιακής διαδικασίας. Προσέτι, αυτές οι μορφές «της απλής συνεργασίας» στη «φάμπτρικα» παρουσιάζονται σαν να πρέπει να υποκαταστήσουν η μια την άλλη σε μια απόλυτα — σχεδόν — γραμμική εξέλιξη. Στη βάση αυτού του συλλογισμού βρίσκεται η αντίληψη πως η αποτελεσματικότητα των μηχανικών κατασκευών, που γηρτσυεύνειν σαν βάση στη «φάμπτρικα», είναι ασύγκριτα ανώτερη από εκείνη του «κατ' οίκον» εργοζόμενου, απλού βιοτεχνη εφοδιασμένου με απλούστατα, συγχάρη, εργαλεία. Κο-

ντολογής μπορούμε να πούμε πως, στη συνθιτισμένη ερμηνεία αυτών των κειμένων του Μαρξ, οι αντισφέρεις στο επίπεδο τεχνικής τελείωσης της χρησιμοποιούμενων εργαλείων στηρίζουν την ιδέα ότι οι διαφορετικές μορφές της εργασιακής διαδικασίας πρέπει κατ' ανάγκη να διαδέχονται η μια την άλλη, από τη λιγότερο αναπογιμένη τεχνικά μέχρι την πιο αναπογιμένη. Μια τέτοια αντίληψη των πραγμάτων, νομίζουμε πως εκφράζει μια άποψη εξαιρετικά «περιοριστική» σε τύχριση μ' εκείνη που βρίσκουμε στις σελίδες του 4ου μέρους του Κεφάλαιον. Γιατί — και αυτό είναι που θέλουμε να δείξουμε — η ανισότητα των επιπέδων τεχνικής τελειωτοποίησης δεν είναι παρά ένα από τα στοιχεία που σύμφωνα με τον Μαρξ επιτρέπουν να προσδιοριστεί η μεταβολή των τεχνικών βάσεων στις οποίες στηρίζεται η συστάρευση του κεφαλαίου.

Θα υποστηρίξουμε πράγματι πως δεν είναι δυνατό να προσδιορίσουμε τις αλλαγές που αφορούν τις μορφές της εργασιακής διαδικασίας παρά μόνο σαν ξεκινήσουμε από τη διαδικασία σχηματισμού της αξίας. Οι διάφορες μορφές της εργασιακής διαδικασίας, που παρουσίαζε ο Μαρξ αναλύονται και συζητούνται απ' αυτόν μόνο στο βαθμό που αποτελούν «υπόβαθρο» (λιγότερο ή περισσότερο κατάλληλο) της παραγωγής υπεράξεως. Αυτή η ίδια η «μεγάλη βιομηχανία» δεν κατέχει θέση κεντρική παρά μόνο σαν στήριγμα ενός ειδικού τρόπου απόσπασης υπερηγενείας που χαρακτηρίζεται ως τον Μαρξ με την έκφραση «μεγάλη παραγωγή υπεράξεως». Na Matika παραγωγή

Σ' αυτή τη μεταβάση από τη «μεγάλη βιομηχανία» στη «μεγάλη παραγωγή υπεράξεως» ενυπάρχει μια συγκεκριμένη σχέση. ανάμεσα σε εργαστακή διαδικασία και συστάρευση κεφαλαίου, καθώς ήδη και πρωτόγονες «μορφές» αυτού που θα εξελιχθεί αργότερα σε «μαζική παραγωγή». Εξόν και η σημασία να διευκρινισθεί καταρχήν αυτό το σημείο, εξετάζοντας το περιεχόμενο των δύο αυτών κατηγοριών, δηλαδή της «μεγάλης βιομηχανίας» και της «μεγάλης παραγωγής υπεράξεως», καθώς και της σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ τους.

*

**

Ας σημειώσουμε πρώτα πως ο ορισμός και η έκταση της κατηγορίας μεγάλη βιομηχανία δεν είναι διστόμα στο Κεφάλαιο με τρόπο απλό και δημοσ. Γιατί, όπως θα το δείξουμε, βρίσκεται στο σταυροδόμι θεωρήσεων που αφορούν αφενός την εργασιακή διαδικασία και αφετέρου τη διαδικασία σχηματισμού της αξίας.

Αν, εξετάζοντας τα κείμενα από κοντά, ασχοληθούμε πρώτα με την

1. π.χ. στα Ουεντες, ('Εργα), La Piéade, τόμος 2, σελ. 274.

εργασιακή διαδικασία, δε θα βρούμε παρά μόνο δυό μορφές επιγείροστης (δηλαδή μονάδος βιομηχανικής παραγωγής) που ορίζονται με ακρίβεια. Αυτές οι δύο μορφές μονάδων παραγωγής είναι στη μαία άκρη ή «μανιφακτούρα» —νοούμενη σαν απλή συγκέντρωση βιοτεχνών κάτω από την ίδια στέγη— και στην άλλη άκρη η «φάρματρικα»— ορίζομενη σαν ένα «τεράστιο αυτόματο που απαρίζεται από πολύνεργη συντονισμένα και δίχως ανάπτυξα για να παρέχουν ένα και το αυτό αντικείμενο, ενώ όλα αυτά δργαγα βρίσκονται υποταγμένα σε μια κινητήρια δύναμη που κινείται από μόνη της².

Αυτές οι δύο «μορφές-τύποι» της μονάδας παραγωγής παρουσιάζονται η μια στις αρχές του 4ου μέρους του *Κεφάλαιου σ' ένα κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Η μανιφακτούρα και ο καταμερισμός της εργασίας», και η άλλη στο τέλος του ίδιου αυτού 4ου μέρους με τον τίτλο «Η μηχανοποίηση και η μεγάλη βιομηχανία». Ανάμεσα σ' αυτές τις δύο ακραίες μορφές —από τις οποίες η μία χαρακτηρίζεται από τον «καταμερισμό της εργασίας», η άλλη από τη «μηχανοποίηση» στην πο αναπτυγμένη της μορφή (ένα τεράστιο αυτόματο..., λέει ο Μαρξ)— βρίσκουν θέση η περιγραφή και η παρουσίαση πολύνιρθμων «καταστάσεων» και «μορφών» εργασιακής διαδικασίας. Η ιδιαιτερότητα αυτών των «ενδιάμεσων μορφών» συνίσταται στον τρόπο με τον οποίο περιέχει η καθεμιά διαφορετικά επίπεδα καταμερισμού της εργασίας και μηχανοποίησης.*

Πρέπει ακούμα να επισημάνουμε πως αυτές οι «ενδιάμεσες μορφές» —μεταξύ μανιφακτούρας και φάρματρικας— δεν αποσκοπούν στην περιγραφή της εργασιακής διαδικασίας ιδιαίτερων μονάδων παραγωγής. Αντίθετα, υποδηλώνουν μια εργασιακή διαδικασία «διατοπασιμένη» και κομματισμένη, η ενότητα της οποίας δεν προσφέρεται εδώ από έναν τρόπο «χωροταξικής» συγκρότησης («η ίδια στέγη», «ένα τεράστιο αυτόματο») αλλά από ένα οικονομικό κριτήριο. Αποφοιτεύεται ότι ανήκουν στην αυτή διαδικασία (κοινωνικής) εργασίας, όλες οι «μορφές» που συμβάλλουν στην παραγωγή ενός ίδιου προϊόντος - εμπορεύματος, με αυτής αξιας ως ξεις χρήσης, που περιλαμβάνονται στον ίδιο «κλάδο» της κοινωνικής παραγωγής.

Με αφετηρία αυτά τα στοιχεία μπορούμε να ορίσουμε την κατηγορία «μεγάλη βιομηχανία» ξεκινώντας κατ' αρχήν από της διαφορές. Η «μεγάλη βιομηχανία» διακρίνεται από τη μανιφακτούρα απ' το ότι, αντίθετα μ' αυτή, περιλαμβάνει την μηχανοποίηση και ενδεχόμενα, μεταξύ αυτών της περικλείει και κάνει να συνωπάρχουν μέσα σ' ένα δομένο κλάδο τόσο παλιές τεχνικές (βασισμένες σ' έναν καταμερισμό της εργασίας, τύπου μανιφακτούρας) όσο και οι νέες μορφές της φάρματρικας.

2. Η «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΜΑΝΙΦΑΚΤΟΥΡΑ»: ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Η «Συγχρόνη Μανιφακτούρα» σαν ιδιότερη μορφή της καπιταλιστικής παραγωγής είναι απόρρια της επιδραστής της φάρματρικας πάνω στη μανιφακτούρα και την κατατάξουμε στη μεγάλη βιομηχανία στο βαθύτο που το χαρακτηριστικό της είναι ότι περικλείει και κάνει να συνωπάρχουν μέσα σ' ένα δομένο κλάδο τόσο παλιές τεχνικές (βασισμένες σ' έναν καταμερισμό της εργασίας, τύπου μανιφακτούρας) όσο και οι νέες μορφές της φάρματρικας.

2. Marx, *Le Capital*, τόμος 1, σελ. 952.

Δυο καταστάσεις είναι δυνατές, και τις περισσότερες φορές συνυπάρχουν:

— είτε η μανιφακτούρα και η κατ' οίκον εργασία υπάρχουνται σε μονάδες παραγωγής όπου κυριαρχούν οι τεχνικές της φάμπτιρ-κας, οπότε βιοτέχνες και εργάτες μανιφακτούρας εργάζονται σ' ένα πλαίσιο μεγάλης βιομηχανίας.

— είτε βιοτέχνες, κατ' οίκον εργάτες και εργάτες της μανιφακτούρας προσπαθούν να συναγωνιστούν τη φάμπτιρικα και να διατηρήσουν την δραστηριότητά τους, μόλιο που η φάμπτιρικα έχει

Η κλωστοϋφαντουργία του 19ου αιώνα στη Μεγάλη Βρετανία δίνει ένα παράδειγμα αυτού του ιδιαίτερου τύπου οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας. Το 1861, πάνω από ένα εκατομμύριο άτομα ασχολούνται με την κατασκευή ενδυμάτων. Ο καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στο μηχανοποιημένο τμήμα της παραγωγής και το «βιοτεχνικό» τμήμα είναι ο ακόλουθος: η μηχανοποιημένη φάμπτιρικα προμηθεύει «τον όγκο των στοιχείων εργασίας, των πρώτων υλών και των ημι-εργασμάτων προϊόντων...», ενώ τα είδη ρουχισμού αυτά καθευντά, σαν τελειωμένα προϊόντα, κατασκευάζονται από μανιφακτούρες και από τους λεγόμενους «κατ' οίκον» εργάζομενους που αποτελούν κάτι σαν το εξωτερικό τμήμα της μανιφακτούρας, των καταστημάτων, ακόμα και των μικρών εργαστηρίων³.

Σ' αυτή την περίπτωση συνυπάρχουν τρία είδη εργαστικής διαδικασίας: η «φάμπτιρικα», η «μανιφακτούρα» και η «κατ' οίκον εργασία». Αν όμως εξετάσουμε τα πράγματα με οικονομικούς όρους, η απλή «παράθεση» των διάφορων μορφών που πήρε η εργαστική διαδικασία δεν αποδίδει την πραγματικότητα των σχέσεων που αναπτύσσονται γιατί, ανάμεσα στον «κατ' οίκον εργάτη» και τη φάμπτιρικα, η ανομοιογένεια δεν είναι απλά «τεχνικής» φύσης αφορά κατά πρώτο λόγο το γεγονός ότι το ποσοστό αποδοτικότητας της εργασίας και το επίπεδο παραγωγής παρουσιάζουν τεράστιες διαφορές για τον κατ' οίκον εργαζόμενο και τον εργάτη της φάμπτιρικας. Και πρέπει ακόμα να διευκρινίσουμε πως, απ' αυτή την άποψη, η «κοινωνική» νόρμα, αυτή δηλαδή που επιβάλλεται στον κλάδο, καθορίζεται από την πιο υψηλή: τη νόρμα της φάμπτιρικας. Αν λοιπόν ο «κατ' οίκον» εργάζομενος καταφέρει να διατηρήσει τη δραστηριότητά του —προσταριότητά του— προσταριότητας τον εαυτόν

4. Villermé, «Εικόνα της φοιτητής και θηλικής κατάστασης των εργάτων που απασχολούνται στη μανιφακτούρες βαμβακιών, μαλλιού και μετάξης», UGE, 1971, σελ. 65.

5. Για τη «μεγάλη βιομηχανία» ο Villermé δίνει στο ίδιο κείμενο μια σχεδόν φυσική περιγραφή: η φάμπτιρικα της Sainte-Marie-aux-Mines είναι... «για να το πούμε σωστά, ένας τεράστιος χειροκίνητος αργαλεός για χρωματιστά βαμβακερά. Η Sainte-Marie-aux-Mines, η κοιλάδα της και τα μικρά λαγκάδια που καταλήγουν σ' αυτή αποτελούν το κέντρο του, ενώ επεκτείνεται εδώ κι εκεί προς δύλες της κατεύθυνσης, μέχρι 6. ακόμα και 9 λεγές πέρα από την πόλη». (στο ίδιο).

3. Μαρξ, *Le Capital*, σελ. 150.

μορφή αυτού που θα εξελιγθεί στη σύγχρονη «μαζίκη παραγωγή». Άλλα, όπως είπαμε, πρόκειται για μορφή «ασταθή» και μεταβοτική και γι αυτό αντιφατική. Από τη μια παρουσιάζει —από καπιταλιστική άποψη— πολυάριθμα πλεονεκτήματα — πράγμα που εξηγεί τη συχνά μακρόχρονη διατήρηση της. Από την άλλη, στο βαθμό που στηρίζεται σ' ένα τρόπο εκμετάλλευσης εξαιρετικά «βίαιο και απλοϊκό», συναντάται από καπιταλιστική άποψη — ορισμένα όρια πέρα από τα οποία δεν μπορεί ποτέ να διαλυθεί.

Σ' άλλη αφορά τα πλεονεκτήματα, μπορούμε να επισημάνουμε πολλά σημεία:

— Όσο η αγορά του προϊόντος παραμένει ασταθής και υπόκειται σε σημαντικές και ανεξέλγκτες διακυμάνσεις, η προσφυγή σε μια «εφεδρεία» εργαζόμενων «κατ' οίκον» —ή σε απλούς βιοτέχνες μανιφακτούρας— εξακολουθεί να είναι το πιο αποτελεσματικό μέσο αντιμετώπισης των διακυμάνσεων της συγκυρίας σε περίπτωση διένυρυνσης της αγοράς, αρκεί πράγματι να «κινητοποιηθεί» αυτή η εφεδρική δύναμη εργαζομένων της μακρής βιομηχανίας: έτσι πετυχαίνεται η παροχήγη σε μεγάλες σειρές απαλλάσσοντας ταυτόχρονα το κεφάλαιο από την συντηρηση στο εσωτερικό της φάματρικας μας σημαντικής εργατικής δύναμης μισθωτών και παρέχοντάς του τη δυνατότητα να μείνει ουσιαστικά την ακινητοποίηση πάγιου κεφαλαιου (μηχανές και εργαλεία διουλεύεις), που είναι απαραίτητη στα πλαίσια μιας «εγάλης παραγωγής» βασισμένης στη φάματρικα.

— Προσέτι, με την παραμονή του εργαζόμενου στο «οικιακό» και «οικογενειακό» πλάτιστο, πραγματοποιείται μια διπλή οικονομία στα έξοδα για το εργατικό δυναμικό. Από τη μια γιατί μέσα στο «οικιακό» πλάτιστο, ο «κατ' οίκον» εργαζόμενος επωφελείται —και συνοκόλουθα επωφελείται και ο κεφαλαιοκράτης— από τη βιοθέμα της γυναικάς του και των παιδιών του (ένας μόνο μισθός, που συνήθως υπολογίζεται «με το κομμάτι», ανταμείβει το σύνολο της δουλειάς). Και από την άλλη —πράγμα που επιτρέπει τη μείωση του ημερομεσθίου— γιατί πολύ συχνά είναι ιδιοκτήτης μιας κατοικίας και ενός χωραφιού, από το οποίο εξαγεί ένα μέρος των τροφίμων που χρειάζεται, με αποτέλεσμα να μην πάρει το σύνολο της ανασύστασης της εργατικής του δύναμης σε χρηματική μορφή.

Για όλους αυτούς τους λόγους, αυτός ο τύπος οργάνωσης της παραγωγής θ' αποδειχθεί εξαιρετικά αποτελεσματικός τρόπος εκμετάλλευ-

σης. Εδώ δλα στηρίζονται στο γεγονός ότι η ύπαρξη μηχανοποιημένων τημημάτων της εργασιακής διαδικασίας, μειώνοντας τη μέση κοινωνική αξία των εμπορευμάτων, υποχρέωντας τον «κατ' οίκον» εργαζόμενο, που πασχίζει να αναπαραχθεί σαν «ανεξάρτητος» παραγωγός, να δεχθεί την ευθυγράμμιση της αμοιβής του μ' εκείνη που επιτρέπει το μέσο ποσοστό παραγωγικότητας. Έτσι, οι εργαζόμενοι της «μικρής βιομηχανίας» αναγκάζονται να αντισταθμίσουν με μια εναποτοπόίηση της εργασίας (διάρκεια και ρυθμός εργασίας) το μεγαλύτερο αριθμό προϊόντων που πετυχαίνει η φάματρικα αρχικά με την ανέχηση της παραγωγής.

Ωστόσο, αυτή η «άρθρωση» μεταξύ «μικρής βιομηχανίας» και «φάματρικας» θα συναντήσει κάπου αξέπερα στα για αυτήν όρια, πέρα από τα οποία συντελείται η «πραγματική προλεταριοποίηση» του κατ' οίκον εργαζόμενου. Μια σειρά από αιτίες εξηγούν τη «διάλυση» αυτής της αρχικής «μεγάλης βιομηχανίας».

— Πρώτη, απ' όλα ο υπερβολικά «βίαιος και απλοϊκός» τρόπος εκμεταλλευτικής προσκρούει σε όρια φυσιολογικά —που καθιστούν αδύνατη την αναπαραγωγή και την εμβάθυνσή του. «Η υποτιμηση της εργατικής δύναμης λέει ο Μαρξ— με την παράνοη χρηματοποίηση γυναικών και παιδιών, με την καταχρήση απλά της εργασίας και της υπερβολής εργασίας, προσκρούει στο τέλος σε αντερέβητα φυσιολογικά εμπόδια».

— Επειτα, και εδώ βρίσκεται το πιο σημαντικό ζήτημα, αυτό το όριο στην οικονομία των φυσιολογικών δυνάμεων μετατρέπεται σε καθαυτά οικονομικά όρια:

«Κατά συνέπεια, εδώ σταματά επίστης η μείωση της τιμής των επιτραπέδων που παράγονται μ', αυτές τις μεθόδους...».

Η συνέχιση της παραγωγής φθηνών εμπορευμάτων σε μεγάλες σερίες πρέπει να βρει άλλες βάσεις. Τότε επειδή βασίνει το κράτος για να επιταχύνει τις αναπόφεοκτες μεταβολές.

Η αγγλική ιστορία προσφέρει πάμπολλα παραδείγματα αυτής της διαδικασίας. Το πιο γνωστό είναι εκείνο που αναφέρεται στη γέννηση της «εργοστασιακής νομοθεσίας» στα 1860. Οι νόμοι του 1864 και του 1867 παρεμβαίνουν στην κρίσιμη αυτή στιγμή, όταν η αναπτυξσόμενη «φάματρικη» εξασφαλίζει συνάρτημα μια νέα —αλλά πάνω στην καινούρ-

6. Μαρξ, *Le Capital*, Editions Sociales, τόμος 2, σελ. 149.

7. 1864 «Factory Acts» 15 Αυγούστου 1867 «Factory Extension Act» (νόμος για την επέκταση των εργοστασιακών νόμων — αφορά τη μεγάλη βιομηχανία) και Work-shop Regulation Act (νόμος ρύθμισης των εργαστηρίων).

ρια βάση που αναφέρει με —άνθηση της «κατ’ οίκον βιομηχανίας». Εξόν και η αντηγύα της κοινοβουλευτικής εισήγησης του 1866 που προετοίμασε το νόμο, όπως επίσης και ο ίδιος και απαράλλαχτος αυταρχικός πατερνολισμός που επιστημάνει στον Φορντ, βασισμένος και αυτός στο ίδιο πάντα πατέρικο συμφέρον. Ας κρίνουμε: «Ο νόμος τους επέβαλλε τακτικό και περιορισμένο ωράριο εργασίας, υποχρεωντάς τους έτσι να εξοικονομούν και να συσταρεύουν αυτό το απόθεμα φυσικής δύναμης από το οποίο εξαρτάται η ιδιοκτησία τόσο η δική τους όσο και της χώρας πρωφύλαξη τη γενιά από υπερβολικές προσθήσεις που, στην τρυφερή ακόμη ηλικία, υπονομεύουν την κράση τους και επιφέρουν πρώιμη παρακηφή».

Και πράγματι, η «εργοστασιακή γονιοθεσία», αν γυρεύει να «προσταθεῖ» τον εργαζόμενο, γυρεύει ταπτόχρωνα και να τον «ελευθερώσει» και να τον «κινητοποιήσει» για λογαριασμό της φάμπτρικας — γιατί με τους νέους όρους του νόμου γίνεται αδύνατη η συνέχιση της «οικιακής» του δραστηριότητας. «Συντρίβοντας τη μικρή βιομηχανία και την κατ’ οίκον εργασία, εξαλείφει τα τελευταία καταφόργια μιας αυξανόμενης μάζας εργαζόμενων...» υποχρεώνοντάς τους επει τα καταταγούν σαν απλοί μισθιτοί σε μια φάμπτρικα είτε να έρθουν να ποκνάσουν αυτή τη μάζα υπεράρθρων εργαζόμενων, (εφεδρέιον) του κεφαλλατού. Ένας νέος χώρος ανοίγεται έτσι για τη συστάρευση του κεφαλλατού. Η παραγωγή σε μεγάλες σειρές μπόρεσε, αν και με μέσα αδρά, ν’ αναπτυγχθεί σε είδη που έπρεπε να πουλήθουν σε «φθηνές τιμές». Στη «μεγάλη βιομηχανία» αντιστοιχεί δίχως δόλο μια «μεγάλη ποραγωγή υπεραξίας», που στα κύρια χαρακτηριστικά της προαναγγέλλει τι θα είναι η «μαζική παραγωγή». Σε σχέση με μια τέτοια πορεία των πραγμάτων, μπορούμε να συλλέψουμε την πλήρη σημασία της τελοριανής και φορντιανής επανάστασης.

II. Ο ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΑΖΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

3. Η ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ «ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ»

Ο τείλορισμός και ο φορντισμός, επιμιζόμενοι — με μέσο την παραγωγή σε μεγάλες σειρές⁹ δεν σημίζεται πια πάνω σε λεγεύ-νες εργατών και βιοτεχνών «κατ’ οίκον», σε χρόνια κατάσταση υπερεκμετάλλευσης, αλλά διασπείρεται μέσα στο εργαστήριο, κατά τη μήκος των γραμμών παραγωγής, και συναρμολογηθηκε, με καινο-φανή τακτικότητα. Η «ορθολογικοποίηση» της μεγάλης βιομηχα-

⁹ Εδώ, όπως και στη συνέχεια αυτού του κειμένου, με τον όρο «ορθολογικοποίηση» εννοούμε τη μεταβολή της εργαστακής διαδικασίας σύμφωνα με τις τελορινές και τις φορντιανές μεθόδους. Όσο για την έννοια «μεγάλη βιομηχανία», τη χρησιμοποίησης πάντα με το ίδιωτρο περιεχόμενο που φάνηκε σ’ αυτό το κείμενο: «όρθρωσης, δηλαδή, σ’ έναν ίδιο κλάδο εργαστικών διαδικασιών αντίστοιχης της καπανερίσμου-πρές-εργαστασ-και-πρές-μπανανόποιησης».

¹⁰ Έτσι ο Drucker σημειώνει ότι στον Φορντ, νέα ήταν μόνο η «αντληση της οργάνωσης της ανθρώπινης εργασίας» το αναφέρει ο H. Beynon, o.p.

οργάνωση της εργασίας— τη συνέχεια των αλλαγών που είχαν ήδη αρχίσει μέσα στη «μεγάλη βιομηχανία» με την εκμηχανισμή, θα ανανεώσουν ολοκληρωτικά το μηχανισμό της «μεγάλης παραγωγής υπεραξίας», στηρίζοντάς τον πάνω σε βάση διαφορετική, «σύγχρονη». Οι μεταβολές που σημειώθηκαν στην εργαστική διαδικασία με την ιστορική διαδικασία «ορθολογικοποίησης»⁹ της θα αντανακλαστούν επίσης στους τρόπους συστάρευσης του κεφάλαιου. Βέβαια, η «μεγάλη βιομηχανία» ενός οποιουδήποτε ιδιάιτερου κλάδου θα συνέχισε να επιφελείται από τις διαφορές απόδοσης της εργασίας ανάμεσα στα διάφορα τμήματά του για να αναγκάσει τους εργάζομενους των λιγότερο μηχανοποιημένων εργασιακών διαδικασιών να δεχτούν ένα «ελάχιστο ποσό μισθίου» σε συνδυασμό με μια «μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας». Με τη σταδιακή ίμωση ανάπτυξη της «ορθολογικοποίησης», αυτή η «καμπύλη» μορφή της εκμετάλλευσης —που σημίζεται στη χρησιμοποίηση των διαφορών— παραχωρεί την θέση της σε μια «επιπλεόν» μορφή τη διαδικασία εκμετάλλευσης, χάρη στις τεύλοριανές και φορντιανές μεθόδους, «απλώνεται», τείνει να καταστεί «οικιαδιμορφή» και «οικιογενής». Μεταβαλλόμενη σε «επιστημονική», κατανέμεται με τρόπο αναλογού σε τημάτα και κλάδους της μεγάλης βιομηχανίας, επιβάλλοντας παντού τους νέους κανόνες εργασίας και παραγωγής. Ακόμα καλύτερα, γίνεται δινατρού αυτόι οι κανόνες να εισαγθούν δίχως να είναι απαραίτητες μεγάλες τεχνολογικές αναστατώσεις¹⁰. Και αυτό επειδή η «σύγχρονη» μορφή, συνχνά, μπορεί να διεισδύει με απλές αναπτυσσαμογές στην οργάνωση της εργασίας, χρησιμοποιώντας τα ίδια τεχνικά εργαλεία.

Αναστέρωση, της οποίας θα πρέπει να εκτυμήσουμε το εύρος, «παραγωγή σε μεγάλες σειρές» δεν σημίζεται πια πάνω σε λεγεύνες εργατών και βιοτεχνών «κατ’ οίκον», σε χρόνια κατάσταση υπερεκμετάλλευσης, αλλά διασπείρεται μέσα στο εργαστήριο, κατά τη μήκος των γραμμών παραγωγής, και συναρμολογηθηκε, με καινοφανή τακτικότητα. Η «ορθολογικοποίηση» της μεγάλης βιομηχα-

νίας μεταβάλλει το υπόβαθρο της συστάρωσης του κεφάλαιου, του προσφέρει καινούρια τεχνική βάση.

Πάνω σ' αυτό το νέο υπόβαθρο, μπορούμε να νοήσουμε την ιδιαιτερότητα των νέων τρόπων συστάρωσης του κεφάλαιου. Και πρώτα απ' όλα, μια σειρά μεταλλαγών θα πρέπει να αποδοθούν στο γεγονός ότι οι νέοι κανόνες εργασίας και παραγωγικότητας εξασφαλίζουν των ταυτόχρονων αυξήσεις χωρίς προηγούμενο στην προγενέστερη ιστορία, τόσο της παραγωγικότητας όσο και της έντασης της εργασίας. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να σταθούμε λίγοι! Οι αυξήσεις της παραγωγικότητας και της έντασης της εργασίας αντικαθίστανται με ξεχωριστά — και από τυπική άποψη — δεν έχουν ταυτόσημα αποτελέσματα στη διαδικασία σχηματισμού της αξιας.

Από την άποψη της αφηρημένης εργασίας αυστηρά, μια αύξηση ή εργασία «...αποδίδει στον ίδιο χρόνο, όχι μόνο περισσότερα προϊόντα αλλά συνάμα και περισσότερη αξία¹⁴.

Αν είναι αλήθεια, καθόδης υποστήριγμήτε, πώς οι νέοι κανόνες εργασίας και παραγωγικότητας αφορούν ταυτόχρονα τόσο την παραγωγικότητα όσο και την ένταση της εργασίας, πρέπει επίσης να παραδεχθούμε πώς επακολουθεί μια γενική αναστάτωση στη διαμόρφωση των ανταλλακτικών αξώνων εκδηλώνεται ταυτόχρονα τόσο αύξηση της νέας παραγόμενης αξιας και τον αριθμού των εμπορευμάτων στα οποία αυτή κατανέμεται, όσο και ελάττωση της κατά μονάδας αξίας των.

Προκειμένου για την εργαστακή διαδικασία καθώς και για τη διαδικασία σχηματισμού των εμπορευμάτων, η «μεγάλη βιομηχανία» με την καινούρια της μορφή — «ορθολογικοποιημένη» — βρίσκεται στην αφετηρία ενός εντελώς διαφορετικού μηχανισμού «μεγάλης παραγωγής υπεραξιάς». Αυτός μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: παραγωγή σε μεγάλες σειρές τυποποιημένων μηχανικών κατά μονάδα αξιας. Εδώ ακριβώς βρίσκεται η αφετηρία της μαζικής καπιταλιστικής παραγωγής με τη «σύγχρονη» μορφή που γνωρίζουμε σήμερα.

1. Αύξηση μόνο της παραγωγικότητας της εργασίας.
— καινούρια αλλαγή στη νέα παραχθείσα αξία
— αύξηση της ποσότητας των παραχθέντων αγαθών
— ελάττωση της «κατά μονάδα» αξίας των προϊόντων

1a. Η αύξηση της παραγωγικότητας αφορά τους τομείς αγαθών διαβίωσης.
— ένταση παραγωγικότητας με τα προηγούμενα,
αλλά επί πλέον εξαγόμενης υπεραξιάς
— αύξηση της εξαγόμενης υπεραξιάς με μορφή σχετικής υπεραξιάς.

2. Αύξηση μόνο της έντασης της εργασίας.
— Αύξηση της παραχθείσας αξίας
— Αύξηση της ποσότητας των αγαθών.

3. Ένταση εργασίας και παραγωγικότητας αγαθών.
— υψηλή αύξηση της παραχθείσας αξίας
— και της ποσότητας των παραχθέντων αγαθών.

της παραγωγικότητας της εργασίας¹² δεν επιτρέπει τίποτε άλλο πέρα από την αύξηση της ποσότητας των παραγομένων εμπορευμάτων στον αυτό χρόνο εργασίας — και δεν έχει καμία συνέπεια πάνω στη μάζα της νέας «παραγόμενης» αξίας¹³. Με δλλα λόγια το οιστασιακό αποτέλεσμα μιας αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας είναι ότι μειώνει την κατά μονάδα αξία των εμπορευμάτων αυξάνοντας την παραγόμενη ποσότητα μέσα στον ίδιο χρόνο. Αντίθετα, μια αύξηση του (μέσου κοινωνικού) βαθμού έντασης της εργασίας αναλλέγεται αρχικά σαν μια συμπληρωματική απόσπαση ιπερεργασίας στο σύνολο της κοινωνίας — στο μέτρο που οποιαδήποτε αύξηση της έντασης της εργασίας αντιστοιχεί στην πραγματικότητα σε επιμήκυνση της διάρκειας της κοινωνικής εργασίας μέρας. Αξιοσημείωτο είναι πως σ' αυτή την περίπτωση η εργασία «...αποδίδει στον ίδιο χρόνο, όχι μόνο περισσότερα προϊόντα αλλά συνάμα και περισσότερη αξία¹⁴.

Αν είναι αλήθεια, καθόδης υποστήριγμήτε, πώς οι νέοι κανόνες εργασίας και παραγωγικότητας αφορούν ταυτόχρονα τόσο την παραγωγικότητα όσο και την ένταση της εργασίας, πρέπει επίσης να παραδεχθούμε πώς επακολουθεί μια γενική αναστάτωση στη διαμόρφωση των ανταλλακτικών αξώνων εκδηλώνεται ταυτόχρονα τόσο αύξηση της νέας παραγόμενης αξιας και τον αριθμού των εμπορευμάτων στα οποία αυτή κατανέμεται, όσο και ελάττωση της κατά μονάδας αξίας των.

Προκειμένου για την εργαστακή διαδικασία καθώς και για τη διαδικασία σχηματισμού των εμπορευμάτων, η «μεγάλη βιομηχανία» με την καινούρια της μορφή — «ορθολογικοποιημένη» — βρίσκεται στην αφετηρία ενός εντελώς διαφορετικού μηχανισμού «μεγάλης παραγωγής υπεραξιάς». Αυτός μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: παραγωγή σε μεγάλες σειρές τυποποιημένων μηχανικών κατά μονάδα αξιας. Εδώ ακριβώς βρίσκεται η αφετηρία της μαζικής καπιταλιστικής παραγωγής με τη «σύγχρονη» μορφή που γνωρίζουμε σήμερα.

12. Εκτός αν αφορά «τα αγαθά διαβίωσης» που επηρεάζουν την ανασύσταση της εργατικής δύναμης.

13. Η «νέα παραγόμενη αξία» αποτελείται κατά τον Μαρξ από το άθροισμα των μεταβλητού μέρους του κεφαλαίου (M) και της αποσταθείσας υπεροξιας (Y).

14. Μαρξ, *Le Capital*, μέρος 5ο, τόμος 2ος, σελ. 156.

4. Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ: ΝΕΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΚΑΙ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΤΟΥ «ΕΜΜΕΣΟΥ ΜΙΣΘΟΥ»

Η πραγματική δισκολία στο να επιβληθεί η αμετάκλητη κυριαρχία του νέου σχήματος συσσώρευσης βρίσκεται στην πλευρά των δυνάμεων εργασίας, πιο συγκεκριμένα στην πλευρά των νέων όρων που επιβλήθηκαν για την ανασύστασή τους, στο βαθμό που, μαζί με την «օρθολογικοποίηση» της μεγάλης βιομηχανίας, καταστρέφεται ο οικακός χώρος της δραστηριότητάς τους. Είδημε προηγούμενας πως, με την επιβολή της κυριαρχίας των εμπορευματικών όρων στην ανασύσταση της εργατικής δύναμης πάνω στους μη εμπορευματικούς, έγινε αναγκαίο να τροποποιθεί και η καπιταλιστική χρήση και πραγματική του μισθού. Το «Five Dollars Day» σφραγίζει, με τρόπο ακραίο, αυτήν την απόπειρα να διασφαλιστεί αμεσα και βιαια ο καπιταλιστικός έλεγχος πάνω στο σύνολο των συνθηκών ύπαρξης και αναπαραγωγής των εργατικών τάξεων.

Απόπειρα αδύνατη αλλά και διαρκώς επαναλαμβανόμενη, με σκοπό να επενευθεί μια ρυθμισμένη και αναγκαστική κατανάλωση: το άνεργο να γίνει ο εργάτης ολοκληρωτικά χρήσιμος και να μην καταναλώνει παρασκήνια του είναι απαραίτητο, να κινητοποιεί το σύνολο των δυνάμεων του για να τις αναλώσει αποκλειστικά μέσα στο εργαστήριο, αυτό το άνεργο διαπερνά έναν αιώνα εργοδοτικών πρακτικών, ξεκινώντας από τον Ευρωπαϊκό εργοστασιάρχη και φτάνοντας μέχρι το λευκό άποτοκο της αφρικανικής γης.

Ο Villermé αναφέρεται σ' αυτό ήδη από το 1830: «ο κ. André Koechlin έχει το... κατοικείς... για τριαντάξει εργατικές οικογένειες... Επιπλέον, και χωρίς αύξηση της πυγής, δηλα σε κάθε κατοικία βρίσκεται ένας λαχανόκηπος για την καλλέργεια μέρους των αναγκαίων στο νοικούριο λαχανικών, αλλά πιο πολύ ακόμα για να συνηθίσει ο εργάτης να περνάει εκεί τον καιρό που θα αφέρουν στο καπηλεύο. Άλλα για να απολαμβάνει αυτά τα προϊόμα, πρέπει να συνηθίσει τον κήπο με τα ίδια τον τα χέρια, να στέλνει τα παιδά του στο σχολείο, ν' αποφρέγει οποιοδήποτε χρός και κάθε εβδομάδα να κάνει μια κατάθεση στο ταμεντήριο και να καταβάλλει δεκαπέντε δεκάρες στο ταμείο ασθενών της επιχείρησης. Αυτός ο τελευταίος όρος παρέχει, σε περιπτώση ασθενείας, δικαίωμα σε τράντα σύλλογα την ημέρα, στις εποικόνιες του γιατρού και στην προμή-

θεια των φοριάσκων».¹⁶

Αναγκαστική κατανάλωση, αναγκαστική αποταμίευση, αναγκαστική «ηθικοποίηση». Το 1977, βρίσκουμε την ίδια αδιάφορη βιαστήτα, ακόμα πιο απογομνωμένη, αφού καταργείται και αυτός ο μισθός. Να το σύστημα ποι εφαρμόζεται στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις του Ζημπά-μπους (Ροδεσία): «Καθηυτό μισθοί δεν υπάρχουν. Οι εργάτες του αγροκτήματος αμειβούνται ως επι το πλείστον σε ειδος. Κάθε εβδομάδα τους παρέχεται μια μερίδα καλαμπόκι, μια μερίδα κρέας, μια ορισμένη ποσότητα φρούτων και λαχανικών. Ας σημειώσουμε όμως πως πρόκειται για μια κάπως ξεπερασμένη μεθόδο. «Ωστόσο», είμαστε σύγχρονοι πως έτσι τρώνε ικανοποιητικά και τρέφουν καλά τις γυναίκες τους και τα παιδιά τους, αντί να σπαταλάνε στο πιοτί ό,τι κερδίζουν!». Πρόκειται βέβαια για ακραίες μορφές που η μισθωτή εργασία θα ακρόβεται σε μεγάλο βαθμό με τη γενίκευση του μισθού και τον χρήματος. Εγνωτοίς αν τις υπενθυμίζουμε εδώ είναι γιατί με την απολυτότερά τους εκφράζουν, δίχως περιστροφές, απαρήσεις που δε θα πάψουν ποτέ να εκδηλώνονται με νέες κάθε φορά μορφές.

Πράγματι, με την «ορθολογικοποίηση» της μεγάλης βιομηχανίας και άρα με τη γενίκευση της μισθωτής μισθού, εκδηλώνεται μια αντιφατική απάίτηση:

— αναπλήρωση με χρηματικά μέσα των μέσων διαβίωσης και των αξέλων χρήσης που ο εργαζόμενοι δεν μπορούν πια ν' αποκτήσουν μέσα στο οικιακό πλαίσιο.

— προσέχοντας όμως αυτή η υποκατάσταση των «οικιακών» και μη εμπορευματικών μεθόδων με εμπορευματικά και γρηγορικά μέσα να μην επιβαρύνει σοβαρά το μισθού και επομένως το ποσοστό εκμετάλλευσης και το επίπεδο συστάρευσης.

Η προσπάθεια να ικανοποιηθούν αυτές οι αντιφατικές απατήσεις εμφανίστηκε ιστορικά με την καθέρωση του «έμμεσου μισθού» και τη δημιουργία κρατικών μηχανισμών «κοινωνικής ασφάλισης». Αυτά θα αντικαταστήσουν σταδιακά τα παλιά συστήματα βιοήθειας προς τους πένητες. Αλλά, στην πορεία αυτής της υποκατάστασης, θα μεταβληθούν τόσο το πνεύμα όσο και οι συνθήκες της αρωγής που παρέχεται, ώστε να προσαρμοσθούν στην νέα βιομηχανική και παραγωγικότερη

16. Villermé, ο.π., σελ. 63.

17. Απόσπασμα από ρεπορτάρι του D. Lagarde, που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Demain l'Afrique*, τεύχος 1, Σεπτέμβριος 1977, με τον τίτλο «Είναι μεσανήχτα δύσκολη Σμήνη».

ηθική. Κατά την αντίληψη του κεφαλλιού υπέρχει ο κίνδυνος, από τη στυγμή που θα έπιπταιναν μπροστικές αρωγής, να διαδοθεί μέσα στον πληθυσμό η αυταπάτη πως ένα κάπιο εισόδημα ήπιορούσεν γ' αποκτηθεί χωρίς εργασία. Εξού και η ακόλουθη αρχή που τέθηκε σταθερά αμέσως μόλις εφαρμόστηκαν οι πρώτες πολιτικές δε δικαιούνται ασφάλιση παρά μόνο όποιος μπορεί να αποδείξει ότι βρίσκεται σε αναγκαστική αργία από μισθωτή εργασία. Έξω από το μισθό και τη μεθωτή εργασία δεν υπάρχει σωτηρία. Αυτή είναι η πεποίθηση που πρέπει να διαδοθεί στην εργατική τάξη. Απαντώντας στης πρώτες κιδάλας απότελερες του «Welfare State», οι μάνατζερ του Open Shop εκφράζουν τους φόβους και την εγχρήση τους για το σχέδιο αυτό¹⁸. Με τον τίτλο «Bolshevism: how to counteract it» («Ο Μπολσεβικισμός: πώς να τον καταπολεμήσουμε»), το περιοδικό *Open Shop Review* προειδοποιεί:

«Υπάρχει μια αναμφισβήτητη τάση να ζούνε εκατομμύρια αμερικανοί εργαζόμενοι χωρίς καθόλου ή με την ελάχιστη δυνατή εργασία, πράγμα που αποτελεί για την εποχή μας κίνδυνο μεγαλύτερο και απ' αυτόν που αντιπροσώπευσαν ποτέ οι Κόκκινοι¹⁹».

Το μάθημα αυτό θα εισακουνητεί και τα συστήματα ασφαλισης θα εφαρμοστούν σταδιακά με όρους εξαιρετικά περιοριστικούς.

Οι ρίζες του έμφεσου μισθού: οι απαιτήσεις της μεγάλης βιομηχανίας και του φορντισμού.

Η καθίερωση των συστημάτων κοινωνικών ασφαλίσεων δε θα λάβει χώρα, στις Η.Π.Α. και στη Γαλλία, ούτε με τον ίδιο τρόπο ούτε με τους ιδίους ρυθμούς. Άλλα η εξέταση αυτών των διαφορών δείγνει ακόμα πιο καθαρά την ταυτότητα της μεθόδου και την ομοιότητα των επιδιωκόμενων σκοπών. Αναφέρεται δε σαφέστατα, είτε τονίσουμε τη συγκροτημένη μορφή της Ασφαλισης (πράγμα που θα κάνουμε για τις Η.Π.Α.), είτε προσέξουμε τις πρώτες εμπειρίες που θα χρησιμεύσουν στον αναφορά στην οικοδόμηση του συστήματος (όπως θα δούμε στην περίπτωση της Γαλλίας), πως, με την ανόπτυξη της μεγάλης βιομηχα-

18. Ο Ρούζβελτ θα τους μειψθεί έντονα γι' αυτή την εχθρότητα όταν η ανοικοδόμηση του συστήματος ασφάλισης θα γίνει αναγκαία κατά τη δεκαετία του 1930, στην καρδιά της κρίσης (βλέπε πο κάτω κεφ. VI).

19. Το αναφέρει ο Bendix, ο.π.. σελ. 282.

νίας, μια ίδια βασική απάίτηση φέρνει αναστάτωση στις προϋποθέσεις αναστησασης των δυνάμεων εργασίας. Αυτό ήταν το τίμημα για να μπορέσει να κινητοποιηθεί και να καθηλωθεί η εργατική τάξη στη μισθωτή εργασία.

1) Στις Η.Π.Α., μετά τις πρώτες διστακτικές αλλ' αξιοσημείωτες απόπειρες της διοίκησης Χούμερ, όλα αποφασίζονται στη δεκαετία του 1930, στην καρδιά της κρίσης, κατά το δεύτερο «New Deal». Απ' αυτή την αποψη, το «Social Security Act» (1936) σημαδέψει το πέρασμα από μια πολιτική πανικού — τη μαζική χορήγηση της Αμερικής *Bonanza* — σε μια «ορθολογικοποιημένη» πολιτική Επιλεκτικής Ασφάλισης. Όπως λένε οι Piven και Cloward²⁰, περνάμε από την άμεση ασφάλιση των ανέργων στην Ασφάλιση της Εργασίας («from direct Relief to Work Relief»). Αντιθέτω με τα μεγάλα προγράμματα βοήθειας «προς δόλες» τις κατευθύνσεις» που προτίγχιζαν²¹, το «Social Security Act» και το «Work Relief» αποβιβάζουν στην ασφάλιση μονάχα των μισθωτών εργαζόμενων που καθίλυπνα να εξασκήσουν μια μισθωτή εργασία. Οι δύο κύριες διατάξεις του Social Security Act αφορούν, όπως θα το περιμέναμε, την «ανεργία» και τη «σύνταξη», δηλαδή τα έξοδα συντήρησης και αναπαραγωγής των δυνάμεων εργασίας που στο εξής πρέπει να καλύππονται με χρηματικά μέσα — στην περίπτωση βέβαια που σκοπός είναι η σταθεροποίηση των εργατικών διακρίσεων χαραγμένες με πολλή ακρίβεια και σαυτήνει σ' ό,τι αφορά τους στόχους τους. Δικαιούνται αυτές τις χορηγήσεις μόνο:

— οι εργαζόμενοι που έχουν καλύψει μια αρκετά μεγάλη περίοδο μισθωτής απασχόλησης.
— μόνο οριζμένες βιομηχανίες υπέργονται σ' αυτές.

20. F. F. Piven και R. Cloward, *Regulation the poor: the function of Public Welfare*, Vintage Book Edition, 1972.

21. CWA - Civilian Works Administration: PWA - Public Work Administration - TVA - Tennessee Valley Authority. Αυτές οι ονομασίες —θυμιζόμεις μόνο τις κυριότερες— αναφέρονται στα διάφορα ειδή μεγάλων χωροταξικών προγραμμάτων που γύρευαν, με βάση την ομοσπονδιακή χρηματοδότηση, να δώσουν δυνατά στους ανεργούς.

22. Χορηγήσεις που δέπονταν από την αρχή της τριτηλής εισφοράς (εργατικής εργοδοτικής και ομοσπονδιακής).

— μέσα σ' αυτές τις βιομηχανίες οι χορηγήσεις ενδιαφέρουν μόνο συγκεκριμένες λειτουργίες και θέσεις — τέλος, τη βοήθεια διαχειρίζονται οι Κομιτείς και αυτές είναι που καθορίζουν το ποσοστό και το ύψος της, ώστε να μπορεί να μετρήθεται ανάλογα με το χρόνο και τις περιοχές.

Κοντολογής, όλα έχουν προβλεφθεί έτσι ώστε η ασφάλιση να παραμένει σε στενή σχέση με τη μεγάλη βιομηχανία (και πιο συγκεκριμένα με τα τμήματά της εκείνα που χρειάζονται να «καθηλώσουν» την εργατική δύναμη), με ορισμένες κατηγορίες απασχολήσεων (εκείνες όπου υπάρχει ανάγκη να σταθεροποιηθούν οι εργάδιμενοι), και τέλος με την τοπική αγορά εργασίας (οι Riven και Cloward, σχετικά μ' αυτό, δείχνουν ότι το ποσοστό και ο σύγκος της χορηγούμενης βιοθείας αυξάνουν ή ελαττώνονται ανάλογα με τις ανάγκες σε εργατικά χέρια των σημερών εργασίας και των τοπικών βιομηχανιών).

Η ασφάλιση οφειοκάντικου τύπου εμφανίζεται έτσι καθαρά σαν όργανο ριθμιστής και ελέγχου της εργατικής διναμητικής όπου παροδημόσια ιδρυματα έρχονται να αντικατοτίσουν τα εργοδοτικά συστήματα «ασφαλής» σηματηληρώνοντας τη διάταξη πλαισιωτικής που χρειάζεται το κεφίλαιο για να να εξασφαλίσει την επέκτασή του. Όπως σημειώνουν οι Riven και Cloward, το νέο και σημαντικό χαρακτηριστικό έγκειται στο ότι, από δύο και πέρα «το αμερικανικό σύστημα δημόσιας αρωγής συνδυάζεται με το σύστημα εργασίας και το εντούξ»,²³.

Μι αυτό τον τρόπο, η δημόσια αρωγή, απλαίσσοντας τη βιομηχανία από ορισμένες κατηγορίες εξόδων συντήρησης και αναπαραγωγής της εργατικής τάξης και ταυτόχρονα οργανώνοντας τη διάθεση αυτών των εξόδων με τρόπο αρκετά επλεκτικό έτσι ώστε να σταθεροποιεί το σύστημα της μισθωτής εργασίας, συμβάλλει στην εξάλεψη των εμπόδιων που η μεγάλη βιομηχανία, με την ορθολογικοποίηση, είχε η ίδια υψώσει μπρος στην ανέλιξή της. Αυτό εξηγεί και το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν οι Riven και Cloward στο τέλος μιας λεπτομερέστατης εξέτασης της νέας νομοθεσίας:

«Αυτό που εκμεταλλεύονται τη χαμηλή τιμή της εργασίας έστιν όπως την εξασφαλίζουν αυτές οι προστικές, βρισκον βέβαια παρηγορά στα φιλανθρωπικά τους αισθήματα, αλλά και διαλογό τόσο, τουλάχιστον, στα κέρδη τους».²⁴.

23. Ο.π., σελ. 177.

24. Στο ίδιο.

2) Στη Γαλλία, βρίσκουμε την ίδια λογική, αν και κάτω από διαφορετικές μορφές. Έχει δε μεγάλη σημασία, απ' αυτή την άποψη, η παρατήρηση πως ο διοι βιομηχανεύς που θα γνωρίσουν την ανάπτυξη των πρώτων συστημάτων ασφάλισης — τον πρόγονο της σημερινής Κοινωνικής Ασφαλιστής — είναι τα οφυγία και οι στηριζόρθροισι, δηλαδή, ακριβός διό από τους ουσιαστικούς τομείς της βιομηχανικής επανάστασης όπου ήταν ανάγκη να στερεωθεί η μεγάλη βιομηχανία.

Τις Εποχές Αρχέων

Η «Ασφάλιση» για τους εργάτες των ορυχείων αρχίζει να πάρει τη σημαγονή μορφή της στη Γαλλία το 1852. Ένα αυτοκρατορικό δάσταγμα — μετά από τρομερές καταστροφές στα ορυχεία της Ουρτ — καθέλωνε μια «Επαρεία Πρόνοιας» σε όφελος των εργατών. Και εδώ πάλι δεν υπάρχει θέση για κανένα είδος φιλανθρωπίας, τα πράγματα είναι ξάστερα. Να πως ο Pinot, σχολιαστής εκείνης της εποχής, παρουσιάζει την Επαρεία:

«Για να αναπτύξει τα ορυχεία στην περιοχή της Λιέγης, το Κράτος δημιουργεί ένα πραγματικό ταμείο εργατικών ασφαλίσεων κατά των γηρατεών, της ασθενείας και των ασυγμάτων. Με λίγη λόγια, σύστημα ανάλογο με τις κοινωνικές ασφαλίσεις έτσι όπως τις εγκανέλες στο Βίσμαρκ στη Γερμανία και με σκοπό παρόμιο κατά βάθος. Επρόκειτο για βιομηχανίες που έπρεπε ν' αναπτυχθούν το ταχύτερο δινατό: σκοπός ήταν η σταθεροποίηση και η προσέλκυση εργατών μέσα από ιδιάιτερα πλεονεκτήματα».²⁵

Γιατί άραγε «ιδιάιτερα πλεονεκτήματα» να θεωρούνται εδώ αναγκαία. Η απάντηση είναι απλή: η σύνθετη της εργατικής τάξης στα ορυχεία και η αντίστασή της να εναχθεί στη μισθωτή εργασία είναι πέτροις που μόνο αν δοθούν «διάτερα πλεονεκτήματα» είναι δυνατό να συγκρατήσουν τους εργάτες επί τόπου. Πράγματι, παραδοσιακά η δουλειά του ορυχείου απαιτεί δύο ειδή εργατών τους «έξωτεροικούς» εργάτες — καρβουνάρηδες και αμαζάνδες — και τους «εσωτερικούς» εργάτες — που δουλεύουν στο καθαυτό χωτήριο. Οι πρώτοι δεν έχουν σημαντική ειδικεύμανο και επιπλέον ολγαριθμού. Αυτό που προέρχονται από τη συντελέσεις είναι αριθμητικά ανεπαρκείς σε συγκριση με τις ανάγκες της βιομηχανικής επανάστασης. Όμως κοινό γνώρισμα και των δύο κατηγοριών είναι ότι αποτελούν ένα εξαιρετικά ασταθές εργατικό δυναμικό. Οι μεν («οι

25. Αυτό το αναφέρει ο H. Hatzfeld, *Du panopticisme à la Sécurité Sociale: 1850-1940*, A. Colin, 1975 (η υπόρρημαση είναι δική μας).

εξιτερικοί»; «αγρότες που δεν έχουν συνθήσει στη βιομηχανική πειθαρχία... (έχουν) πάντα την τάση να εγκαταλείπουν το αφεντικό τους μόλις τους καλέσουν οι αγροτικές εργασίες». Οι άλλοι, οι σιδηρουργοί, δύναται στάνοι και περιζήτητοι, είναι έτοιμοι να ενδύσουν στις πέτσις κάθε εργοστασίαρχη που υπόσχεται καλύτερη αμοιβή.²⁶

Η μεγάλη βιομηχανία του άνθρακα και των μεταλλωρυχείων δεν μπορεί να προσαρμοστεί σε μια τέτοια αστέθια και απέιθαρχια.

Τρία «Ταξία» (Απογημάτων-Ανεργίας-Σύνταξης) θα συνδιδόσουν τις διατάξεις τους για να μεταβάλουν την Ασφάλιση σε άργανο στιν ισημερία της επέκτασης της μεγάλης βιομηχανίας και θα συντρέξουν φέτε να της εξασφαλίσουν «πειθαρχία» και υποταγή των δυνάμεων εργασίας.²⁷

Στην πράξη, το κυριότερο είναι το ταμείο βοηθείας στους τραυματίσμανους εργάτες γιατί είναι γύρω από το σοβαρό ζήτημα των «αυτοχημάτων» που οικοδομείται συνοδικά ο νέος θεσμός. Ο επαγγελματικός κίνδυνος —εκτός από το ότι βρίσκεται στη μέσα αυτής της «αυτοφόρης ανεξαρτησίας» που μνημονεύει ο B. Gilles— αναγνωρίζεται σαν τέτοιος και παρουσιάζεται σαν προϋπόθεση για την προσέλκυση, τη συγκράτηση και την ανανέωση του απαντούμενου αριθμού εργατών. Ωστόσο, η πλήρης σημασία των ταμείων «βοηθείας» φαίνεται μονάχα σαν συγχεισθέν με τα ταμεία «ανεργίας» που συμπληρώνουν το σύστημα. Έτσι το ταμείο «ανεργίας» έρχεται να ακυρώσει τις συνέπειες του επακίνδυνου νόμου του 1896, που δέφηνε ανοιχτή τη δινατότητα να τακτηποριμένεται η «ενθύη του εργοδότη». Γι' αυτό και υπάρχει η προϋπόθεση ότι το ταμείο αυτό «... πληρώνει αποζημίωση ανεργίας στους τραυματισμένους εργάτες που παραπονήθηκαν από οποιαδήποτε δικαστική πράξη». Η είσπραξη της πρώτης δόσης απόζημιωσης ανεργίας συνεπάγεται αποδοχής αυτού του κανονισμού²⁷.

Σε ανάλογους σκοπούς (έλεγχος και σταθερότητα του εργατικού δυναμικού) χρησιμεύουν και τα ταμεία σύνταξης: «Μια σύνταξη κερδίζε-

26. Στο ίδιο, σελ. 105. «Οι σχολοκόποι και οι καρβουνάρηδες είναι ανυόφροφοι ανεξάρητοι... οι σιδηρουργοί συμπεριφέρονται περίπου με τον ίδιο τρόπο», διευκολύνεται ο Bertrand Gilles, *H筐αγωγή της μεγάλης μεταλλουργικής βιομηχανίας στη Γαλλία*, Παρίσι.

27. H. Hatzfeld, o.p. σελ. 116. Τα πρόγραμμα είναι καθαρά. «Εννοείται πως όποιος εργάτης ή υπάλληλος που πατείει πας πρέπει να ενέργει αγονή κατά της εταρείας γ- αστική ευθύνη συνεπεία αυγήματος ή να ζητήσει αποζημίωση για μια οποιαδήποτε ατία που συνέβηται με την εργασία, θα αποκλείται για το μόνο αυτό λόγο από κάθε συμμετοχή στης δωρεές που κάνει η εταιρεία στο προσωπικό της μέσω του ταμείου τρανσακτιάλ». J. B. Marsaut, *Les Caisses de secours et de prévoyance de la Compagnie houillère de Besseges*, Παρίσι 1889.

του σιγά σιγά μέρα με τη μέρη, με την υποταγή και την εργασία»²⁸. Ο εργάτης δεν την αποκτά παρά στο μέτρο της πραγματικής εργασίας που πρόσφερε και ανάλογα με τη έτη συνεσφρούτ του. «Οσο πο πολύ γερνά ο εργάτης, τόσο πο πολύ υπολογίζει τι θα ξάσει σε περίπτωση απόδολυτής του για κάποια απειλαρχία του»²⁹.

Όπως και στης ΗΠΑ, έτσι κι εδώ, αυτό που εξηγεί το συγκαταστιμό της «Ασφάλισης» είναι οι νέοι όροι άσκησης της εργασίας και διαβίωσης των μισθωτών εργάτη της μεγάλης βιομηχανίας: έτσι εξηγείται και η ιδιαίτερη μορφή που παρινέι, το ότι δηλαδή μεταρέπει σε οργανο ελέγχου, και ριθμιστης την «προστασία» που στο εξής πρέπει να εξασφαλίζεται στον εργάτη με χρηματικές χορηγήσεις.

Αλλ' αυτή την άποψη ο ασφαλιστικός θεσμοί στους Διημητρόδρομους είναι ακόμα πιο σωφρίσεις σ' αυτήν την περίπτωση, το προς λόγη την πρόβλημα δεν είναι οι επαγγελματικοί κίνδυνοι που μπορούν να καταστήσουν αβέβαιο τον ανεφοδιασμό σε εργατικά χέρια. Άλλο είναι το πρόβλημα. Ο Hatzfeld το παρουσιάζει με τον εξής τρόπο: «οι (σιδηροδρομικές) εταιρείες χρειάζονται πολύτιμο προσωπικό που βρίσκεται διασκορπισμένο και όχι συγκεντρωμένο σ' ένα εργοστάσιο, ένα προσωπικό που ένα μέρος του μετακινείται και είναι, κατά κάποιον τρόπο, εγκαταλειμμένο στον εωτό του, ένα προσωπικό, τέλος, που πρέπει να διέπεται από πειθαρχία, τέτοια ώστε η δινοεία να γίνεται με ακρίβεια και τέλεια τακτικότητα».³⁰ «Πειθαρχία» και «τακτικότητα», σ' ένα επαγγελματικό που απαιτεί από το προσωπικό του αυτονομία και πρωτοβουλία: αυτή είναι η αντίφαση που πρέπει να ξεπεραστεί.

Η λύση αναζητήθηκε πρώτα στη στροτολόγηση εργατικής δύναμης με ιδιάιτερα χαρακτηριστικά. Εξαρχής οι εταιρείες στρατολογούν κόσμο από τις αγροτικές ζώνες. Πράγματι, οι εργάτες των πόλεων, διαμορφωμένοι μεσα στους αγώνες των εργαστηρίων, θ' αντέτασσαν υπερβολικά ζωτρή αντίσταση. Εππιέσον, αυτό το ειδος εργατών μπορούσε να πλήρωνεται με μισθό χαμηλότερο από εκείνο των εργατών των πόλεων που πορέμεναν ωστόσο υψηλότερο από τους μισθούς που δίνονταν στις αγροτικές ζώνες. Γι' αυτό όμως το είδος εργατών ο αποχωρισμός από το αγροτικό πλαίσιο απαιτούσε ακόμα πο ειδικά μέτρα σχετικά με τις συνήθιστες συντήρησης και αναπαραγωγής. Έτσι λοιπόν η Εγγυήση σταθερής εργασίας και η Σύνταξη αποτέλεσαν τα μέσα «κινητοποίησης» των

28. H. Hatzfeld, o.p., σελ. 116.

29. H. Hatzfeld, στο ίδιο.

30. Στο ίδιο, σελ. 121.

εργατών των σιδηροδρόμων³¹. Εδώ, όπως και στης ΗΠΑ, η επέκτασή τους μα της σύνταξης παραγωρείται με εξαιρετικά περιοριστικούς όρους και ρήγρες που διασφαλίζουν πειθαρχία και σταθερότητα.

Πολλές άλλες βιομηχανίες θεωρούν —πάντα τη στιγμή της εξέλιξής τους της προς τη «μεγάλη βιομηχανία»— παρόμαια συστήματα³². Τα παραδείγματα που ήδη αναφέρομε αρκούν για την κατανόηση του θέματος μας, για να μπορέσουμε να διατυπώσουμε μερικές παρατηρήσεις ούσον αφορά την καταγωγή, το ρόλο και τη λειτουργία των πολιτικών των σχετικών με την «Ασφάλιση».

1. Όταν δημοσιεύονται στη Γαλλία οι νόμοι του 1928 και 1932 σχετικά με τις «Κοινωνικές ασφαλίσεις» (ο δεύτερος σε περίοδο κρίσης: 4 εκατομμύρια άνεργοι καταγραφένοι το 1932) δεν κάνουν άλλο παρά να επικυρώσουν μια πραγματικότητα και μια απαιτηση που εμφανίζονται σαν μια διπλή αναγκαιότητα. Πρώτα την ανάγκη ν' αντιμετωπιστεί η αντίσταση που προβάλλουν οι εργάτες στην ένταξή τους στη μισθωτή εργασία και στη μεγάλη βιομηχανία. Επειδή την ανάγκη ν' αναγνωριστεί η διεκδίκηση «ασφαλίας» που εκφράζεται τόσο πιο έντονα δύο η μεγάλη βιομηχανία καταστρέψει αδιάκοπα τις παλιές «οικιακές» παροποίες μέσα στις οποίες λήφαινε χώρα, κάπω από ειδικές συνθήκες, η αναπαραγωγή των δημάρκων εργασίας.

2. Γιατί, είναι καρός να το υπενθυμίσουμε, είναι μόσα στη μεγάλη βιομηχανία και για λογορασμό της που απαγόρευθηκαν αυτά τα συστήματα.

Όχι μόνο είναι η μεγάλη βιομηχανία που πήρε την πρωτοβουλία αλλά μέχρι το 1940 —και ακόμα και μεταπολεμικά— οι διάφορες σχετικές νομοθεσίες αφορούσαν, πρώτα και κύρια, τους μισθωτούς εργαζόμενους

³¹ «... οι σιδηροδρομικοί πρέπει να διαθέτουν προσόντα ρόμπιν, εγκράτειας, πεθαργίας (...). Για να πετύχουν αυτή την τόσο δύσκολη αφοσίωση, από ενα τόσο πολυάριθμο προσωπικό, οι επιφεύξεις, αντί να υψώσουν πέρα από το μέσο όρο τις πραγματικές αιτιολόγιες των υπαλλήλων... οκέφτηκαν να πολλαπλασιάσουν την φρονδότερή περίβλαψη κάτω απ' όλες τις μορφές... Léon Seneschal, Des Institutions patronales des grandes compagnies de chemin de fer, διατριβή νομική, Λίλλι, 1904. Ας σημειωθεί η σχέση μεταξύ κοινωνικών ασφαλίσεων και μισθωτούς: οι πρώτες επιτρέπουν την πίεση πάνω στον άμεσο μισθό.

³² Στην κλωστοϋφαντουργία ιδιαίτερα, το κλωστοϋφαντουργικό συγκρότημα Lille-Roubaix-Tourcoing εφαρμόζει από την πλευρά του —με διπλή εισφορά εργατική και εργοδοτική— ένα σύστημα «ασφαλίσεων» που ελέγχει δηλ. ή σχεδόν δηλ. τη ζωή των εργατών, ξεκινώντας από την ασθένεια και καταλήγοντας στα αυτόχθονα, ακόμα και στην κατοικία. Όπως πάντα, αυτό γίνεται με την επιβολή αστηρών κανονισμών.

των μεγάλων επιχειρήσεων. Εδώ, όπως και στης ΗΠΑ, η επέκτασή τους στ' άλλα στρώματα εργαζόμενων έγινε συγάπιγα και σταδιακά.

O Robert Pinot συνοψίζει, κατά τη γνώμη μας, στο σύνολο της τη συζήτηση όταν γράφει:

«Το ζήτημα των εργατικών συντάξεων³³ δεν τέθηκε με τρόπο καταφανή παρά μόνο αφού το καθεστώς της μεγάλης βιομηχανίας εδραιώθηκε απόλυτα».

Ακόμα καλύτερα, εντοπίζει εκείνο που, σε τελευταία ανάλυση, έκανε τις συντάξεις απαραίτητες: «Επρεπε λοπόν ν' αντικατασταθούν για του ψηφάτη δύλα τα σημερίγματα που έβρισκε στα γερατεί του μέσα στην ίδια του την οικογένεια, στην παγίρηση που είχε δουλέψει, στα αγροτικά κέντρα, στην άλυσδα των δεσμεύσεων που είχε φτιάξει, τέλος στην άνοδό του στην κατάσταση του μικροπειχευτημάτια³⁴.

Δεν θα μπορούσε να είναι κανείς πο σαφής, Καθώς αναπτύσσεται και ορθολογικοποιείται η μεγάλη βιομηχανία, μαζί με τον καινούριο τρόπο παραγωγικής κατανάλωσης της εργατικής δύναμης, φέρνει και έναν καινούριο τρόπο ανασύστασής της. Έτσι θα μπορέσει η μαζική παραγωγή ν' αναπτυγχθεί και να αναστατώσει το τοπίο και τη διαμόρφωση των ταξικών σχέσεων στις χώρες της Δύσης. Μια νέα εποχή αρχίζει.

³³ Αυτό δηλας, όπως το είδημε, ισχύει μόνο για τις «Ασφαλίσεις».

³⁴ Το αναφέρει ο Hatzfeld, ο.π., σελ. 137.

ΟΙ «ΝΕΟΙ ΚΑΙΡΟΙ»

VI

«Τυχαίνει να μη μου είναι αδιάφορα όσα πιστεύω ότι αφορούν τη δικαιοσύνη και τη λογική· ωστόσο, η πάλη των τάξεων δα με δρει με το μέρος των μορφωμένων Αστών (...)» Στην οικονομική σφαίδα, αυτό ομαίνει ότι πρέπει να αναζητήσουμε μια νέα πολιτική και νέα μέσα υκανά να ελέγξουν και να προσαρμόσουν την ενέργεια των οικονομικών δυνάμεων ούτως ώστε αυτές να μην αντιστρατεύονται ανοιχτά τις συγχρονες ιδέες για δικαιοσύνη και κοινωνική σταθερότητα.»

John Maynard KEYNES
Είμαι άρχη Ριζοσπάστης; (1925)

Ο Τέλορο, ο Φοροντ και πίσω απ' αυτούς η στρατιά των χρονομετρητών και των ανδαλτών — πεζικάριοι του κανούν ριου ορθολογηθμού του κεφαλαιού — τα κοτάφεραν λοιπόν. Οτο τέλος του πολέμου, μέσα στη δεκαετία 1920-1930, μια νέα οικονομία ριθμίζει τους μηχανισμούς της παραγωγής. Μαζί μ' αυτή και η ιδιωτική κοινωνία στο σύνολό της φαίνεται να έχει κυριαρχηθεί από έναν καινούριο και παράξενο ρυθμό.

Είναι η αρχή των «τρελών» χρόνων. Με την ιστορική απόδοσαση, δημιουργίζεται η εντύπωση, σήμερα, πως η καινούρια οικονομία χρόνου μέσα στο εργαστήριο δε μπορούσε παρά να βρει το αντίκτυπό της σ' αυτήν την παράλογη ασυνδοσία της συμπεριφοράς έξω από το εργαστήριο: τα καπέλλα των Κυριών, τα γιλέκα των Κυρίων, οι νύχτες, η σπατάλη του χρόνου για όλους. Φαίνεται σάμπτως μετά από δύο πολέμους — ο ένας «εμφύλιος» και ο άλλος παγκόσμιος — μετά τη διάλυση των πρωταρχικών μύθων, αράμεστα στη βίαιη εξαφάνιση της Νότιας αριστοκρατίας της γης και την άνοδο του Βόρειου τρόπου ζωής, αστικού και βιομηχανικού, φαίνεται λοιπόν σαν η εποχή — ή τουλάχιστον οι πλούσιες τάξεις της εποχής — να προσφέρει στον εαυτό της την πολυτέλεια ενός διαλειμματού.

Διάλειμμα σύντομο που θα λήξει πριν τελειώσει η δεκαετία, κάποια πέμπτη, όταν ένα χρηματιστηριακό επεισόδιο θα αποκαλύψει απότομα πόσο σαβρός ήταν ο κοιλοστός.

Οι δινάρμες που απελευθερώσε η δραστηριότητα των μεγάλων κοντοτέρηδων της βιομηχανίας δηλαδή των Τελλορ και Φορντ ολλά και των Ροκφέλλερ ή Μόργκαν, ξανάρχονται στο προσκήνιο. Συντελεῖται κατά κάποιον τρόπο η επιστροφή του στόχου: η κρίση έχει ξεστάσει.

Κάτω από την τρομακτική πίεση των εργατικών αγώνων θα γίνει, βήμα-βήμα, ο απολογισμός από την πλευρά των κυβερνώντων και η προσταθεία να επανασυγκολληθούν όσο γίνεται τα διάσπαρτα κομάτα.

Μονάχα ένας άνθρωπος θα μπορέσει να συλλάβει τις νέες όψεις αυτής της κρίσης, τι είναι εκείνο μέσα της που φέρνει κιόλας τη μελλοντική τάξη της πραγμάτων. Με την ακλόνητη πεποίθηση πως αυτή η κρίση δεν είναι απλή επανάληψη του παλιού αλλά το αποτέλεσμα νέων δυνάμεων, θα καταφέρει —χρησιμοποιώντας τη γλώσσα που καταλαβαίνουν οι όμοιοι του— να ανατρέψει τη θεωρία και την πραγματική αυτού που ακόμα ονομάζεται «σοσοροποία». Έτσι, μετά τον Τίελορ και τον Φορντ, έρχεται ο Κενιγκ ^{ν'} αποπερατώνει το οικοδόμημα. Μετά τη θεωρία και την πραγματική μέσα στο εργαστήριο, η στοχοί και η πραγματική των είδους του Κράτους και της ρύθμισης που αντιστούσε σ' αυτή τη μαζική παραγωγή.

Βέβαια όλ' αυτά γίνονται, από αυστηρά καπιταλιστική οικοπά, σε αναζήτηση μιας λαπτυρικότητας της αναδιάρθρωσης και της ρύθμισης ωστόσο η αποτελεσματικότητα της θ' αποδειχτεί πραγματική και μακροχρόνια.

Στην αφετηρία λοιπόν του σύγχρονου κράτους βρίσκεται η κρίση από πού προέρχεται όμως αυτή η ίδια η κρίση;

1. ΥΠΟ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 20 ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 30: «ΝΟΡΜΕΣ» ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ

Για να δοκιμάσουμε να καταλάβουμε τι είναι αυτό που παίζεται στην κρίση της δεκαετίας του 30, πρέπει να ξαναγρίσουμε στην έννοια μαζική παραγωγή. Θέλοντας ν' αποσαφηνίσουμε ποιο ήταν το καινούριο και το ιδιότυπο στο είδος των μεταβολών που έφερε αυτή η μαζική παραγωγή, της δύνασης έναν ορισμό ξεκινώντας από την «αλληλεπίδραση» ανάμεσα στους νέους κανόνες εργασίας, παραγωγής και κατανάλωσης —και τις ιδιαίτερες συνθήκες άρθρωσής τους (βλέπε τον πίνακα που παραθέτουμε). Χρειάζεται όμως να πάμε ακόμα πιο πέρα γιατί πρέπει να προεκτείνουμε τη διατύπωση του «τυπικού σχήματος», που ανταποκρίνεται στη μαζική παραγωγή, με ορισμένες διευκρινίσεις σχετικά με τις πραγματικές διαδικασίες που στήριζαν την επέκταση της. Απ' αυτή την άποψη είναι ανάγκη να αναφερθούμε σε πολλά σημεία που αφορούν από τη μια τους όρους καθίερωσης καθενός από τους νέους κανόνες και από την άλλη την άρθρωσή τους και τη «λεπτωργία» τους μέσα σε μια συνολική διαδικασία. Η «κρίση» της δεκαετίας του 30, καθώς μέσα σε μια συνολική διαδικασία θα προκύψει απ', αυτήν, μπορούν έτσι ν' αποκτήσουν την «προοπτική» τους, να επαναποθετηθούν σε σχέση με το νέο σχήμα συστάρωσης του κεφάλαιου που προήλθε από το φορντισμό.

1. Εάν στραφούμε πρώτα προς τις μεταβολές που θήγουν την παραγωγή την επορευμάτων, διαπιστώνουμε πως η είσοδος και η ηγεμονία του τείλορισμού και του φορντισμού μέσα στα εργαστήρια δεν έγιναν ούτε σε μια μέρα ούτε μονομάς. Η πάλλη που διεξήγαγε το κεφάλαιο για να επιβάλλει τις τεχνικές του «Scientific Management» ξεκινά στις αρχές του αιώνα αλλά τυνεχίζεται για δεκαετίες. Γνωρίζει στηγμές επιτάχυνσης και γρήγορης προόδου (ιδιαίτερα με την ευκαιρία του πολέμου), αντίθετα, περιόδους ανάσχεσης, ακόμα και διακοπής. Ανάλογα με τις βιομηχανίες, τις περιοχές, τις παραδόσεις οργάνωσης και την αποτελεσματικότητα της εργατικής αντιστοσίης, είναι διαφορετικοί οι ρυθμοί και καιμά φορά και αυτή η ίδια η πορεία του μετασχηματισμού. Ας προσθέσουμε ακόμα πως «προ-τελιοριανές» βιομηχανικές μορφές θα επιζήσουν για πολλού, γιατί συχνά οι managers είναι οι ίδιοι διασπόστοι σ' ό, πι αφορά την αποτελεσματικότητα των νέων συστημάτων και διστάζουν να προχωρήσουν στους αναγκαίους μετασχηματισμούς. Κοντολογής, εάν η ορθολογικοποίηση της εργασίας οπωροδήποτε διαδίδεται, ωστόσο αυτό γίνεται σταδιακά, διακεκριμένα, με άνισο ρυθμό και ταχύτητα, ανάλογα με τους κλάδους, τις βιομηχανίες, τα εργαστήρια. Σύμφωνα με την οικονομική ορολογία, και εδώ βρίσκεται το ενδιαφέρον σημείο, αυτό σημαίνει πως κάθε στηγμή και για ένα σύνολο εμπορευμάτων παρόμιος αξίας χρήστης, συνυπάρχουν πάντα διάφοροι τύποι εργασιακής διαδικασίας, που είναι οι ίδιοι άνταστα αποτελεσματικοί από την άποψη της έξιοποτήσης της αξίας του δεσμευμένου κεφαλαίου.

Έτσι, εκδηλώνονται, αδιάκοπα διαφορίς παραγωγικότητας ανάμεσα σε παραγωγικές μονάδες που ασχολούνται με την παραγωγή ταυτόσημων εμπορευμάτων (ή εμπορευμάτων με παρόμια αξία χρήστη). Αυτές οι διαφορές παραγωγικότητας δεν μπορούν να συνεχίζονται επ' άπειρο. Κάποτε θα αφανιστούν εκίνες οι παραγωγικές μονάδες που βιοσίζονται στα λιγότερο αποτελεσματικά υπόβαθρα. Αν ο ρυθμός του «αφανισμού» των πο αδινγαμον ηονάδων επταχωνθεί και φτάσει ν' αγγίζει ένα σημαντικό αριθμό εργαστηρίων, τότε βρισκόμαστε μπροστά σ' αυτό που ονομάζουμε «κρίση». Κρίση που εκδηλώνεται είτε με την υποτίμηση του κεφαλαίου (αν αυτό δεν μπορεί πα να πουληθεί παρά κάτω από την αξία του) είτε πio αμεσα, δηλαδή με την καταστροφή του, πην εκδιώξη του από την εμπορευματική σφοιρά.

Ιδωμένη απ' αυτή την άποψη, η τείλοριανή και φορντιανή ορθολογικοποίηση των εργαστηρίων διαδικασίων, δεν μπορούσε ν' απαυτυχθεί παρά μέσα από μια αδάκοπη πορεία βιομηχανικών αναδιαρθρώσεων, αναπόφευκτων προκειμένου να γίνεται δυνατή —καμιά φορά και βιασα— η απαράιτη αναπροσαρμογή στις σχέσεις αξίας μεταξύ ε-

μπορευμάτων παρόμοιας¹ αξίους χρήστης αλλά που, από τη σκοπιά της αξιοποίησης της αξίας, παράγονται με βάση διαφορετικά και άνισης αποτελεσματικότητας υπόβαθρα. Τέτοιες αναπτροσταρμογές αποδείγγονται περιοδικά αναγκαίες και παίρνουν συγκεκριμένη μορφή: βιομηχανικές, εμπορικές ή πραστεύτικες χρεωκοπίες, εξόλουψη παραγωγικών πονάδων, συγκεντρωση και συγκεντρωτικότητα του κεφαλαίου. Στο βάθος, όλα οφείλονται στο γεγονός ότι η αρθρολογικοποίηση των εργασιακών διαδικασιών είναι συνεχής φορέας και πλέοντας «κρίσης». Η ανάπτυξή της έχει σαν αποτέλεσμα την απόρρηψη ομάδων-εμπορευμάτων που παράγονται πάνω σε υπόβαθρα που η ίδια της η πρόσδοση εχει καταστήσει απαρχαιωμένα.

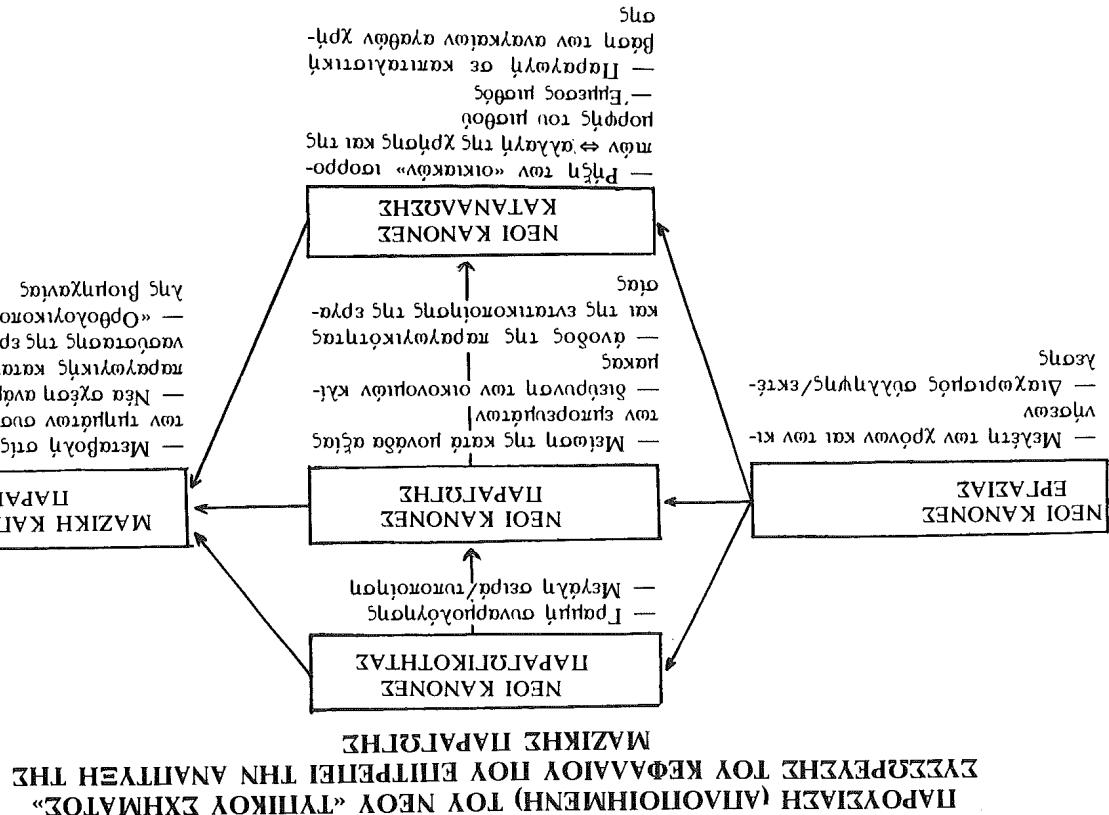
Αυτή είναι μια από τις αιτίες των αλυσιδωτών βιομηχανικών χρεωκοπιών και καταστροφών που χαρακτηρίζουν τη δεκαετία 1930-40².

2. Η καθέρωση αυτού που ονομάσαμε «νέοι κανόνες κατανάλωσης» θα γνωρίσει κι αυτή πιστογράφισμα και ρήξεις. Η καταστροφή των παλιών αγροτικών «οικιακών» στροφών, η παραγωγή πάνω σε καπιταλιστική βάση των αναγκαίων αγαθών χρήσης, η επέκταση της μισθωτής εργασίας και η γηγεμονία της χρηματικής μορφής σαν δραγμανού και φορέα της ανταλλαγής, όλα αυτά είναι φαινόμενα αλληλεξαρτώμενα και αλληλοστηριζόμενα που ταυτόχρονα όμως έρχονται σε αντίφαση, κάποτε βίαιη, με την πολιτική πραγμάτων. Καθώς επιβάλλεται το καινούριο, επιφέρει βαθιές και ριζικές αλλαγές στις συνθήκες άπαρχης και αναπαραγωγής των εργατικών τάξεων. Βέβαια, η εδραιώση της παραγωγής των αναγκαίων εμπορευμάτων σε «μεγάλες σειρές» γεννούνται τους όρους για την ανάπτυξη της «μαζικής κατανάλωσης», το πέρασμα όμως από τη μαζική παραγωγή στη μαζική κατανάλωση πραγματοποιήθηκε σε μια μεγάλη χρονική περίοδο και συγχά με την προσφύγη σε κατοναγκαστικά μέσα.

Ηδη στις απαρχές του αιώνα, ο Φορογ με τον άμεσο και ιδιόρυθμο τρόπο του (πολύ νωρίτερα από τις κείμενανές κατασκευές, περί «πραγματικής ζήτησης») επέμενε ότι ήταν ανάγκη να διατηρηθούν ορισμέ-

1. Παρόμοια αξία χρήσης: αυτό τονίζεται για το ίδιο εμπόρευμα που όμως παραγεται σύμφωνα με μεθόδους άλλωστε «επιστημονικές» άλλοτε όχι, είτε πρόκειται για νέο εμπόρευμα που υποκαθιστά το παλιό και που η αξία χρήσης του είναι παρόμοια (ο αιμός και ο ηλεκτρισμός σαν κινητήριες δυνάμεις, η αυτοκινητάμαξα και ο αραπάς, η κόστα και η θεριστική μηχανή...).

2. Συνήθως τονίζεται η χρηματιστική όψη της κρίσης (βλέπε ανάμεσα στις πρόσφατες εργασίες Galbraith, Nέτε). Σκόπιμα λοιπόν εφεις φωτίζουνε εδώ μια μάλλη άγη των πραγμάτων.

νεζ ιστοροπές προκειμένου να διαφυλαχθεί η εκκολαπτόμενη τότε μαζική παραγωγή:

«... η ίδια η επιπτυχία μας εξαρτάται εν μέρει από τους μισθούς του πληρώμανος. Εάν σκορπίσουμε πολύ χρήμα, από το Χρήμα θα δαπανηθεί...» το αποτέλεσμα θα είναι ότι... «αυτή η ευημερία εκφράζεται με αύξηση της ζήτησης (για τα αυτοκίνητα μαζι)».

Ήταν δε τέτοια η ορμή του που υποστήριξε ακόμα και απόψεις αντίθετες με τις πολύ διαδεδομένες εκείνο τον καιρό στους επιχειρηματικούς κύκλους μαλθουσιανές θέσεις:

«Γιατί λοιπόν όλες αυτές οι πολυλογίες σχετικά με την ελάττωση του αριθμού των εργαζόμενων και τα οφέλη που θα αποκομίζει η χώρα από τη μείωση των μισθών; Το μοναδικό αποτέλεσμα δεν είναι ποτέ η μείωση της αγοραστικής δυναμικής των μισθωτών και η συρρίκνωση της εσωτερικής αγοράς».

Για την επέκταση της «εσωτερικής αγοράς» ο Φορντ συνιστούσε, καθώς είπαμε, τη χορήγηση «ψηφλωτών μισθών».

Ωστόσο, ο «ψηφλώδης μισθός» (ακόμα και όταν δίνεται, πράγμα που παραμένει εξαιρετικά δεν καταφέρνει από μόνος του να «απορροφήσει» τα εμπορεύματα που στο εξάμηνο παράγονται σε όλο και μεγαλύτερες σειρές και κλίμακες. Για να τους εξασφαλισθούν αγορές, για να εδραιωθεί μαζί με τη μαζική παραγωγή και η μαζική κατανάλωση που αυτή η παραγωγή χρειάζεται, πολλαπλασιάζονται οι τεχνικές «αναγκαστικής» κατανάλωσης. Η προσαγωγή της μαζικής παραγωγής είναι σύγχρονη των «Economats» — δηλαδή μαχαζών όπου ο εργάτης πρέπει να πάει για τον επιστροφό και τις προμηθεύσεις του. Το συνόλο ή ένα μέρος της αμοιβής του ο εργάζομενος δεν το πληρώνεται σε χρήμα — γενικό ισοδινήμα των εμπορευμάτων — αλλά σε «δελτία αγορών» που ανταλλάσσονται με συγκεκριμένα εμπορεύματα παραδοτέα μόνο σε καθορισμένα καταστήματα.

Ένα άλλο μέσο — για το πέρασμα από τη μαζική παραγωγή στη μαζική κατανάλωση — αναζητήθηκε στην ανάπτυξη των καταναλωτικών δανειών. Στα τέλη της δεκαετίας του 20 υπάρχουν στη Γαλλία σοράντα περίπου ιδρύματα νέου τύπου: εταιρίες χρηματοδότησης με

σκοπό την πώληση με πίστωση. Δεν είναι δυνατό να υποστηριχθεί πως η σύμπτωση είναι τυχαία: οι πιο σημαντικές απ' ωντες δημιουργήθηκαν από τις «ταραχές αυτοκινήτων» και γηρεύουν να διευκολύνουν την αγορά των αμαξών των επαργειών. Τέτοια π.χ. είναι η SOVAC (Société de Vente à Crédit), που ιδρύθηκε το 1919 με πρωτοβουλία της Citroën: το ίδιο για τη DIAC (Diffusion Industrielle et Automobile par le Crédit) που ιδρύθηκε το 1928, συμβεβλημένη με τα καταστήματα Peugeot· η CAVIA (Crédit pour l'Achat de Véhicules Automobiles) σε σύνδεση με τη Simca. Άλλες εταιρίες ενδιαφέρονται για μεγαλύτερη ποικιλία ειδών και ιδιαίτερα για τον ηλεκτρικό οικιακό εξοπλισμό. Η Semuse, που δημιουργήθηκε το 1919, το CREG (Crédit Electrique et Gazier) που ιδρύθηκε το 1927 από την Thomson - Houston· η Radio - fiduciaire που ιδρύθηκε από τη Philips. Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις πρόκειται για ιδρύματα πώλησης με πίστωση διαρκών ή ημι-διαρκών αγαθών που αντιστοιχούν στις νέες δομές κατανάλωσης των διατικών αστικών και βιομηχανικών κοινωνιών».

Στο κέντρο αυτών των ποικίλων συστημάτων βρίσκεται μια ιδέα απλή αλλά κανονήρια: η μαζική παραγωγή προϋποθέτει ότι μια επαρκής αγοραστική δημιουργία έχει διανεμηθεί με μορφή μισθών και εισοδημάτων. Διαφορετικά, στις διανοτήτες «κριτηρίου» εξαρτίες διαστρεβλώσων που επιφέρει η διαφορετική παραγωγικότητα ανέμεσα σε εργαστικές διαδικασίες κατά την παραγωγή παρόμοιων αξιών χρήστης, θα προστεθούν και «κρίσεις» που θα προκύψουν από την απλή αναντιστογή ανάμεσα στις νέες δομές διανεμής παραγωγής και κατανάλωσης.

Πρέπει ακόμα να διευκρινίσουμε πως αυτή η διαδικασία δεν είναι απλά δυνητική ή ενδεχόμενη αλλά αποτελεί την αινιγματική κοινωνική διάδικαστα που δίπλα την επέκταση και την ανάπτυξη της μισθωτής εργασίας δια μέσου μιας σειράς συναγερών και επαναλαμβανόμενων αναντιστοιχιών στις ογκώσεις ανάμεσα στους νέους κανόνες εργασίας, παραγωγής, κατανάλωσης, κατά την πορεία διαμόρφωσης κάθε διαδοχικού τους επιπέδου.

Με βάση αυτά τα στοιχεία, μπορούμε να προσδοτίσουμε καλύτερα τη θέση και το ρόλο του φορντισμού στην κρίση του 1930. Κατ' αρχήν

5. Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε, σημειώνοντας πως ο περίοδος ενεργητικών βιομηχανικών ανακατατάξεων του τραπεζικού συστήματος, των μεθόδων χρηματοδότησης και διανομότητης από τις «εθνικοποιήσεις», το 1945 και φάνοντας μέχρι τις ανακατατάξεις του τραπεζικού συστήματος (σχετικά μεταξύ «τραπεζών επενδύσεων» και «τραπεζών καταθέσεων» των νόμων Debré στις αρχές της δεκαετίας 1960-70), ο «συσχετισμός» που αναφέρουμε πιο πάνω διαποτινώνται αδιάκοπα.

3. H. Ford, *H. Ζωή μου, το έργο μου*, θ. π., σελ. 142.

4. Στο ίδιο, σελ. 173.

από την απλή άποψη της διαδοχής των γεγονότων, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στο γεγονός της κρίσης των μεταβολών στης συνθήκης ώπαρξης των εργατικών τάξεων που προηγήθηκαν του φορτυτισμού και που προέκυψαν από τις τελεροτανές και φορτιανές ορθολογικοποιήσεις της μεγάλης καλαπαλτικής βιομηχανίας. Χαράζοντας στην ίδια την καρδιά των μηχανισμών παραγωγής σημαντικές διαφορές αποδικότητας και παραγωγικότητας της εργασίας, επιταχύνοντας την καταστροφή της μικρής «βιομηχανίας», αναστατώνοντας τον τρόπο κατανάλωσης και αναπαρεγγόης της εργατικής τάξης, υποκινώντας με την πίσταση και την υποχρεωτική κατανάλωση άλιμου διαδικαστικού «ψευδο-επικύρωσης»⁶ των εμπορευμάτων, η ορθολογικοποίηση της αρχασίας, στο επίπεδο και την καλύμακα πον επιχειρήθηκε, προετοίμασε το έδαφος εναλογισμότητας πάνω στο οποίο συγκεκριμένα γεγονότα θα φέρουν, βίαια και διαδοχικά, τη ρήξη των «μεγάλων ισορροπών» της καπιταλιστικής οικονομίας.

Και παρατέρει ακόμα, σαν «αριθητική εργασία», η κρίση, στο βαθύ που απατεί και κάνει διαγνόστη, με τις χρεωκοπίες και τις αναδιαρθρώσεις, μια ορισμένη αναπροσαρμογή στις σχέσεις αξίας, πρέπει να θεωρηθεί αναπόσταστο και συστατικό μέρος της διαδικασίας συσσώρευσης του νέου κεφαλαίου που εμφανίζεται. Μέσα σ' αυτό το πλάίσιο πρέπει να δοθεί και η ερμηνεία του σημαντικότατου γεγονότος της

6. Σχετικά με το μηχανισμό της αναγκαίας κοινωνικής «επικύρωσης» της «διανοτικής» εργασίας που περιέχεται μέσα στο εμπόρευμα και με το χαρακτηριστικό αυτού του μηχανισμού σαν συστατικού της (τυπικής) δινατότητας της κρίσης. στηριχτήκαμε τανω στον Μαρξ, «Οι κρίσεις», στα *Oeuvres*, *La Période*, τόμος 2, σελ. 459-490, καθώς και στο σχόλιο αυτού του κεμένου που έκαναν οι Suzanne de Brunhoff και Jean Cartelier με τίτλο «Μια μαρξιστική ανάλυση του πληθωρισμού», στο *Chroniques Sociales de France*, τεύχος 4, 1974.

Στο προαναφερθεν κείμενο, ο Μαρξ εγγράφει την τυπική δυνατότητα της κρίσης στην ίδια τη φύση του εμπορεύματος και της εμπορευματικής κυκλοφορίας (E-X-E)*, τονίζοντας τον αντιφατικό τους χαρακτήρα:

— από τη μια ο κυκλος E-X-E' είναι αδιαίρετα διαδικασία εφόσον το εμπόρευμα δεν μπορεί να γίνει αξιά χρήσης παρά μόνο αφού μετατρέπει στο αντίθετο του, δηλαδή το γηρήμα.

— από την άλλη πρόκειται για μια διαδικασία που ενέχει διο το γηρήμα επιγένετος στην οφελεται στην από την άλλη, πρόγυμα που οφελεται στη σ' ένα διατερο χαρακτηριστικο του χρήματος σαν γενκού ισοδυναμού: μπορεται για γίνει «απόθεμα» στη διαδικασία E-X ή να προκαταβληθεί στη διαδικασία X-E. Η κρίση είναι λοιπόν η «εκδήλωση» αυτής της ενότητας μέσα στο διαχωρισμό των διαδικασιών πρώτης η διαδικασία E-X/E σημάνει τη μη κόρων των ιδιωτικών εργασιών. Στο άρθρο που αναφέρεται σε Brunhoff και σε J. Cartelier ανατίθεσαν αυτό το εργατικό σχήμα εισέγοντας το ρόλο της πιστωσης.

* Ε = εμπόρευμα X = χρήμα E' = άλλο εμπόρευμα.

περιόδου 1930-40: της δυναμικής δηλαδή, μέσω του Νιου Ντηλ, εισβολής του κράτους σαν τέτοιου, σε μια επαναλαμβανόμενη προσπάθεια, που διάρκεσε μια δεκαετία, να εξασφαλίσει μια «ρύθμιση» των νέων στοροπούλων και ταξικών συγχρητισμών.

Ο Ρούζβελτ, συλλαμβάνοντας με μια ματιά την άμιλα κατάσταση της οικονομίας, την εργατική και λαϊκή αγωνία και βία που εμφανιζόταν ήδη, θα εκφράσει με μια λέξη το καινούριο αίσθημα που πλημμύριζε της καρδιές. Σ' έναν περιφήμο λόγο του στην εκλογική εκστρατεία του 1932, αναφωνεί:

«Το βιομηχανικό μας συγκρότημα έχει ήδη ανεγερθεί. Έχουμε φτάσει εδώ και καρό το τελευταίο μας σύνορο και δεν υπάρχουν ουσιαστικά πα μάλλος παρθένες εκτάσεις... Δεν υπάρχει πια δικείδια ασφαλείας με τη μορφή ενός Φαρ Ουέστ προς το οποίο μπορούν, δηλού αυτοί που έχασαν τη δουλειά τους εξαιτίας των μηχανών που προέρχονται από την ανατολή και είναι οικονομικότερες, να στραφούν για ένα νέο ξεκίνημα⁷...»

Το τελευταίο σύνορο! Η εικόνα είναι συναρπαστική. Έχοντας φτάσει σε αυτό τα άκρα, σ' αυτό το όριο, συνεχίζει ο Ρούσβελτ, δεν υπάρχει πια διέξοδος. Από όω και μπροστά να στραφούμε σ' εμάς τους ίδιους. Πάνω στη χρεωκοπία του «Άγριου» καπιταλισμού, του καπιταλισμού των Φορτ και Μόργκαν, θα σητεί στο εξής, πανταχού παρόν, το Κράτος.

Γιατί πράγματι έτσι πρέπει να γίνει κατανοητή η εισβολή του κράτους: σαν η ίνστατη δύναμη που παρεμβαίνει στον αριθμό δύο τρόπων συσσώρευσης των κεφαλάιου, για να επιγειρθεί να πραγματοποιήσει, με «καταναγκαστικών» μέσα, την προσαρμογή των νέων «ισορροπών» που φέρνει η μαζική παραγωγή. Και αυτό, τη στιγμή που η εργατική τάξη, πη δύναμη της οποίας είχαν καταφέρει να τσακίστουν, βρίσκεται ή ξανα-βρίσκεται με την ευκαρία της κρίσης ένα πεδίο ενότητας και ανασυνθέσης: για τη δουλειά, το μισθό και το εισόδημα, ενότητα στην ορθολογικοποίηση και τις βίαιες αναδιαρθρώσεις που συνεπάγεται.

2. Ο ΚΕΦΥΝΖ, ΤΟ ΝΙΟΥ ΝΤΗΑ ΚΑΙ ΤΟ «ΚΡΑΤΟΣ-ΣΧΕΛΙΟ»: Η ΑΙΓΑΙΝΤΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

Και πράγματι, για να γίνει κατανοητή και να ερμηνευθεί η πρωτοφανή πράξη του αναφέρεται ο M. Einaudi, *O Pouzbel et και η επανάσταση του Νιου Ντηλ*, Armand Colin, 1961, σελ. 75

νής σειρά «κονωνικών μεταρρυθμίσεων»⁸ που σημαδένει την είσοδο του κράτους σε μια ολότελα καινούρια διαχείριση των δυνάμεων εργασίας και της διαδικασίας τουσανάρευσης ή, πιο σωστά, της σχέσης ανάμεσα σε δινάμεις εργασίας και συσσώρευσης των κεφαλαίου, πρέπει να ξεκινήσουμε απ' αυτή τη νέα αποτελεσματικότητα της εργατικής αντιστοίχου που δρα πάνω σε μια παραγωγική διάρθρωση κομματισμένη. Αυτό είναι το κύριο έδαφος πάνω στο οποίο θα διαμορφωθεί η κείμενστανή «οικονομική πολιτική». Και κρίνουμε ότι θα πρέπει να συσχετίσουμε άμεσα τον κενταντισμό, τολμάγχστον σ' ό,τι αφορά δύο από τα κύρια διδάγματά του, με τον εκκολαπτόμενο τότε μηχανισμό της μαζικής παραγωγής.

1. Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης, τα συνδικάτα και η Ισορροπία.

Είναι αξιοτημένο άτομο, ήδη από τα πρώτα του κείμενα —γράμματα σεν θερμό, πάνω στην κρίση— βρισκομε στον Κένυς την ίδια έγνωση που απασχολούσε τον Φορντ: να διαφυλαχθεί η αγοραστική δύναμη, να διανεμηθούν μισθοί και εισοδήματα γιατί μόνο και αποκλειστικά εκεί βρίσκεται ο όρος διατήρησης υψηλού επιπέδου κατανάλωσης και η «έξοδος» από την κρίση.

Ηδη από το 1930-31 έχουν διατυπωθεί δύλα ή σχεδόν δύλα τα στοχά του κενταντισμού που θα γίνουν αποδεκτά, είτε πρόκειται για «οικονομική πολιτική» είτε για πρακτικές συμβιουλές. Με τον πολύ χαρακτηριστικό τίτλο: «Αποταμίευση ή δαπάνη», ο Κένυς λέει: «Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι σήμερα (...) που φαντάζονται πως το να αποταμιεύουμε περισσότερο από ό,τι συνηθίζουμε αποτελεί την καλύτερη λύση (...) για να βελτιωθεί η γενική κατάσταση... Αν δύος ένα σοβαρό πλεονασμα ανέργων είναι ήδη διαθέσιμο... η αποταμίευση θα έχει σαν μόνο αποτέλεσμα να μεγαλώσει αυτό το πλεόνασμα και άρα να αυξήσει τον αριθμό των ανέργων. Προσέτι, κάθε ανθρώπος που θα μένει χωρίς δουλειά, γι αυτόν ή για οποιονδήποτε άλλο λόγο, θα δει να περιορίζεται η αγοραστική του δύναμη και θα προκαλέσει με τη σειρά των απέχοντης της ανεργίας ανύμεσα στους εργαδόμενους που θα παρήγαν ήδη μπορεί πια να αγοράσει. Και είστι η κατάσταση, μπαίνο-

ντας σ' ένα φαύλο κύκλο, δε θα σταματήσει να χειροτερεύει».⁹

Το «θητικό δίδαγμα» που κρύβεται σ' αυτό, και που ο Κένυς εκφράζει ρητά, είναι πως «καθετέ που παρακαλώνει τις διαδικασίες παραγωγής παρακαλώνει, κατά τρόπο αναπόφευκτο, και τις διαδικασίες κατανάλωσης».¹⁰ Γι' αυτό «είναι αδύνατο να βάλουμε τους άνεργους σε δουλειά κρατώντας στάση επιφυλακτική. Αντίθετα, η δραστηριότητα, οποιασδήποτε φύσης, αποτελεί το μόνο μέσο για να βάλουμε ξανά σε κίνηση τη μηχανή της οικονομικής προδόσου και του πλούτου».¹¹

Και ο Κένυς, ξεκινώντας απ' αυτή τη διατίστωση, θα πάρει το 1931 θέση εκ διμετέρου αντίθετη με το σκληρό πρόγραμμα της «Οικονομικής Επιτροπής» της βρετανικής κυβέρνησης. Η εφαρμογή των πορισμάτων της οικονομικής επιτροπής, λέει ο Κένυς, που καταθύνονται από την αντίληψη «να γίνει ο οντυπληθωρισμός πραγματικότητα με τη μεταβίβαση της μείωσης των διεθνών τιμών πάνω στις αποδοχές και στους μισθών στη Μεγάλη Βρετανία»¹², θα έχει σαν άμεσο επακόλουθο «τη μείωση της αγοραστικής δύναμης των βρετανών πολιτών, εν μέρει από την πτώση των εισοδημάτων, εν μέρει από την αύξηση της ανεργίας, ανάμεσα στους εργαζόμενους που ακόμα έχουν απασχόληση¹³ ... πάρα πέρα το αποτέλεσμα θα είναι η μείωση των φορολογικών επιστρεψών εξαρτίας της πώλησης των εισοδημάτων και των κερδών».¹⁴ Η πολιτική αυτή που κυριαρχεί στο πόρισμα της επιτροπής, είναι κατά τον Κένυς «μια πολιτική άξια της σύνεσης των φρενοκομείων»¹⁵.

Εισηγείται από τότε κιλάς μια οθεαρή πολιτική κατανάλωσης (καταπολεμώντας τη τάσης για αποταμίευση) και δημοσίων επενδύσεων (κύρια Οικοκό Ταμείο) και επενδύσεων από τις τοπικές αρχές (είναι η στιγμή γι αυτές «να δείξουν διναμισμό», λέει ο Κένυς). Αυτές τις «εν θερμώ» εισηγήσεις θα διαδεχθούν, σαν έρθει η ώρα της θεωρίας, οι περίπλοκες κατασκευές της πιθανής εισροπώς σε κατάσταση υπο-απασχόλησης — που καταδικάζουν αμετάκλητα τη νεο-

9. J.M. Keynes, «Δοκίμιο για το κρήτιδο και την οικονομία», έκδ. Payot, Παρίσι 1971. Πρόκειται για μια συλλογή άρθρων και διαλέξεων γρόφω από το θέμα της κρίσης, σελ. 53. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μας.

10. στο ίδιο, σελ. 50

11. στο ίδιο, σελ. 54

12. στο ίδιο, σελ. 58

13. στο ίδιο σελ. 58

14. στο ίδιο σελ. 60

15. στο ίδιο σελ. 65

8. Συγκεκριμένα με τη χρονολογία και την ανάλυση αυτών των «μεταρρυθμίσεων» — και τη σημασία που αποκτούν τόσο για την ανάπτυξη των εργατικών αγώνων δύο και για τη νέα οικονομική τάξη που η επιβολή της αναζητείται — μπορούμε να αναφερθούμε στο σπουδαίο έργο των Riven και Cloward, *Regulating the Poor*, που αναφέρεται προηγούμενα.

κλασική έννοια της «ακούστας ανεργίας» και τον περίφημο «άνθριμο των αγορών». Ταυτόχρονα θα διαποτεθεί επίσης η κατηγορία της «πραγματικής ζήτησης» και των παραγόντων που την καθορίζουν: οι συναρτήσεις αποτομίευσης, κατανάλωσης και επενδύσεων, όπως και η διάκριση μεταξύ παραγωγικών και καπανδρωτικών αγαθών στημαδεύσουν την ολοκληρωμένη μορφή του οικοδομήματος.

Τα εγχειρίδια πολιτικής οικονομίας συνηθίζουν σήμερα να παρουσίασουν τις κείμνστανές εξισώσεις με τρόπο καθαρά τυπικό ($E = K + Ep$, $Ep = A, kt\lambda^*$). Το ενδιαφέρον μιας τέσοιας παρουσίασης είναι εμφανές: δείχνει σαφώς —σε αντίθεση με τις μαρσαλιανές και βαλαρασιανές εξισώσεις— με τι τίθελε να διαφοροποιηθεί ο Κένυχ. Το μειονέκτημα δύμως της παρουσίασης είναι εξίσου σοβαρό. Και αυτό γιατί υπάρχει κινδυνός μητρώος, με τη μη αναγνώρηση των νέων όρων της ισορροπίας στους νέους μηχανισμούς της μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης, μας διαφέργει αυτό που υπήρξε ίσως η ουσία της σύλληψης του Κένυχ: ότι, δηλαδή, κατάφερε να επισημάνει στην ίδια τη γέννησή τους —και με το δικό του τρόπο να διατυπώσει— τους όρους ύπαρξης και αναπαραγωγής των μηχανισμών της μαζικής παραγωγής.

Πράγματι ποιος σύγχρονος αναγνώστης του Κένυχ θυμάται άραγε πως ο συγγραφέας της *I Envykij Thesauriās*, ήδη από το 1925, εξηγούσε τις μεταβολές στην οικονομική ζωή μ' αυτή την απίστευτη πρόταση:

«Οι ιδέες σχετικά με το νόμισμα, που ανήκουν στους παλαιούς καιρούς, όταν ο κόσμος πάστευε ότι ήταν δυνατό να μεταβληθεί η αξία του και ν' αφεθεί στους νόμους προσφοράς και ζήτησης η φροντίδα για τις αναγκαίες αναπροσαρμογές, έχουν τώρα ηλικία πενήντα ή εκατό χρόνων, όταν ακόμα τα συνδικάτα ήταν ανήμπορα...»¹⁶

Άλλωστε, από τότε ήδη, ο Κένυχ δεν σταματούσε εκεί. Και αφού ξαρδέτιξε έτσι, μηπούνεντας την επενέργεια της χρηματαγοράς, τον πανίερο νόμο της ισορροπίας, έκανε ένα ακόμα βήμα. Δεν αρκούντων μονάχα στη διαβεβαίωση ότι ο «νόμος» δεν ισχύει από τη στιγμή που «τα συνδικάτα είναι αρκετά δυνατά για να παρέμβουν στη σχέση προσφοράς και ζήτησης»... άλλα συνεχίζει παραπρώντας πως η «κοινή γνώμη, μολονότι γκρινάζει και αρχίζει να αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο

που φέρνουν τα συνδικάτα, ωστόσο υποστηρίζει τις διεκδικήσεις τους (...) όταν δηλώνουν πως δεν πρέπει να γίνουν θύματα ανελέητων οικονομικών δυνάμεων που αντά τα ίδια (υπογραμμίζει ο Κένυχ) δεν έβαλαν ποτέ σε ενέργεια»¹⁷.

Κοντολογής: όχι μόνο πρέπει να διαπιστώσουμε ότι το τέλος του νόμου της προσφοράς και ζήτησης και η νέα αποτελεσματικότητα της εργατικής αντίστασης είναι ένα και το αυτό πράγμα, αλλά πρέπει να καταγραφεί η νομιμοποίηση της εργατικής διεκδίκησης. «Η θα απαντήσουμε σ' αυτή ή θα παραχωρήσουμε τη θέση μας σε άλλους. Θα εξαφανιστούμε.

Αφού στήριξε τα νέα θεωρητικά θεμέλια της Ισορροπίας, μπόρεσε λοιπόν να δείξει και την πολιτική ανάγκη μιας νέας μορφής διαχείρισης της εργατικής δύναμης. Σ' αυτό το τελευταίο βρίσκεται η δευτερη πτυχή της «κείμνσταντης επανάστασης».

2. Το κράτος και η νέα εργατική πολιτική.

Όποια καινοτομία και αν εισήγαγε ο κείμνσταντος σχετικά με τον προσδιορισμό των ποραμέτρων της οικονομικής ανέλιξης και της συστοργής που θα μπορούσαν να διωριθθούν σωστές, θα ήταν λάθος να περιοριστούμε στην «οικονομική» του διάσταση μόνο. Κάτω από την επιρροή των ιδέων που διέβασε ο Κένυχ, εμφανίζονται, με το Nieuw Nethel —και πριν ακόμα ο πόλεμος τις επηρέαλει οριστικά, με την τελική σχεδόν μορφή τους— αυτές οι νέες αρχές διαχείρισης των εργατικών δινυάμεων που αναζητούσαν ήδη ο Τέλλορ και ο Φορντ.

Από πρακτική άποψη, έλαχε πάλι στον Ρουζβέλτ να εκφράσει, με ποιο σαφή τρόπο, το νέο περιεχόμενο της «εργατικής πολιτικής» που στο εξής θα αναλάβει το Κράτος:

«Συγχάντησα σήμερα το απόγευμα το National Manufacturers Association* και τους έθεσα πέντε ερωτήσεις... Τους είπα: «Πάντα πάρα πάνω από είκοσι τρία χρόνια που είμαι σε επαφή μαζί μας. Απ' ό,τι έπρω ποτέ ο NMA σ' όλη αυτή τη περίοδο δεν μελέτησε ούτε πήρε θέση πάνω στο ζήτημα του κατώτατου μισθού: σ' όλη αυτή την περίοδο δεν μελετήσατε ποτέ ούτε πήρατε

* Ε = εισόδημα, K = κατανάλωση, Ep = επένδυση, A = αποταμίευση.

16. J.M.Keynes, «Είμαι άριστη ριζοσπάστης» στα *Essays de Persuasion*, εκδ. Gallimard, 1933, σελ. 243.

17. Keynes, στο ίδιο.

* Αμερικανικός σύνδεσμος εργοδοτών που έπαιξε ρόλο παρεμφερή με το δικό μας CNPF (= Confédération Nationale du Patronat Français ομόλογος για τη Γαλλία του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων. σ.τ.μ.).

θέση σχετικά με τη μείωση της υπερβολικής διάρκειας εργασίας· δε μελετήσατε ούτε πήρατε θέση σχετικά με την αποζημίωση των εργατικών απυγμάτων παρά μόνο για να εκφράσετε την αντίθεσή σας· δε μελετήσατε ούτε πήρατε άλλη, εκτός από την αντίθετη θέση σχετικά με την ασφαλιση κατά της ανεργίας. Ο απολογισμός των πεπραγμένων του Συνδέσμου σας κατά τα είκοσι τελευταία αυτά χρόνια είναι λοιπόν απλούστατος. Διορθώστε με αν έκανα κάποιο λάθος». Είπαν: «Όχι, έχετε δίκιο».¹⁸

Κατώτατος μισθός, διάρκεια εργασίας, αποχήματα, ασφαλίσεις κατά της ανεργίας: πρόκειται, καθώς βλέπουμε, για όλα εκείνα ακριβώς τα ζητήματα στα οποία ο φορητισμός απαιτούσε βαθές αλλαγές για να μπορέσει να αναπτυχθεί (και να εξασφαλιστεί το μέλλον του). Ο Α. Νέγκρι θα πει πως, επιβαλλόμενο—μετά τη χρεωκόπια του ΝΜΑ—σαν γενικής χειριστής της αναπαραγωγής της μισθωτής εργασίας, ενσωματώνοντας τον χρόνο και την προβλεψη, το κράτος μετατρέπεται σε «κράτος-σχέδιο»¹⁹. Το κυριότερο κίνητρο του είναι: Η εργατική και μισθολογική πολιτική που όλο και πιο πολύ θα εξυπηρετεί αλλά και θα υποτάσσεται σ' ένα τριπλό στόχο:

— την εμπέδωση ενός νομικού-δικαστικού πλαισίου που συνίσταται σε ένα σύνολο από κανόνες και νόμιμες που αφορούν σ' αυτή την ίδια τη σχέση της εκμετάλλευσης (διάρκεια εργασίας, υπερωρίες, εργασία των παιδιών, μισθός...) πρόκειται, στην πραγματικότητα, για εκσυγχρονισμό της «εργοστασιακής νομοθεσίας» που ανέλευ το Μάρτιο γύρω στα 1860 ήδη από τότε, το κράτος εργάζοντας της «μεγάλης βιομηχανίας» διοκείοντας να την εξιγάνει και να εξασφαλίσει την επέκτασή της.

— την καθηρωση του έμμεσου μισθού (οικογενειακά επιδόματα, ασφάλιση κατά των ασθενειών, συντάξη) για μια διαφορετική κατανομή των σχέσεων ανάμεσα σε εμπορευματικούς και μη εμπορευματικούς όρους αναστατώντας της εργατικής δινομαρχίας²⁰ με το σκοπό να εξασφαλισθεί πάνω σε μόνην βάση η ύπαρξη «φθηνόν» εργατικών γεριών που χρειάζεται η μεγάλη βιομηχανία.

— τέλος, την εντελώς κανονικιά διάρθρωση της ασφάλισης σε περίπτωση ανεργίας και συγχρημάτων που τώρα νοείται όχι πια σαν σύστημα με την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης σαν εμπόρευμα, καθορίζεται και ο λαρυγκήρας του κράτους σαν κεφαλόν του κεφαλάρια, Εξό και η διαφορά με τον θεμελιώδη αμφιλεγόμενο χαρακτήρα της προβληματικής «ενδηματικής/εξωτερικότητας» όπως την αναπτύσσει Η. S. de Brunhoff στο *Kratos* και *Kephalario*, ο.π. Πάνω σ' αυτό το σημείο βλέπε B. Coriat «Καπιταλιστική κρίση και κρατική διατείριση των εργατικών δυνάμεων», ανακοίνωση στο συμπόσιο *State e Capitalismo oggi* (Kratos και Kapitalistisk kris och utveckling i världen), Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Τρέντο, Ιούνιος 1977.

¹⁸ Einaudi, ο.π., σελ. 80.

¹⁹ A. Negri, *H εργατική τάξη εναντίον του Κράτους*, Gallée, 1978.

²⁰ Πάνω σ' αντό το θέμα, βλέπε S. de Brunhoff, *Kratos και Kephalario*, Pug / Maspero, 1976. (Ελληνική έκδοση: Θεμέλιο).

* Φυσικά, ανάλογα με τις γώρες, με τις συνδικαλιστικές παροδόσεις, η αποτελεσμα-

μα βοήθειος στους πιο φτωχούς (όπως ήταν ο «νόμος για τους πέντε» τες) αλλά σαν μέσο πλαστικής και ελέγχου των δυνάμεων εργασίας, και που συμβάλλει στη διατήρησή τους σαν «εφεδρεία» της καπιταλιστικής παραγωγής και της μισθωτής εργασίας²¹.

Εγνότερος, η ιδιοκρατία του κείμενου κράτους-σχέδιου δε σταμάτα μόνο στο ότι αναλαμβάνει την αναπαραγωγή της κοινωνικής εργατικής δινομαρχίας. Συνίσταται ακόμα στο γεγονός ότι συνέρχεται διαχείριση της δινομαρχίας εργασίας των εργατών με τους ρυθμούς και τις συνθήκες της τοπικής διαστάρευσης του κεφαλαιου. Από το Νιού Ντράλ και έπειτα η σχέση κεφαλαιού/εργασία οριοθετείται από δύο κανονομίες: η πρώτη είναι τυπική και συνισταται στην προστάθεια καθηέρωσης συμβάσεων μετά από τις δέσμευσης διαπραγματεύσεις, η δεύτερη, οιστασιακή, αφορά το περιεχόμενο της σύμβασης και προσταθεί να εξαρτηθεί την αίνιξη των μισθών από την αύξηση της «παραγωγικότητας».

Κάτω από την προστασία του κράτους, η συστηματική αναζήτηση μιας κάποιας συμβασιοποίησης των ταξιδών σύγεσσων και των σχέσεων εκμετάλλευσης, με βάση τη σύνδεση μισθού/παραγωγικότητας, θα λειπουργήσει πια σαν πανίσχυρος μοχλός για να διασφαλίσει τη μετατροπή των ταξιδών ανταγωνισμών, επειδή λανθάνοντες είναι αυτοί είτε φωνεροί, σε «κοινωνικές διαμάχες» υπαγόμενες στο ρυθμισμένο παγκόσμιον διαταραχεύσων μεταξύ «κοινωνικών εταίρων».* Επικαλύπτο-

²¹ Αναμφίβολα τέτοιες διατάξεις απαιτούν μια κάποια «εξωτερικότητα» του Κράτους που ενεργεί στα μηχανισμούς (οι) ιστάμενος (οι) «από πάνω». Ωστόσο, αν θέλουμε να εφαρμόσουμε στη σχέση κράτους/παραγωγικές διοικές τη διαλεκτική σχέση «Ενόπαρχη Σχέση/εργατικότητα» —που ο Χέρκελ έβαλε σε λειτουργία στην ανάλυση των σχέσεων του κράτους με την διοικητική κοινωνία— πρέπει ακόμα να διευκρινίστουμε πώς ανάμεσα στις δύο όψεις της αντίστοιχης η ενόπαρχη του κράτους και η ενηπαρχητή του στη διαδικασία συστάσης στην κόπωση σημασία γιατί από την είναι η διευτερόνοτα ογκό. Αυτή η διευκρίνιση έχει κάποια σημασία γιατί από την εκτίμηση που γίνεται γ' αυτό που ριθμίζει τη σχέση της αντίφασης «ενδηματικής»/«εξωτερικότητας» εξαρτάται και η εκτίμηση των «περιθωρίων που αισθάνονται στην ενωλατικές πολιτικές (π.χ. στοιαλδημοκρατικού τύπου) σε σχέση με τις αισθάνονται πηγές διαδικασίας αισθάνονται στην εργατικής του κεφαλάρια. Με όλα λόγα, ανάλογα με το χαρακτηρισμό που δίνεται στη «σχετική αντονομία» του ως προς τις λειτουργίες που αναλαμβάνει για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης σαν εμπόρευμα, καθορίζεται και ο λαρυγκήρας του κράτους σαν κεφαλόν του κεφαλάρια. Εξό και η διαφορά με τον θεμελιώδη αμφιλεγόμενο χαρακτήρα της προβληματικής «ενδηματικής/εξωτερικότητας» όπως την αναπτύσσει Η. S. de Brunhoff στο *Kratos* και *Kephalario*, ο.π. Πάνω σ' αυτό το σημείο βλέπε B. Coriat «Καπιταλιστική κρίση και κρατική διατείριση των εργατικών δυνάμεων», ανακοίνωση στο συμπόσιο *State e Capitalismo oggi* (Kratos και Kapitalistisk kris och utveckling i världen), Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Τρέντο, Ιούνιος 1977.

* Φυσικά, ανάλογα με τις γώρες, με τις συνδικαλιστικές παροδόσεις, η αποτελεσμα-

ντως τη συζήτηση στη Βουλή —που μέχρι τότε είνου ο αποκλειστικός χώρος νομοθετητικής— η πραγματική του συλλογικού συμβολαίου και των διαπραγματευόμενων συμβάσεων, όταν γενικεύθει, θα προσδώσει στις καπιταλιστικές πραγματικές διαχείρισης της εργατικής δύναμης μια εντελές νέα βαρυτητα και πραγματικότητα. Μια πολλαπλάσια αποτέλεσματικότητα. Το Νιού Ντηλ φέρνει μάζι του την έξης επανάσταση: με τη ρίτρα 7α του NIRΑ, αναγνωρίζεται το δικαιώμα στους εργάτες να διαπραγματεύνονται συλλογικά τους όρους εργασίας και αιμοβίζη²². Στη Γαλλία, η αρχή των «Συλλογικών Συμβάσεων» καθιερώνεται με το Λαϊκό Μέτωπο. Για να εκτυμήσουμε τη σημασία αυτού του γεγονότος, αρχεί να θυμηθούμε πως το κύριο φαινόμενο της δεκαετίας του 1920 υπήρξε η οργανωμένη αντεργατική βία του «open shop movement» και πως κατά την κρίση, την πορεία των συνδικαλιστών της αυτοκινητοβιομηχανίας προς το River Rouge (νέα έδρα των εργοστασίων Φορντ) την υποδέχθηκαν... πυροβολισμοί!

Ο νέος τρόπος κοινωνικού ελέγχου που θεστάει η ρίτρα 7α και το συλλογικό συμβόλαιο δημιουργεί μια κατάσταση όπου, ανάλογα με το συγχρηματοδότην, αναμενγόντων και εναλλάσσονται συμβιβασμοί και επιθεσίες: σε κάθε περίπτωση πάντως αναζητεί να πετύχει τη συμφωνία και συγκατάθεση των αντιρεσώνων των εργατών στις «επιταργές» της αναδιάρθρωσης, της συναγωνιστικότητας και του εκσυγχρονισμού. Το κενταυτόν ιράτος-σχέδιο οικοδομεύεται έτσι με δύο σκέλη: Αστυνομία και Welfare — που αποτελούν το νέο έδαφος νομιμοποίησης, η οποία άλλωστε είναι και η πιο σίγουρη εγγύηση διατήρησης

πικούρητα αυτής της πολιτικής θα διαφέρει κατά πολὺ. Πολύ μεγάλη στις αγγλοσαξονικές και τρειν-γειουνιονιστικές χώρες, θα σημαντήσει διατήρησης και αντιστάσεως στις χώρες εκείνες όπου ο συνδικαλισμός είναι συνδεμένος με ισχυρά κομμουνιστικά κόμματα.

22. Η ρίτρα 7α του National Industrial Recovery Act ορίζεται:

«1. Ότι οι μισθωτοί έχουν το δικαίωμα να οργανώνται και να διαπραγματεύνονται συλλογικά, μέσω αντιπροσωπιών της εκλογής τους, δίχως να μπορεί να υπάρξει παρακλήσιση ή κατανεγκασμός από μέρος των εργαδοτών ή των πρακτόρων τους κατά την ανάδεξη των αντιρεσώνων αυτών, στην οργάνωση συνδικάτων ή σε οποιαδήποτε άλλη τοποθετητική διαιρετηριότητα με σκοπό τη συλλογική διαπραγμάτευση ή την αλληλοβοήθεια ή αιμοβίβα προστασία.

22. Ότι σε κανένα εργαζόμενο που έχει ή ανάγκη αποσχόληση δεν μπορεί να επιβάλλεται σαν όρος για την απασχόληση του η προσχώρηση του σε συνδικάτο της επιχείρησης ή η αποχή του από συνδικαλιστική οργάνωση της επιλογής του. ή από την ίδιαν η την υποστήριξη της.

23. Ότι οι εργοδότες θα συμμορφωθούν στα μέριστα όρια ωρών εργασίας, στο ελάχιστο όριο αιμοβίζης και στους μέλλοντις όριους εργασίας που έχουν εγκριθεί ή ορισθεί από τον προέδρο.

των ισορροπών και του επειδόμενου της «πραγματικής ζήτησης».

Το κενταυτόν ιράτος-σχέδιο, με τη διπλή λειτουργία που τώρα πα εξασφαλίζει, δηλαδή τη διαχείριση των μεγάλων ισορροπών, της διαδικασίας συσσώρευσης και της σχέσης εκμετάλλευσης και εργασίας μέσα στο εργαστήριο, εμφανίζεται πρώτη από όλα σαν το είδος του κράτους που απαιτεί η μαζική παραγωγή, σαν το κράτος της μαζικής παραγωγής.

Η «οικονομική επέκταση» θα φροντίσει για τα υπόλοιπα. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο —μέσα από καταστροφές και ανοικοδομήσεις— η συγκροτημένη πα μηχανή της μαζικής παραγωγής αναπτύσσεται πλήρως και επιτρέπει έναν πλήρη ανσυγχραστισμό τόσο των μετώπων όσο και των θέσεων στους ταξικούς συσχετισμούς. Ο τρελός εργάτης του Τσάπλιν αλλά και η Κοινωνική Ασφάλιση και το καινούριο Κράτος έγιναν πραγματικότητες: οι «Μοντέρνοι Καιροί» έχουν γεννηθεί. Ο «Αιώνας της Αθηναίας», η «Μεταβιομηχανική Κοινωνία», θα ακούγεται από δώ και από κεί χωρίς πα να προκαλεί γέλια.

Αυτό θα συνεχιστεί μέχρι τη λεγόμενη κρίση της δεκαετίας του 1960 που παρατίνεται και στην επόμενη δεκαετία. Ο κλονισμός του 1974-75 θα φέρει ένα απότομο ξύπνημα. Και ήδη αρχίζουν οι μεγάλοι ελγάμοι. Από την «κρίση της βιομηχανικής εργασίας» μέχρι την «αναβάθμιση της χειρωνακτικής εργασίας» και από τη «νέα παγκόμια οικονομική τάξη» έως την κατάκτηση ή την επανακατάκτηση των αποικιακών αγορών ενός εξαντλημένου τρίτου κόσμου, που ξαναβαφτίζεται τώρα «Νότος», οι αναπτυσσαμούντες που διεξάγονται μπροστά στα μάτια μας αναγγέλλουν καιρούς μεταβολών. Μένει να φωτιστούμε με διρικούς από τους κυριότερους καθηριστικούς παράγοντες αυτής της κατάστασης. Πράγμα που θ' αποτελεστεί το αντικέμενο του δεκάερου μέρους αυτής της εργασίας. Η μεθόδος που θ' ακολουθήσουμε δύμως από δώ και μπρος θα είναι αντιστροφή από την προηγούμενη: δε θα ξεινήσουμε από την εργαστεκτή διαδικασία για να φτάσουμε στη συστούρευση του κεφαλλαίου, αλλά θα πάρουμε σαν αφετηρία τις συνθήκες αναπαραγωγής της μαζικής παραγωγής για να να καταλήξουμε στην κρίση της δεκαετίας του 1960 και να εξετάσουμε το αντικείμενο των νέων εργατικών πολιτικών που κινοφορούνται (αναδιαρθρωση της εργαστακής διαδικασίας και «αναβάθμιση της χειρωνακτικής εργασίας»). Όπως και πρίν, η ανάλυσή μας επικεντρώνεται, σκοτώμα, γύρω από τη σχέση κεφάλαιο / εργασία, τη μεγάλη βιομηχανία και τη σύνθετη της εργατικής δύναμης.